Янка Мавр

АМОК

Переклад Б. ЧАЙКОВСЬКОГО

Частина перша

КОМУ ПРИГОДИ — КОМУ БОРОТЬБА

І. ТАМ, ДЕ КОЛИСЬ ГУРКОТІВ КРАКАТАУ

У Зондській протоці. — Кракатау. — Напад на військовий корабель. — Хто кого: машина чи вітер? — Хоробрий мічман. — Чорні й білі. — Корабель захоплено. — Суд.

Невеликий голландський військовий корабель "Саардам" наближався з півдня до Зондської протоки. З лівого боку — Суматра, а з правого — Ява поступово насовувалися все ближче й ближче, ніби мали намір зовсім загородити дорогу.

— Згорнути паруси! Збільшити пари! — наказав капітан.

"Саардам" вміщав дві тисячі тонн вантажу і міг пливти як за допомогою вітру, так і за допомогою пари. Доки він був у відкритому морі, то використовував паруси, а тепер у вузькій протоці, де вітер щохвилини змінював свій напрямок, паруси тільки заважали. Та надвечір вітер почав стихати взагалі.

— Значить, завтра вранці будемо в Батавії[1], — сказав лейтенант Бренд, — лишилося всього миль сто.

— Тільки неприємно йти цим вузьким коридором вночі, — похмуро промовив капітан.

— Дурниці! — весело відповів Бренд. — Ми ж, можна сказати, вже дома, дорогу знаємо. Правда, старий? — ввернувся він до боцмана Гуза, що стояв поруч і смоктав свою люльку, з якою ніколи не розлучався.

Той неквапливо вийняв з рота люльку, плюнув у море і сказав:

— Зав'яжіть мені очі, і я беруся так провести вас у Батавію.

Правду кажучи, і сам капітан знав, що ніякої небезпеки не може бути. Сказав він це так собі, за звичкою, як добрий господар, що повинен усе передбачити.

"Саардам" віз у Батавію зброю: сотню кулеметів, близько тридцяти тисяч гвинтівок та певну кількість інших військових припасів. Чотири гармати й шістдесят чоловік складали його військову силу.

Але про небезпеку ніхто й не думав, навіть само начальство. Ну хто міг загрожувати державному військовому кораблю у морі? Чи не оті нещасні підневільні рибалки, що у своїх поганеньких човнах снували туди й сюди? Зрозуміло, що таке нікому не могло спасти на думку на початку 1926 року.

Команда наполовину складалася з солдатів-індонезійців, набраних з різних островів і вимуштруваних не гірше за голландців. Тут були люди і з Суматри, і в Борнео, і з Целебеса, але більшість була з Яви. Одягнуті у військову форму, вони мало чим відрізнялись од білих; тільки колір їх тіла був або жовтіший, або темніший.

Серед них вирізнявся балієць (з острова Балі, на схід від Яви) Салул — високий худий малаєць з вдумливими й виразними очима. Десять років тому він якось потрапив на постійну роботу у військово-морські

майстерні в Сурабайї і через кілька років став кваліфікованим слюсарем. На "Саардамі" Салул працював за своєю спеціальністю: як хороший господар, ходив по кораблю, все роздивлявся, обмацував — там пристукне, там підправить. Начальство тільки тішилося, дивлячись на нього.

Тимчасом "Саардам" обминув кілька голих піщаних островів, серед яких один був особливо цікавий. Він мав вигляд звичайної вершини гори, але з одного боку був нібито відтятий з верху до низу. А посередині лишилося заглиблення, наче колись тут з-під землі йшов хід.

— Кракатау! — почулися голоси, і всі почали дивитися на гору з якоюсь особливою увагою.

Гола скеля, без жодної зеленої рослинки, була мертва. На її чорному фоні миготіли білі чайки. Вода тихо хлюпотіла під горою. Скісне проміння вечірнього сонця мерехтіло з одного боку, як на кольоровому склі.

— Хто б міг подумати, — промовив лейтенант, — що ця тиха скеля знищила сорок тисяч людей і зруйнувала кілька міст? Щасливець Гуз бачив, здається, сам це цікаве явище? — знову звернувся він до боцмана.

Люлька Гуза задиміла ще дужче. Видно було, що він переживав жахливі спогади.

— Нікому не бажаю такого щастя, — сказав він крізь зціплені зуби, не виймаючи люльки з рота.

— Розкажи, розкажи, як воно було! — почали просити товариші.

Гуз засопів ще сильніше, потім вийняв люльку з рота, вибив її об борт, сховав у кишеню й повільно почав:

— Мені було тоді років п'ятнадцять[2]. Ми жили он там, в Анжері. Біля цього острова мені доводилось плавати. Він тоді займав площу втроє більшу, ніж тепер, але й тоді на ньому ніхто не жив. Ми знали, що це вулкан, що років двісті тому він діяв, що в ньому є три невеликі кратери на відстані трьох-чотирьох кілометрів один від одного, але про це ніхто не думав, бо таких вулканів на самій лише Яві аж 121[3]. І ось одного разу Кракатау прокинувся. Почувся гуркіт, над кратером піднялася стовпом хмара, як потім казали, на одинадцять кілометрів заввишки. Вночі вона світилася; все це ми могли спостерігати з Анжера, хоч від нас до вулкана було тридцять п'ять миль. Через деякий час посипався попіл і покрив землю й дерева, ніби снігом. За кілька днів стало тихше; потім почалося знову. Так тривало три місяці. Ми звикли, перестали непокоїтися й були дуже задоволені, що вулкан знаходиться далеко від нас, у морі, і нікому не може загрожувати. Але 26 серпня близько полудня почувся такий гуркіт, що ми не чули голосу один одного, затряслася земля, падали будинки. Над кратером був уже стовп, як пізніше писали в газетах, тридцять кілометрів заввишки. Потім стало темно. Море розбушувалось. Хвилі ринули на землю і знесли половину нашого міста й кілька сіл. Наш будинок лишився на місці. Зверху весь час сипався попіл. Іноді долітало розпечене каміння. Земля тряслася без упину. Темрява була така, що за два кроки нічого не було видно. Середнього пекла розходилася буря. Хвилі все натискали, але вони були густі, липкі від попелу. Здавалося, що й небо, і земля, і вода перемішались. Дощ, змішаний з попелом, падав на землю гарячою гряззю. Звичайно, народ був переконаний, що настав кінець світу. Люда бігли світ за очі, наштовхувалися в темряві на будинки, дерева падали й тонули в гарячій багнюці. Кажуть, що ця пітьма тривала вісімнадцять годин, та для нас усіх це було цілою вічністю. Усі, хто міг, тікали якнайдалі від берега, до вищих місць; спробували й ми, але одразу ж переконалися, що тоді буде ще гірше: до пояса в багнюці, в темряві все одно не можна було нікуди стекти. А наш будинок стояв на найвищому місці; ми й вирішили нікуди не тікати.

Багато сусідів також зібралися до нас. Ось стихла буря, крізь жовтий туман проглянуло сонце. Ми аж закричали від радості: "Кінець!

Врятувалися!" Але раптом почувся страшенний гуркіт, і могутній поштовх повалив нас на землю. А через хвилину я побачив таке, чого ніколи не забуду: на нас сунула гора, темна, руда, а на її вершині корабель.

Гуз замовк і поліз по люльку. Мовчали й слухачі. З лівого боку поволі наближався Кракатау. Він мав такий мирний вигляд, ніби вся ця історія його не стосувалася...

— Ну, а як же все-таки ти врятувався?

— Не знаю. Коли я опритомнів, то лежав на пагорку кілометрів за шість від дому, біля мене валявся дах з нашої хати, а за сто метрів далі — розбитий корабель... Уся моя сім'я загинула. Та й взагалі з нашого міста лишилося в живих чоловік п'ятнадцять,

І Гуз відійшов убік. Видно, йому не хотілося більші говорити про це.

Ми можемо додати, що морські хвилі від цього вибуху, пройшовши відстань 15 000 кілометрів, докотилися до Америки, а гуркіт люди чули за 3400 кілометрів. На десятки кілометрів навкруги шар попелу досягав 20–40 метрів товщини. На поверхні моря він кілька днів плавав, наче крига, в два метри завтовшки, доки не пішов на дно. Один корабель шість днів сидів у цій каші, і пасажири ледве не померли з голоду.

Зрозуміло, що узбережжя Суматри, а особливо Яви, яке знаходиться нижче, були знищені дощенту. Замість міст, сіл, ланів, лісів утворилася мішанина з речей, тварин, людей, рослин і багна.

Через кілька місяців у Європі й деяких інших місцях землі помітили, що перед заходом сонця небо набуває особливого зеленого кольору, ніби сонячне світло проходить крізь пил. Вчені пояснили, що це пил з Кракатау на висоті шістдесяти-сімдесяти кілометрів.

"Саардам" ішов далі. Кракатау лишився позаду. За ним пішли інші острівки, маленькі, низенькі.

— Ці острівки зробив Кракатау, — сказав лейтенант. — А он там далі знаходиться чималий і людний острів — Себезі; на ньому тоді загинули всі до одного жителі.

Ці спогади та живі й мертві свідки жахливих подій справили велике враження на всю команду "Саардама". Ніхто навіть не помітив, як стало темно. Та й взагалі під тропіками ніч завжди настає раптово, без сутінків. Доки світить сонце — день, а як тільки в а йшло — одразу настає ніч. Корабель же був тепер на екваторі, де цілий рік сонце сходить точно о шостій годині і заходить також о шостій годині.

Корабель спалахнув вогнями і попрямував ближче до яванського берега.

У найвужчому місці Зондської протоки, якраз посередині її, лежить острів з дуже цікавою назвою: "Поперек Дороги".

— Може, цей самісінький Кракатау навмисне зробив острів поперек дороги? — пожартував молодий матрос.

— Ні, він тут був завжди, — усміхнувся Гуз. — Він уже давно заважає всім.

Але особливо скаржитись на "Поперек Дороги" не доводилось: з обох боків він все ж таки лишав вільний шлях миль п'ять-шість завширшки.

Заблищав маяк з правого боку. За ним мерехтіли слабенькі вогні Анжера. Гуз задумливо дивився на своє рідне місто, яке було для нього зовсім новим, чужим.

— Ти був у Анжері після того? — запитав його молодий матрос.

Гуз відповів не зразу. Випустив із своєї люльки кілька хмарок диму і лише після того, як вони зникли, сказав:

— Був. Один тільки раз. Але це не просто інше місто, інші люди, а й зовсім інша країна. Я себе там відчував ніби небіжчик, який через сто років виліз із могили й пішов собі ходити по місту, де його ніхто не знає та й він сам не знаходить нічого знайомого.

Ось уже й Анжер лишився позаду. Спереду, трохи лівіше, зачорніли обриси "Поперек Дороги". А берег Яви трохи відійшов праворуч. Там було вже зовсім темно; берег багнистий, безлюдний. Звідти насувався білий туман, застилаючи дорогу. І тільки вдалині крізь туман ледве блимали вогники Мерока — містечка, що знаходиться від Анжера на відстані близько двадцяти п'яти кілометрів.

Увіходячи в найвужче місце, "Саардам" зменшив хід. Частина матросів спустилася у свої каюти, решта залишилась на носі.

Тільки Салул з одним із своїх товаришів чомусь лишилися на кормі, пильно придивляючись то до "Поперек Дорога", то до берега Яви.

Раптом спереду, з туману, почулися злякані вигуки.

— Що там таке? — запитав капітан.

— Здається, човен на дорозі, — відповіли йому.

Гучний гудок розітнув нічну тишу. Але величезний незграбний човен опинився перед самісіньким носом корабля. "Саардам" ще більш уповільнив хід.

— Геть з дороги! — закричали з корабля.

— Та його наполовину залило водою! — вигукнув хтось.

І справді, човен був наповнений водою, а в цій воді кричали від жаху чотири темні чоловіки.

Капітан розсердився. Він уже хотів дати команду "вперед", щоб зовсім втопити цих дикунів — хай не стають поперек дороги. Але в ту ж мить йому спало на думку, що важкий величезний човен може пошкодити й самий корабель. І замість "вперед" він наказав "назад". Корабель зовсім опинився й поволі почав завертати, щоб обминути човен.

Звісно, що всі люди на кораблі зацікавились такою пригодою. Вони збилися докупи на носі, й дехто сміявся, а дехто співчував рибалкам.

Лише Салул і його товариш Барас ніби нічого не чули й не бачили. Вони навіть не глянули в той бік, а тільки для чогось опустили з корми у воду два кінці вірьовки і міцно їх прив'язали. Ніхто цього не помітив.

Потім вони про щось поговорили, й Барас мерщій побіг униз.

"Саардам" тимчасом обминав човен. Раптом погасла електрика.

— Знову щось сталося?! — загримів зверху голос капітана. — Розстріляю! Зараз же полагодити, а поки що засвітити ліхтарі! Щоб через хвилину було світло!

Хоч ліхтарі були завжди напоготові, але цього разу їх чомусь або не знайшли на своєму місці, або вони були зіпсовані.

Зчинилася метушня. Люди бігали по палубі, шукали, кричали, світили сірники, але все це робилося безладно.

Капітан від здивування та обурення навіть кричати не міг; кілька хвилин він стояв, немов скам'янілий, не вірячи своїм очам і вухам. Як!? На військовому кораблі, вночі у морі, поряд з чужими людьми таке безладдя, темрява, гармидер! Та за це ж треба розстріляти всю команду і його самого разом з усіма!

— Що це таке? Тут є, здається, чужі?! До зброї! — почувся голос лейтенанта. Але тієї ж миті він відчув страшенний удар по голові й упав непритомним.

— Нікого з чужих тут нема, — сказав спокійно Салул, — зараз буде світло.

Але на палубі тимчасом почало коїтися щось зовсім незрозуміле, — боротьба, крики, штовханина.

— Зрада! Обороняйтесь! — знову залунали голоси, і на всьому кораблі в темряві почалася бійка. Прокльони, шум боротьби, люте гикання або смертельне хрипіння. Ось кілька разів хлюпнула вода за бортом; невідомо. тільки, чи сама кинулась рятуватися людина, чи її викинули.

Капітан з рульовим були самі на своєму містку. Ще при першому вигуку лейтенанта капітан вихопив револьвер і дав сигнал:

— Тривога! Всі наверх!

Але його наказ не був виконаний. Ніхто не прибіг знизу, і боротьба тривала далі. Пролунало кілька пострілів, та й усе.

Капітан відразу зрозумів, що це безладдя може погубити їх. Треба було, чого б це не коштувало, зібрати своїх в одне місце. Він вистрілив з револьвера і крикнув:

— Збиратися сюди, до мене!

Він уже бачив, що хтось нападає, але хто саме і скільки їх? Крім тих чотирьох рибалок, у човні нікого, здається, не було видно. Невже ж це тільки вони? А коли ні, то хто ще, звідки й як?

Але роздумувати не було часу. Принаймні було видно, що нападає багато людей.

— Світло, світло швидше! — знову закричав капітан униз, до механіка.

І знову відповів йому спокійний голос Салула:

— Зараз, зараз, капітане!

Тимчасом решта команди зібралася в одне місце, біля капітанського містка, і відбивалася, чим хто міг. Уже видно було, що навколо зібрався великий натовп чужих людей. Можна було вже стріляти у них, не боячись влучити в своїх.

— Де ж ваша зброя, мерзотники ви, зрадники! Чому не стріляєте? — крикнув капітан до своїх солдатів і почав сам стріляти в натовп ворогів.

Тоді й звідти посипалися кулі, і за якусь мить капітан похитнувся, поранений у руку і в бік.

Тільки тоді спалахнуло світло і осяяло корабель. Те, що побачив капітан, вразило його дужче, ніж кулі.

Вся палуба була заповнена місцевими жителями. Їх було чоловік шістдесят. Деякі одягнені, як і всякий білий, інші тільки в штанях або коротких спідничках. Чоловік двадцять держали напоготові рушниці, а решта мала в руках криси (криві кинджали). Попереду, як начальник, стояв Салул з револьвером лейтенанта в руці, а поруч з ним шість чоловік з команди "Саардам" в повній голландській королівській формі і при зброї. Звісно, ці матроси були з індонезійців.

Поруч сидів на палубі лейтенант, який щойно прийшов до пам'яті і поглядав навколо, не розуміючи, що тут робиться. Трохи далі лежало чоловік десять убитих і тяжко поранених матросів та тих, що нападали. А біля містка збилася докупи решта оборонців — п'ятнадцять-двадцять чоловік, з яких тільки два-три мали зброю.

— Зрадники! Що ви робите? Вас же розстріляють, як собак! Покайтеся, доки не пізно! Я обіцяю, що вам подарують принаймні хоч життя, — звернувся капітан до своїх зрадників-матросів.

Вони тільки засміялися у відповідь, а Салул сказав:

— Знаємо ми ваші обіцянки. Та, відверто кажучи, нам і каятися нема ніякого бажання, бо ми робимо добру справу.

Від такої образи капітан рвонувся, хотів знову схопитися за револьвер, але невистачило сили. Голова запаморочилась, і, він опустився додолу.

Внизу, під палубою, на той час лишалося чоловік тридцять п'ять команди. З самого початку нападу люки були щільно зачинені та закріплені, і половина команди лишилася внизу в полоні. Вони чули, що на палубі йде бій, чули тупіт, грюкіт, стрілянину, але нічим не могли допомогти, хоч і зброї в них було більше, ніж треба. Вони могли б перемовлятися через слухову трубу, яка йде з машинного відділення до капітанської будки, але тепер не було кому з ними говорити.

Тоді вони почали грюкати й ламати люки, та це була безнадійна справа. Крім того, внизу добре знали, що нагорі вистачило б кілька чоловік, щоб справитися з ними всіма, досить тільки почати висовувати голови з люків. Так вони й змушені були чекати, доки їх долю вирішать там, нагорі.

Більше половини з них були індонезійці. Вони мали відокремлені від голландців приміщення і завжди відчували себе людьми другого гатунку. Але їх так виховали й так призвичаїли до цього становища, що рідко кому могло спасти на думку, ніби це несправедливо. І все-таки голландці не були впевнені, що їхні "товариші" захищатимуть їх.

Тимчасом на палубі Салул говорив матросам:

— Ви самі добре знаєте, що захищатися ви не можете — і зброї у вас майже зовсім нема, і самих вас менше за нас. Здавайтеся швидше.

Справа була настільки ясна, що доводити довго не довелося. Матроси-тубільці й самі хотіли таким чином скінчити справу, і лише страх перед білими примушував їх чекати, поки ті почнуть першими. А білих матросів було всього кілька чоловік. Побачивши, що капітан і лейтенант вибули із строю, вони підняли руки, а за ними дружно підвелися всі кольорові руки.

Через хвилину все було скінчено. Тих, що здалися, відвели вбік і взяли під варту.

Лишалася половина команди внизу.

Салул піднявся на місток і звернувся до них через переговорну трубу:

— Корабель в руках яванського народу. Команда на палубі здалася і роззброєна. Капітан поранений, і йому потрібна лікарська допомога. Опір з вашого боку — безглуздя. Пропонуємо вам здатися.

Внизу серед голландців особливо гарячився молодий мічман ван-Хорк. Він так і горів бажанням розпочати бійку з "розбійниками". Він читав багато книжок, де голландці завжди були героями, завжди всіх перемагали, особливо різних там дикунів і піратів. Він і сам марив про таке геройство, часто жалкував, що йому ні разу не випадало зустрічатися з ними і навіть розраховувати на це не доводилось, бо навколо було так тихо, спокійно, буденно.

Нарешті, рішуча хвилина настала, і ось — на тобі: навіть скористатися нею не можна, сиди тут і чекай невідомо чого.

За відсутністю вищого начальства, яке лишилося нагорі, мічман ван-Хорк був тут старшим командиром. Він уже уявляв собі, як із своїми вірними матросами визволить корабель, як прославиться не тільки на всю Голландію, а навіть на весь світ.

— Брати! — звернувся він до свого загону. — Нас тридцять чотири чоловіки, в наших руках уся зброя і, можна сказати, весь корабель, машини, припаси. Без нас вони не зможуть просунути корабель ні на крок. Навіть коли ми пустимо машини без керма, то все одно приб'ємося до якого-небудь берега, а там уже прийде й допомога. Мало того — якщо ми нікуди й не просунемось, а продержимось на місці до ранку, то нас також помітять і прийдуть на допомогу. Не забувайте, що ми знаходимось у людному місці, біля своїх берегів.

Міркування були слушні, і навіть Гуз, який спокійно сидів і димів із своєї люльки, і той мовчки кивнув головою на знак згоди.

В цю мить передали, що згори надійшла пропозиція здатись.

Ван-Хорк побіг до труби.

— Хто ви такі і як ви посміли нападати на військовий державний корабель?

— Ми — господарі цієї країни і беремо корабель у свої руки, — відповів якийсь знайомий голос, але мічман не міг одразу впізнати чий.

Ван-Хорк аж позеленів від злості.

— Скоро ми побачимо, хто тут господар! — відповів він, ледве стримуючись. — А поки що пропоную вам здатися. Бо через кілька годин ви будете гойдатись на шибениці.

— Ось тобі й на! — звернувся Салул до своїх малайською мовою. — Бачите, вони пропонують нам здатися!

Це викликало веселий сміх серед повстанців. Потім Салул знову сказав у трубу:

— Ну, тоді ми знайдемо засоби заспокоїти вас. Поки що подумайте.

— Подумайте і ви, поки не пізно! — крикнув у відповідь ван-Хорк.

"Саардам" увесь цей час стояв на місці, машини глухо гули, працюючи вхолосту. Корабель навіть почало відносити трохи назад. Ззаду було причеплено чотири човни, на яких приїхали інсургенти (повстанці). Електрика на палубі погасла: це внизу вимкнули світло.

— Тим краще, — сказав Барас, — нам все одно немає потреби бути дуже освітленими.

Було годин десять. До ранку лишалося ще вісім годин. Навколо було тихо. Рух у Зондській протоці завжди дуже незначний, оскільки вона веде в південну безлюдну частину Індійського океану. Ліворуч темнів "Поперек Дороги", далеко праворуч миготів вогонь маяка.

Інсургенти почали радитися. Стояло питання: що робити далі?

— Ми маємо у своєму розпорядженні вісім годин, — сказав Салул, — час немалий. Але як заволодіти серединою корабля? Чи не спробувати штурмом взяти їх?

Найстарший з новоприбулих, Гудас, похитав головою і сказав:

— Це невигідно з двох причин: по-перше, вони можуть усіх нас по черзі перебити, а по-друге, під час такої бійки всередині корабля легко можуть вибухнути боєприпаси, і тоді ми не тільки всі загинемо, але й втратимо найдорожче для нас — зброю.

Саме в цей момент з півночі подув легкий вітерець. Барас раптом схопився й крикнув:

— Нічого цього не треба! Ми піднімемо паруси й підемо назад. Правда, вітер ще дуже слабкий, але за вісім годин ми зможемо від'їхати досить далеко. А на світанку можна чекати й сильнішого вітру. Вони хап собі там сидять. Ми встигнемо з ними справитись у морі.

Пропозиція була проста й розумна. Поки що спинилися на ній. Закипіла робота. Усі малайці вже давно відомі як спритні, натреновані моряки. Незабаром паруси були підняті.

"Саардам" став потроху повертати. Справа йшла мляво; вітер був дуже слабкий, часом зовсім стихав, і лише через півгодини корабель широкою дугою повернув назад. Тоді пішло легше. Вітер дув у спину хоч

і не сильно, але зате його сила використовувалась повністю. Ось зник "Поперек Дороги", почав наближатися Анжер. Так ішли з годину.

Але раптом застукотіла машина і... корабель пішов назад!

— Ах, прокляття! Вони зрозуміли, що ми від'їжджаємо, і дали задній хід, щоб перешкодити!

Почалося незвичайне змагання: хто переможе — машина чи вітер?

В цю мить застогнав капітан. Салул згадав, що поранений лежить без будь-якої допомоги, і сказав у трубу:

— Пришліть лікаря: вашому пораненому капітанові потрібна допомога.

Звідти не відповіли, але було чути, що там радяться. Нарешті ван-Хорк сказав:

— А яка гарантія, що це не провокація?

Салул підвів голову, глянув навколо і, побачивши лейтенанта, сказав йому:

— Ви погодитеся від свого імені запросити лікаря до вашого капітана?

Лейтенант так само обміркував становище, як і ван-Хорк. Треба було виграти якомога більше часу. Але не можна було й залишати без допомоги свого капітана, хоч, напевне, їх усіх ці розбійники потім можуть розстріляти.

— Добре, — відповів він.

— Тоді Салул сказав униз:

— Зараз лейтенант Бренд скаже вам те ж саме.

Лейтенанта підвели до рупора.

— Я, лейтенант Бренд, підтверджую, що нашому капітанові потрібна невідкладна допомога.

Ван-Хорк впізнав голос і погодився, але з умовою, що лікареві буде дозволено повернутися назад. На це охоче була дана згода, бо все одно вони всі були в руках переможців.

— А може, лейтенант накаже їм, щоб вони здалися? — ще додав Салул і приставив до голови Бренда револьвер.

Лейтенант зблід, але, зібравши всі сили, відповів глухим голосом:

— Робіть, що хочете, але на це я не можу піти: не маю права, поки капітан живий.

— Шкода, — сказав Салул, — так було б краще для вас самих. Ми б вас усіх відпустили на волю, а так загинете і ви, і вони.

— Хай буде, що буде! — відповів Бренд.

Домовилися, що люк трохи відчинять, щоб пропустити одну людину, і що з обох сторін будуть вжиті застережливі заходи.

Так і зробили. Коли люк був піднятий, зверху і знизу наїжились багнети й гвинтівки, а серед них з'явилась голова лікаря. Він боязко виліз нагору з своїми інструментами, а люк одразу ж знову щільно зачинився.

Лікар перев'язав капітана, потім оглянув інших поранених. З них були вже мертві один з повстанців і два з команди: один — голландець, другий — індонезієць.

Потім так само лікар повернувся назад.

А корабель тимчасом майже спинився. Він не міг так швидко йти заднім ходом, як звичайним, але вітер був ще слабкий. І поки що "Саардам" лише крутився на місці.

Нарешті, машина почала перемагати: корабель став трохи посуватись назад.

— Усі, усі паруси! — командував Салул.

Розправили кожний клаптик парусів, навіть просто через палубу натягнули брезент. Вітер подув сильніше — і корабель посунувся вперед. Потім знову назад. Полонені голландці з тривогою стежили за цією дивною боротьбою.

Довго не було ніякого результату. Але через деякий час виявилося, що перемагає машина.

— Ех, вітру б, вітру! — кричали малайці в розпачі і з нетерпінням, тоді як голландці дуже хотіли, щоб вітер зовсім стих.

— Згорнути паруси! — несподівано наказав Салул.

Усі так здивувалися, що ніхто навіть не поворухнувся, щоб виконати наказ.

— Що таке? Що це значить? — спитали його товариші.

— Згорнемо паруси, повернемо корабель, і хай собі вони везуть нас заднім ходом, — з посмішкою сказав Салул.

Тепер уже всі зрозуміли, в чому справа, і з веселими криками та жартами взялися за роботу.

Через кілька хвилин корабель ішов заднім ходом туди, куди бажали повстанці.

— Підняти паруси!

І до машини додалася ще сила вітру.

Салул задоволено потирав руки, його товариші сміялись і жартували. "Саардам" ішов так, що краще й не треба. Голландці на палубі в безсилій люті стискували кулаки.

Щоб зрозуміти, як можна було так обдурити команду, що була внизу, треба згадати, що вони там не могли бачити, куди йдуть, бо, по-перше, навколо було темно, а по-друге, ілюмінатори були дуже низько над водою.

Так ішли близько півгодини. Ось уже знову показався Кракатау, тільки з іншого боку.

Але там унизу, нарешті, зрозуміли, в чому справа, бо дуже вже швидко й рівно йшов "Саардам". І вони дали передній хід.

Знову почалося все спочатку. Та все ж таки було виграно миль десять.

Як би там не було, вся ця тяганина відібрала багато часу. До світанку лишалося тільки чотири години, а корабель все ще був у Зондській протоці, так би мовити, на людях.

Треба було так чи інакше кінчати.

Що ж відбувалося в цей час там, під палубою?

Мічман ван-Хорк був дуже задоволений. Усе йшло так, як вія хотів. Вони прововтузяться так усю ніч, а вдень їх помітять, сповістять куди треба, — і тоді прийде визволення. І всі знатимуть, що це він, мічман ван-Хорк, не здався і врятував корабель. Заспокоїлися й моряки. Всім здавалось, що інакше й не може бути, бо коли вони не мають змоги висунути голову нагору, то й ті також не посміють поткнутися вниз. Тільки боцман Гуз був невпевнений у цьому.

— Ні, — казав він, — такі справи сміхом не кінчаються. Все ще попереду.

— А що вони можуть зробити з нами? — запально сказав мічман. — Найгірше, що може бути, — це те. що ми і вони разом злетимо в повітря.

— Ну, вони можуть зробити так, що ми самі злетимо, а вони будуть на човнах.

— Краще загинути на своєму посту, ніж зганьбити честь голландця! — сказав мічман, але одразу відчув, ніби холод пробіг по спині. Разом з тим його охопив жаль, що тоді все його геройство пропаде марно: не почує він і не побачить своєї слави, не дивитимуться на нього з захопленням дівчата.

Тихо і сумно стало в каюті. Кожен думав: що буде? Але ніхто з них, здавалось, так не страждав, як молодий механік Гейс.

Це був чоловік років двадцяти шести з темним засмаглим обличчям, але світлим волоссям. Він то бліднув, то червонів, то сидів нерухомо із заплющеними очима, то ходив з кутка в куток. Видно було: в ньому відбувається щось незвичайне, він переживає щось більше, ніж усі інші.

Навіть ван-Хорк звернув на це увагу і з сміхом сказав:

— Еге-ге, братіку Гейс! Не думав я, що ти така баба. Чого це ти розкис? Не сумуй. Ще побачиш, як їх вішатимуть.

Гейс нервово здригнувся й вийшов за двері, нічого не відповівши.

— Хто б міг подумати, що Салул — зрадник! — задумливо сказав лікар. — Хто знає, може, серед нас теж є зрадники?

— Дикуни завжди будуть невдячними, скільки б добра їм не робили, — впевнено відповів мічман. — Вони тільки того шануватимуть і навіть любитимуть, хто їх міцно тримає в руках і кого вони бояться. А в нас, на жаль, почали про це забувати.

А "дикуни", в кількості двадцяти чоловік, сиділи тим часом окремо в своїй каюті і прислухалися, що робиться нагорі.

— Нічого не вийде з цього, — сказав один. — Білі дуже сильні. Он скільки сотень років вони панують, і ніхто ніколи не міг їх перемогти.

— Якби й пощастило захопити корабель, — сказав другий, — все одно з одним цим кораблем нічого не зробиш. У них є багато інших кораблів, і вони зловлять нас.

— А шкода Салула, він був такий добрий товариш.

— Чого ж ти його жалієш?

— Занапастив своє життя, розстріляють його.

— Але поки що він сам може розстріляти їх.

— Так це ж поки що, а кінець відомий. Що можуть зробити кілька чоловік?

— А хто заважає і нам приєднатися до них?

— Ну, то що ж з того? Замість тридцяти чоловік розстріляють п'ятдесят, а користь однакова.

— От якби увесь народ разом піднявся, тоді була б зовсім інша справа! Тоді б вони вже нічого не вдіяли, бо нас було б принаймні тисяча чоловік на одного.

— Вистачило б і двох чоловік на одного, аби тільки дружно, разом.

— Воно то так, але як це зробити, щоб усі одразу? Тоді і я згодився б піти.

— В усякому разі комусь треба розпочати. Ось вони й почали. Ну, а ми…. Невже ж ми підемо проти своїх братів?

Обережно, озираючись по сторонах, шепотіли між собою "дикуни" у формі королівського голландського флоту. Може, серед них є такий — і напевне є, — який побіжить до панів і перекаже цю розмову, але ті, хто наважився висловити такі революційні думки, вирішили приєднатися до своїх і знали, що принаймні в цю мить їм нічого зробити не зможуть.

— Невже ж я повинен убити мого брата Салула, щоб захистити життя мічмана ван-Хорка, який нас обох пригноблює?

— Ми і не будемо його вбивати, кожна людина хоче жити. Я не вірю, щоб кілька чоловік могли визволити всю країну, і не хочу марно підставляти свою голову. Ми можемо співчувати їм і навіть допомогти чим-небудь, але так, щоб самим не позбутися голови. Якби всюди і всі разом — тоді інша оправа.

— А я вважаю, що це звичайний розбій. Захотілося чоловікові поживитися за чужий рахунок, захотілося самому стати паном — от він і почав..

Це сказав Гоно, гультяй і пройдисвіт, який у своєму житті цікавився тільки картами й горілкою.

Всім стало ніяково, наче з'явилася чужа, незнайома людина. Розмова припинилася, всі подумали: оце і є той, який все перекаже начальству.

Тоді підвівся Сагур, один з кращих свідомих матросів.

— Слухай, Гоно! Твоя собача душа не зрозуміє людських почуттів. Краще ти йшов би на своє місце — до порога своїх господарів. Там ти потрібен, а тут тобі нічого робити.

Присутні задоволено загомоніли. Гоно побачив, що дав маху, бо ще невідомо, хто переможе, і почав виправдуватись.

— Чого ти визвірився? Я висловив таку самісіньку думку, як і інші, ті, хто не хоче даремно лізти в зашморг. А взагалі я такий же яванець, як і ви, і так само бажаю добра своєму народові.

— Алло, алло! — почувся голос у машинному відділенні, голос, який тепер вирішував долю усіх тих, хто був під палубою. І всі посунулись до дверей.

З іншого боку вже підходив мічман ван-Хорк з голландцями.

— Слухаємо!

— Ось вам остання пропозиція, — долинув з труби виразний голос Салула. — Якщо ви через п'ятнадцять хвилин здастеся, всі будете відпущені на волю без перешкод. А якщо ні, то ми покинемо на кораблі ваших зв'язаних товаришів, від'їдемо на човнах і висадимо в повітря корабель разом з вами всіма. Ніяких переговорів з вами більше вести не будемо і чекаємо відповіді рівно через п'ятнадцять хвилин.

Голос замовк.

Ван-Хорк підійшов до рупора і нерішучим голосом сказав:

— Військо... Її... королівської величності розбійникам не здається. Пропонуємо вам самим залишити корабель.

Але ніякої відповіді. І це було жахливою ознакою того, що час переговорів минув і настав час діяти.

В голові у кожного вихорем закрутилися думки. Протягом кількох хвилин ніхто не промовив жодного слова, прислухаючись кожен сам до себе. Але думали вони не про те, здатися чи ні — навіть сам мічман так не думав, — а тільки про те, як це зробити.

Індонезійці думали, що їм треба буде повстати проти голландців, щоб примусити їх здатися. Але тоді і їх звинуватять в бунті. Доки можна, треба чекати, чи не почнуть першими самі голландці.

А ті так само боялися йти проти мічмана, щоб і їх потім не звинуватили в повстанні.

Слово, таким чином, було за мічманом. Але як він може добровільно погодитись здатися, коли щойно сам казав, що честь голландського мундира зобов'язує краще загинути, ніж здатися? От якби його

примусили, тоді була б зовсім інша справа… Він тоді став би героєм, який так і прагнув злетіти в повітря, але його силою примусили здатися. Усі дивувалися б, говорили б тільки про нього…

Та, як на зло, всі матроси мовчали. Хоч бери та сам просися, щоб вони збунтувались!

Виручив невійськовий, цивільний чоловік — лікар.

— Я вважаю, — сказав він, — що тут і роздумувати нема чого. Нікому не буде ніякої користі, коли ми занапастимо себе, і капітана, і всіх інших. Ми навіть не маємо права так робити.

Серце мічмана застукотіло від радості. Він стане героєм! Але треба було держати фасон.

— Не забувайте, — сказав він суворо, — що ми на посту. Не забувайте, що ми веземо зброю, яка потрапить у руки ворога, і це може відбитися на становищі всіх наших колоній. Ми знеславимо Голландію, честь нашої королеви, якщо без боротьби віддамося до рук бандитів, мов пацюки в пастці. Ми повинні зі зброєю в руках зробити останню спробу…

Ця палка промова так захопила мічмана, що він почав серйозно вірити в те, що казав. Промова ставала дедалі запальнішою, мічман грізно тряс кулаком і зовсім не помічав, що його солдати без слів домовилися і — голландці й індонезійці разом — поволі почали відштовхувати мічмана од рупора.

— Алло! — знову почувся грізний голос. — Ваша відповідь?

Мічман спинився на півслові й зблід. "Що буде, коли вони не погодяться здатися?!" якось мимоволі промайнула в нього думка.

— Ми здаємося! — відповів у рупор Гейс, і у мічмана відразу стало легко на серці.

Якась гаряча хвиля підступила до горла: образ сонця, землі постав перед ним; він навіть не бачив, хто відповів.

Тоді він розстебнув кортик, револьвер, відкинув їх геть од себе і гордо сказав:

— Коли ви всі так вирішили, я змушений скоритися насильству. Я зробив усе, що міг.

Тимчасом згори звеліли:

— Виходити по одному з піднятими вгору руками!

Почали виходити — одні з радістю, інші з жахом; мічман — з червоним від сорому обличчям, але з легким серцем, а Гейс вийшов, похнюпивши голову і намагаючись не дивитися в очі Салулу.

Коли зібралась уся команда "Саардама", Салул сказав:

— Ми вас висадимо на Кракатау й лишимо вам на три дні їжі. За цей час, напевне, вас хто-небудь помітить. А тепер, — почав Салул уже малайською мовою, — звертаюся до вас, браття, до вас, сини нашої землі, нашого народу. Ви обдурені, ви залякані могутністю білих, ви вірою і правдою служите своїм господарям, захищаєте їх і їхнє награбоване багатство; з вашою допомогою вони тримають у покорі ваших же батьків і сестер. Ми знаємо — ви ще несвідомі, але й серед вас є чимало людей, що розуміють і відчувають, яку мерзенну справу вони роблять. Отож ті, хто це розуміє, хай ідуть до нас, щоб послужити народові.

Не встиг він скінчити, як Сагур і за ним ще сім чоловік ступили наперед і в радісному гомоні злилися з своїми.

Ті, хто лишився, нерішуче тупцювали на місці, радилися один з одним і не знали, що робити.

Через кілька хвилин вийшло ще п'ять чоловік, а ще через хвилину вийшов… Гоно!

— І ти! — разом скрикнули Сагур, Барас і ще дехто.

Гоно ступив уперед, вдарив себе кулаком у груди і гучним голосом сказав:

— Так, я! Вас це дивує? Бо ви не знаєте Гоно. Мені недавно докоряли, що я чужий, ніби я не син свого народу. Ось тепер я хочу довести, що Гоно зовсім не такий, як ви гадаєте.

— Чи подумав ти, що йдеш на смерть? — спитав Салул.

— Добре подумав. Принаймні я рискую не більше від усіх вас. А втрачати мені нема чого, крім мого поганого життя.

Ці щирі слова справили враження навіть на Сагура.

"Хто знає, — подумав він, — може, з нього й справді вийде хороший товариш? Бувають такі великі моменти, коли людина зовсім змінюється. А цей момент і є великий".

Нарешті, з голландцями лишилося дев'ять чоловік вірних індонезійців. Було видно, що вони почували себе не зовсім добре: тислися в куток, ховалися, не дивились у цей бік.

Тимчасом ішла підготовка до від'їзду. "Саардам" підійшов до Кракатау. Навантажили човни. Ось уже почали опускати їх.

В цю мить ще одна людина сказала Салулу:

— І я з вами!

Крик здивування в одних і обурення в других вихопився з усіх ста двадцяти грудей.

Людина ця була... біла, голландець!

— Гейс?! Господи! Який сором! — загомоніли голландці.

— Що це таке? Може, помилка, жарт або обман? — казали яванці.

Салул підійшов до голландця, обняв його, поцілував і, звернувшись до своїх, сказав:

— Товариші! Я знаю цю людину: хоч він і білий, але наш, тобто всіх пригнічених. Ми тут ніколи не бачили таких, а там, у далекій Європі, їх багато. Є навіть могутня держава, де живе багато мільйонів наших білих братів.

— Ленін! Совєт! Росія! — почали хвалитися своїми знаннями малайці.

— Ну, ось бачите! — засміявся Салул, а Гейс ламаною малайською мовою додав — Є й голландці, багато є!

— Хай живуть такі голландці! — залунали голоси.

Гейс був у Голландії робітником і деякий час мав зв'язок з комуністами.

Потім він потрапив на Яву і несподівано для самого себе сам став "паном", бо серед голландців на Яві нема жодної простої людини: тільки самі пани. На кожному кроці він відчував зверхність над місцевими жителями; ніхто з своїх, голландців, його не кривдив. І Гейс поволі почав заспокоюватися й забувати про свою революційність.

До населення він ставився дуже добре, нікого не кривдив, намагався допомагати чим міг і цим заспокоював своє сумління, йому почало здаватися, що в цій країні, де не треба ні палива, ні одягу, де природа така багата, усім жителям легко живеться, краще, ніж робітникам у Голландії. Тут він не бачив того буржуазного класу, з яким там треба було боротися, бо сам він ніби належав до нього. І потроху він почав забувати про боротьбу, про ті цілі й гасла, які були йому такими близькими раніше.

Знайомство з Салулом, з яким Гейс був у дуже добрих стосунках, відкрило йому очі на справжнє становище і збудило колишній революційний дух. А це сміливе повстання голих темних людей викликало в ньому справжню революцію. Відчув себе винним перед тими, кому раніше хотів служити, і в останній момент вирішив на ділі спокутувати свою вину.

Зате ж скільки радості, гордості й упевненості додало це місцевим повстанцям! Тільки подумати: сам голландець, білий, перейшов на їхній бік! Ніколи вони й подумати не могли про таке.

Тимчасом човни навантажились і поїхали до Кракатау. Насилу знайшли більш-менш зручне місце, де можна було висадити полонених. І команда "Саардама" лишилася на голій, мертвій скелі…

Звідти матроси дивилися, як над судном піднявся чорний дим, як надулися паруси і корабель поплив уперед.

А коли показалися перші промені сонця, "Саардам" зник у просторах Індійського океану...

* * *

Через деякий час відбувся таємний суд над командою "Саардама".

Капітан і два лейтенанти були звільнені з посади за нездатність і недбалість.

Нижчі чини з голландців були розіслані на різні судна на важкі роботи.

А дев'ять вірних яванських матросів були розстріляні за зраду...

Заодно розстріляно ще кілька десятків рибалок, що жили по сусідству з тим місцем, де відбулися події.

Лише мічман ван-Хорк одержав підвищення, як видатний герой...

Оскільки вся ця справа була дуже неприємна для Голландії, в газетах з'явилося чергове офіціальне повідомлення:

"В ніч на 16 лютого в Зондській протоці наскочило на скелю військове судно "Саардам", яке прямувало в Батавію. Судно затонуло, більша частина команди врятувалася".

II. ПОВАЖНИЙ ПРЕДСТАВНИК СОЛІДНОЇ ФІРМИ ВАН-БРОМ І К° В АМСТЕРДАМІ

Мінгер ван-Декер і мінгер Піп. — Старанний бриль — Батавія. — Мітинг на базарі. — Проклятий череп і свята дуля. — Палиця має два кінці.

На світанку корабель "Глорія" з Сінгапура підходив до гавані Прийорк. Пасажири заметушилися, почали готуватись до висадки. І яких тільки людей не було тут! Сухорлявий пихатий англієць, не менш поважний араб у чалмі, жвавий француз, зморщений китаєць, задуманий індус, ставний малаєць та багато інших людей. Було і кілька голландських родин, які поверталися з відпустки.

Дорога в Голландію займає приблизно місяць і стільки ж назад. Тому службовцям надають відпустку в метрополію на цілий рік, але зате один раз на десять років. Проте багато голландців навіть зовсім не користуються цією відпусткою і сидять тут по двадцять-тридцять років.

Корабель знаходився уже недалеко від берега, але там нічого не було видно, навіть сам берег ледь-ледь висовувався з води. Лише далеко на обрії височіли два вулкани — Салака і Геде.

— Невже це Ява? — здивувався один з пасажирів, який, видно, вперше під'їжджав до Яви.

— А то що ж? — відповіли бувалі.

— Тут же нічого не видно. Я сподівався побачити гори, пальми, гарне місто, а тут лише болото.

— Це тільки гавань Прийорк, а сама Батавія лежить за десять кілометрів звідси.

Пасажир узяв бінокль і почав придивлятися до берега. Це, видно, не задовольнило його, бо він так скривився, що пан, який стояв поруч, посміхнувся і втішив його:

— Не сумуйте, все буде: і пальми, і лихоманка, і спека, і все, що мусить бути по закону.

— А тигри й носороги є? — жваво спитав перший пасажир.

— Ну, їх вам боятися нічого!

— Пробачте, я не боюсь, а, навпаки, хочу зустрітися з ними, — поважно відповів перший пасажир.

Пан здивовано подивився на нього, ніби думаючи: "Ось ти який!" І справді, то був трохи незвичайний чоловік. Прізвище його було Піп; йому було років тридцять, і він мав якийсь побляклий вигляд: довгий, худий, блідий, з голубими очима й зовсім білявим волоссям. Здавалося, що він усе своє життя просидів десь у склепі, а тепер вперше виліз на сонце. Взагалі він мав вигляд дуже спокійної людини, але одягнутий був так, ніби йому ось тут загрожували тигри й носороги: і кинджал, і револьвер, а серед його речей лежала рушниця в чохлі.

— Мабуть, ви мисливець? — спитав пан.

— Не зовсім, але їду головним чином заради цього.

— Ну, то вам довго доведеться шукати таких звірів.

— Чому ж?

— Тут живе стільки людей, що лише подекуди, в глухих закутках, збереглися дикі звірі, та й то мало.

— Шкода! Навіщо ж тоді їхати в такі краї? Але все одно я знайду їх!

— Бажаю успіху.

Пароплав підійшов до кам'яної набережної. На березі стояли величезні амбри-склади. За ними тулилося багато маленьких будинків-ресторанчиків, які гули вдень і вночі. Поруч була і залізнична станція.

Тільки-но пароплав спинився і спустили сходні, як на нього кинулася ціла юрба напівголих бурих і жовтих людей. Вони кричали всіма мовами, штовхали один одного і наввипередки пропонували свої послуги.

— Готель Ява! Готель Нідерланди! Найкращий! Найвишуканіший! Туан, туан![4] Я піднесу! — і вони майже насильно виривали з рук багаж. Тим, кого зустрічали рідні чи знайомі або хто їхав на певне місце, було мало клопоту, а новачки почували себе серед цього гармидеру зовсім безпорадними. Серед них закрутився, мов у вирі, й мінгер[5] Піп, закрутився і зник з очей.

Лише той пан, який недавно розмовляв з Піпом — видно багатий європеєць років двадцяти восьми, з чорною маленькою "іспанською" борідкою, — нібито не належав ні до тієї, ні до іншої категорії. Він спокійно стояв ззаду і тільки пильно придивлявся до натовпу носильників. Один малаєць поткнувся був до пана, але той суворо крикнув:

— Не треба!

В цей самий момент протовпився наперед інший малаєць, теж напівголий, але у величезному, щонайменше два метри в окружності, брилі.

— Туан, туан! Я піднесу! — сказав він і ухопився за речі.

Але перший носильник штовхнув його і закричав:

— Геть! Я перший!

Тоді втрутився сам туан і віддав речі тому, який був у брилі, що обурило не лише скривдженого, а навіть і інших носильників.

Треба було пройти через митницю. Процедура ця досить довга і неприємна. Крім перевірки речей і документів, треба ще показати "право на в'їзд": якомога більше грошей, особливо це вимагалося від європейців.

Бачите, усі білі тут — пани і мусять бути панами, хоч лусни! Коли підвладні тубільці довідаються й побачать, що білі так само можуть бідувати, то вони перестануть шанувати й боятися голландців. А це дуже небезпечна оправа.

Зрозуміло, що в першу чергу пропустили білих.

Ось попереду зчинився галас і суперечка. Один неборак привіз мало грошей, і його затримали, щоб з наступним пароплавом відправити назад.

— Я ж можу працювати! Я ж не сидітиму на чиїйсь шиї! — виправдувався бідняк, але його й слухати не хотіли. І то правда: не можуть же хазяї рискувати своїм авторитетом через якогось там злидаря.

Дійшла черга до нашого пана. Він подав документи.

"Ван-Декер, представник фірми ван-Бром і К° в Амстердамі", — прочитав чиновник. А з-за його спини сунув носа в документ і якийсь тип, видно агент поліції.

Але ван-Декер уже показав "право на в'їзд" — чималу пачку гульденів. Чиновник одразу виявив надзвичайну пошану, а агент перестав цікавитись документами.

На вокзалі, беручи від ван-Декера плату, малаєць у брилі сказав:

— Якщо туан дозволить, я проведу туана до самого готелю "Ява".

— Добре, — поважно сказав ван-Декер і сів у вагон I класу, а носильник побіг у III клас.

Від Прийорка до Батавії ідуть кілька каналів, шосе, залізниця і трамвай. Невпинний рух був на всіх цих дорогах.

Але краєвид відкривався зовсім нецікавий, нудний. Затоплена низовина, чагарник, низенькі пальми, схожі на нашу папороть, купи бамбука, подекуди банан з величезним листям, яке висіло по боках, мов ганчір'я. Лише кокосові пальми, що вилітали з землі, як ракети, та задушливе вологе повітря — причина злісної малярії — свідчили, що тут жарка країна.

Ось показалась і сама Батавія, але знову нічого цікавого. Місцевість майже не підвищилася, ті ж самі канали на вулицях, тільки брудніші, а в них перуть білизну і купаються цілі сім'ї малайців та китайців.

Недаремно голландці втекли звідси і оселилися на кілька кілометрів далі, вище. Відтоді ця частина зветься

Старою Батавією, а тій дали назву Вельтевреден, що означає приблизно "добре самопочуття".

Там, серед пишних садів, у мармурових палацах, вони почували себе справді добре, а тут лишилися кольорові, які обслуговували магазини, контори, фабрики, майстерні й інші установи.

Коли ван-Декер вийшов з вагона, до нього знову підскочив малаєць у брилі й поніс речі. Біля вокзалу стояв автомобіль з готелю "Ява". Носильник поклав туди багаж.

На мить ван-Декер спинився, про щось думаючи. Але носильник почав кланятися й говорити:

— Хай туан їде спокійно, хай не турбується. Тугай усе зробить.

Тоді ван-Декер сів у автомобіль і поїхав, а Тугай побіг щосили відомими йому завулками.

Коли ван-Декер доїхав до готелю, там його вже чекав Тугай. Він так старався для свого туана, що навіть хазяїн готелю звернув увагу й сказав ван-Декеру:

— Хорошого, старанного слугу ви маєте.

— О, він у мене молодець! — з гордістю сказав ван-Декер. — Я з ним ніколи не розлучаюсь, особливо в поїздках по Яві, коли потрібен перекладач. Будьте ласкаві, ви вже дайте йому де-небудь притулок, я заплачу.

Тугая помістили в спільне приміщення, де були всі слуги. Більшість з них були метиси[6], кольору "кави з молоком", як звичайно говорять тут. У одних було більше "кави", у інших було більше "молока", а взагалі — народ досить красивий, лише трохи зіпсований, бо вони вже вважали себе "панської крові" і з погордою ставилися до "темних".

Голландці підтримують це почуття, тому що воно для них вигідне. В особі цих "підпанків" вони мають своїх прихильників, які не за страх, а за совість служать голландцям, намагаються стати ближче до панів, показати, що вони не прості.

Тугай почував себе не дуже приємно серед цих метисів. Йому треба було б піти до ван-Декера, але самому йти до туана не можна. Треба чекати, поки той покличе.

— Чи добрий твій туан? — спитав його франт з блискучими ґудзиками.

— О, бесар[7] туан! — відповів Тугай.

— Чи б'є він тебе?

— О, дуже б'є! Добрий туан! — захоплено сказав Тугай. — Звідки ви приїхали?

Але дзвінок з номера туана виручив Тугая від необхідності відповідати на це запитання. Він швидко побіг і пробув там значно довше, ніж це буває в добрих панів, які не дозволяють собі дуже розважатися з слугами.

— Ого, як довго ти там сидів! — зазначили слуги, коли Тугай повернувся. — Чи не повчав він тебе там?

Тугай здригнувся, підозріло зиркнув навколо, але, помітивши, що говорили так собі, без особливого смислу, заспокоївся і відповів:

— О, мудрий туан! Бесар туан!

Середина дня в Батавії — це час, коли на вулиці не побачиш жодного європейця. Сонце стоїть над самою головою і пече так, що тільки надзвичайна потреба може примусити європейця вийти на вулицю.

Та й взагалі голландські торговці й чиновники тут ніколи не ходять, вони тільки їздять. Їх становище не дозволяє їм ходити, як звичайним людям; навіть через вулицю, шануючи себе, пан не піде пішки. А опівдні вони навіть і не їздять, а дрімають у своїх конторах або лежать на веранді чи в саду у кріслах-колисках, задерши догори босі ноги і попиваючи що-небудь холодне. Правда, є й такі голландці, яким в цей

час доводиться працювати, але їх так мало, що загальна картина не змінюється.

Лише місцеві жителі, більшість яких носить величезні брилі, снують собі під сонцем туди й сюди хоч би що.

Основний одяг малайця — "саронг", або шматок тканини, обкручений на зразок спідниці. Він спускається до колін, і носять його однаково як жінки, так і чоловіки. А потім уже хто як може: чи сорочку, кофту, хустку або шкуру на плечі, чи просто верхня половина тіла лишається голою. На голові різноманітні брилі, круглі шапочки або платочки й чалми.

Ноги ж завжди босі. Власті навіть стежать за тим, щоб усі тубільці були босі. Все це для одного й того ж — ще раз підкреслити різницю між європейцем і тубільцем. Слуги панів, навіть лакеї й швейцари в генерал-губернаторському домі, вбрані в парадний одяг з блискучими ґудзиками, обов'язково мусять бути босими. Тубільці-поліцейські, у синіх мундирах з жовтими шнурами, — так само босі.

Тугай вийшов з готелю й пішов вулицями. Було видно, що він іде в якійсь справі. З широкої вулиці звернув у один-другий завулок і вийшов на базар.

Усюди на Сході базар є основним центром громадського життя. Це і клуб, і місце зібрань, місце, де завжди почуєш усі новини. Далеко не всі йдуть сюди, щоб купити що-небудь чи продати; більшість просто товчеться, здається, без будь-якої потреби.

На величезному майдані тяглися ряди будок з пальмового листя, трави й бамбука. Будки такі низенькі, що людина може увійти туди, тільки зігнувшись.

Смердюча сушена риба, різна городина, м'ясо, рис і фрукти є основними споживчими товарами. Особливо різні плоди, які лежать великими купами; треба було лише дивуватися, хто їх розкуповує.

Основними плодами є банани, які тут відіграють таку ж роль, як у нас картопля. Їх є понад сто сортів, різної величини й з різним смаком. Купують їх цілими гілками, низками понад півпуда і такої довжини, що взята на плечі низка тягнеться другим кінцем по землі.

Потім іде плід хлібного дерева, найбільший з усіх плодів.

Далі кокосові горіхи, ананаси, апельсини-пампельмуси завбільшки з гарбуз і, нарешті, такі чудові речі, про які ми навіть і не чули.

Ось диня "папайя", що росте на дереві; всередині її є зернята, точнісінько як наша рибна ікра. Ось "сау Маніла", схожа на наші сливи.

Там є ніби зелена груша з дивною назвою "адвокат". Сама вона майже без смаку, але якщо її розтерти та підлити ложечку вина чи кави, виходить щось таке смачне, що коли його хто хоч раз покуштував, то потім уже завжди думатиме про цього "адвоката".

Ось дур'ян, схожий на огірок завбільшки з дитячу голову, з твердими колючками на шкірці, та такий смердючий, що в готелях його навіть близько не підпускають до помешкання. Він смердить — і гнилим сиром, і гнилим м'ясом, і часником. Але всередині його є ніби сметана, досить смачна і оригінальна на смак. Кажуть, навіть серед європейців є любителі, готові їхати на край світу, щоб тільки покуштувати цього дур'яну.

Дуже дорогим вважається мангустан, на зразок нашого яблука. Всередині його є "морозиво", яке їдять ложечками. Це дуже делікатні фрукти, вони не можуть зберігатися більше сорока восьми годин навіть у льоду.

Ось манго з смаком скипидару, ось рамбутан і плід, схожий на каштан, дуку — щось на зразок винограду — й багато інших плодів. Але наші люди кажуть, що всі ці штуки не варті однієї доброї антонівки. Мабуть, яванець так само не віддав би свого дур'яну за всі наші яблука й груші.

Більшість торговців на базарі були китайці, далі араби. Малайців зовсім мало, переважно ті, що продавали свої власні сільськогосподарські продукти.

Навколо всього Великого та Індійського океанів, мабуть, не знайдеться більш-менш значного міста, де б китайці не мали свого окремого китайського кварталу. Так само й у Батавії, де їх тридцять тисяч чоловік. І більшість торговців на базарі були китайці. Серед них є й багаті, яких голландці призначають начальниками китайського кварталу, з гучним званням "капітана" чи "майора". І такий "капітан" так грає на дудку голландців, що. краще й не треба. Китайці також найкращі ремісники. Тут на базарі або на вулиці біля своїх хат вони відкрили майстерні. Ще більше є бездомних китайських робітників-кулі, але вони розсіяні по плантаціях, підприємствах і різних інших місцях, де є потреба в дешевій робочій силі. Всього китайців на Яві понад мільйон.

Значне місце займають і араби, у яких так само є окремий квартал. Вони — основні конкуренти китайців.

Лише господарі країни — малайці не вміють пристосовуватися до торгівлі та різних промислів і працюють в основному по найму.

Обабіч базару йшли канали, а по них туди й сюди снували навантажені човни.

Тугай ішов навпростець, притримуючи свій бриль, щоб не злетів. На базарі він побачив мінгера Піпа.

Якийсь араб настирливо пропонував Піпу купити саронг.

— Туан! Ви випадково прийшли сюди, і я хочу зробити вам приємність. Купіть цей саронг! Його привезли з глибини країни, він колись належав стародавнім яванським царям XVI століття. Подивіться тільки, яка робота! В Європі ви матимете за нього в сто разів більше. Користуйтеся нагодою! Всього тільки сто п'ятдесят гульденів.

Саргон справді був цікавий, різноколірний, яскравий і мав старовинний вигляд. І коли араб з'їхав на вісімдесят гульденів, Піп не витримав спокуси і купив чудовий саронг, з тих, які виробляються в Європі в масовому масштабі по вісім гульденів за штуку!

Відвернувшись у інший бік, Піп натрапив на чоловіка, який увесь був обкручений… страшними зміями! Вони ворушилися, задирали голови, висовували язики. Найменша з них була товщиною з руку.

— Туан! Купіть боа! Хороші боа! По десять гульденів за штуку. Купіть! Кращих ніде не знайдете! Ну, по п'ять гульденів, а цього віддам за три.

— Ні, ні, не треба! — замахав руками Піп і швидко пішов геть.

Ця пригода навіть зіпсувала йому настрій. Він жадав зустрітися з такими гадами де-небудь у первісному лісі, серед хащів, бамбука, а тут — на тобі — пропонують на базарі по три гульдени, як ковбаси в Амстердамі. Просто прикро дивитися!

Тугай пішов далі. В кінці базару він помітив юрбу і якесь хвилювання серед людей. Протовпившись уперед, побачив на землі хлопчика років десяти, який лежав непритомний. Голова його була залита кров'ю.

Худий напівголий малаєць тремтячим від обурення голосом говорив:

— Маленький Сідні сидів оддалік і дивився, як панн в своєму саду гралися м'ячем. Сідні не ліз, не підходив до них. І от м'ячик перелетів у сусідній сад. Вони покликали Сідні й наказали, щоб він поліз у чужий сад і дістав м'ячик. Сідні боявся лізти в сад білих. Він знав, що його за це поб'ють. Він почав проситися. Тоді один панич закричав: "Як ти смієш відмовлятися, собача?!" — і, вхопивши палицю за тонкий кінець, ударив Сідні по обличчю. І от... у Сідні нема ока. Вибите... зовсім... Прокляття! Прийде і на вашу голову кара!..

Навколо загули, застогнали всі ці бурі, жовті напівголі люди.

— Що ж це таке?

— Доки ж вони знущатимуться?

— Милосердя у них нема!

— Якого милосердя від них чекати? Знищити їх усіх треба!

Кулаки стискалися, очі блищали, але при останніх словах люди боязко озирнулися. Незвичні були такі слова проти панів, споконвічних хазяїв, могутніх, білих, багатих!

Але тут не втримався Тугай, скочив на якусь скриню і загримів:

— Браття! Ви ж бачите таке на кожному кроці, ви ж знаєте, що ви раби, а все ще боїтеся навіть голосно сказати про це. Чому? Бо ви звикли вважати їх непереможними, могутніми, майже богами! Рабські почуття в'їлися вам у кістки. Доки ж це буде? Час уже підвести голову й заявити, що й ми люди. Мало того, — сказати, що ми господарі своєї країни, і, нарешті, зовсім прогнати непрошених гостей. Ви ж знаєте, що їх тільки жменька, що на кожного з них нас припадає тисяча. Подумайте лише про це і ви побачите, що ми самі винні в своєму становищі, ми самі

несвідомі й незгуртовані. Якби тільки ми всі захотіли, ми одразу стали б самі собі господарями…

Захоплено слухав народ ці слова, дивувався, що вони такі сміливі й разом з тим зовсім прості й зрозумілі. І справді, білих так мало, навіть зараз навколо жодного нема. І якби тільки всім одразу домовитися…

Але з'явилися "вони". Спочатку безпорадно метушилися поліцейські, та це були "свої", і на них не дуже зважали.

А через кілька хвилин з'явилися уже "справжні" пани: білі, озброєні, на конях; натовп швидко почав розходитись. Але залишилося ще багато рішучих обідраних людей, яким так не хотілося розлучатися з своїми мріями, так хотілося зараз же починати…

Тугай завчасно все передбачив.

— Товариші! Не рискуйте даремно, розходьтеся. Та пам'ятайте одно: швидко, дуже швидко настане час, коли доведеться виступити всім одразу. Чекайте цього часу й готуйтеся!

І Тугай зник у ту хвилину, коли підскакали жандарми. Дорогою вони схопили кілька чоловік, кількох побили нагаями, а на місці застали тільки батька з Сідні на руках.

— Забирайся швидше з своїм падлом! — крикнув один жандарм і вдарив нещасного батька по плечах. Кров потекла з рани і змішалася з кров'ю сина…

Тугай тимчасом скинув бриль, скочив у канал і почав собі спокійно купатися серед човнів, ніби вся ця справа його не цікавить. Коли він пішов далі, на ньому замість бриля була вже хустка, пов'язана ззаду.

Через деякий час він підійшов до старовинної мурованої "брами, яка лишилася від якоїсь давньої стіни чи фортеці... На. цій брамі на кінці списа стирчав скам'янілий, облитий вапном череп, як у людоїдів у деяких глухих закутках землі. Але ця іграшка, видно, була зроблена зовсім не людоїдами, бо на ній був напис голландською мовою:

"Так покарав король зрадника Пітера Ельбервельда. 14 квітня 1722 р".

Цей Пітер був метис, але ненавидів європейців не менше, ніж чистокровний яванець. Він підготував сміливе повстання на всіх найближчих островах, було уже призначено день, але одна жінка-яванка зрадила — і все загинуло.

Назустріч Тугаю йшли два робітники. Глянувши вгору, один з них сказав:

— Ось кому б треба поклонятися замість тієї дулі.

Другий так само підняв голову й задумано додав:

— І по клонитимуться коли-небудь. На жаль, досі чомусь мало було у нас таких людей.

Почувши це, Тугай спинився і, видно, хотів заговорити з робітниками, але ті вже минули його, і він пішов далі навпрошки, через пустир. Там видно було якусь групу людей, переважно жінок. Тугай підійшов ближче й побачив щось дивне.

На землі, лежала допотопна, кажуть, китайська гармата, вірніше, один ствол від неї. Вона була старанно обкладена камінням, а на кінці до неї була припасована величезна дерев'яна... дуля! Навколо гармати сиділи на землі жінки й мовчки, урочисто дивились на дулю. Ось підійшла ще одна молода жінка, склала долонями руки, підняла їх вище

голови і уклонилася дулі до самої землі. Потім поклала біля неї якусь їжу. Навколо дулі були різні речі: горщики з рисом, торбинки, бляшанки, шматки тканини, квіти, фрукти і різний інший дріб'язок.

— Чекаєш? Швидко? — тихо спитала новоприбулу сусідка.

— Мабуть, швидко, — відповіла та.

— А мені от бог не дає, — зітхнула перша. — Скільки вже разів я тут була! Скільки жертв приносила! Видно, не приймає дух.

— А я й сама не знаю, чи радіти мені, чи сумувати. Мій, здається, просить начальство, щоб йому замінили дружину. Куди я тоді дінуся з дитиною?

— Так її ж візьмуть виховувати на державні кошти.

І жінки знову замовкли.

— Воно так, але важко розлучатися.

Тугай стояв поруч і гірко усміхався. Він добре знав усе це. Гармата з дулею давно вже вважається чудодійною, і затуркані жінки здавна звертаються до неї у своїх справах відносно дітей. Не знав він тільки, звідки, як і чому прилаштована була ця дуля. Може, пожартували голландці? Принаймні вони не перешкоджають поклонятися цій святині і, мабуть, охоче наробили б ще багато дуль.

Розумів Тугай і розмову двох жінок. Одна з них була "пайковою дружиною" голландського солдата. Разом з іншим утриманням солдатам тимчасово даються дружини, зрозуміло, з "місцевих". Вони готують їжу, перуть білизну, обслуговують своїх чоловіків, а потім... лишаються "на волі".

Тугаєві так хотілося розтлумачити їм, яку дурницю вони роблять, але він добре знав, що це даремна справа. Тут він з подивом помітив, що серед жінок є один старий чоловік.

— І ти, дідусю, прийшов поклонятися цій дулі? — спитав Тугай.

— Не думай, що це тільки жіноча справа, — поважно сказав дід. — Це так само справа загальна, державна.

— Ну?! — здивувався Тугай.

— Невже ти не знаєш? Ех ви, молодь сучасна! Ганьбите все старе, не цікавить вас навіть доля батьківщини.

— Хіба від цієї дулі залежить доля нашої країни? — засміявся Тугай.

— Може, і від дулі, а більше від гармати. Давно-давно, коли білі тільки ще загрожували нам, аллах послав нам дві такі гармати, щоб оборонятися. Та. наші замість того, щоб дати дружну відсіч, почали сваритися поміж собою, — і тоді гармати були поділені: одна лишилася тут, друга опинилася десь далеко, в середині острова. Але аллах при цьому сказав: "Коли ви всі домовитесь, помиритесь, тоді гармати знову будуть разом, і тоді настане кінець білій владі". Отепер ти бачиш, що залежить від цієї гармати.

Тугай і сам уже згадав, що він колись чув цю легенду. Але зараз вона справила на нього особливе враження. Він уже не сміявся, а, навпаки, — задумався.

— Правда твоя, дідусю! — сказав він серйозно. — Я це знаю, і всі знають. Але чи знаєте ви, що цей час уже недалеко?

— Невже? — пожвавішав дід, і навіть жінки зацікавилися.

— Правда! І друга гармата вже йде на з'єднання.

— Звідки? Як? Хто бачив?

— Багато людей бачили, — упевнено й твердо сказав Тугай. — І я сам бачив, на власні очі, — додав він несподівано для самого себе.

— Де? Коли? Кажи!

— Спочатку її бачили в окрузі Банджумас, потім — в Преангері, останній раз я сам бачив у Бантамі. Більш докладно поки що я не маю права вам розказувати, щоб не довідалися голландці і не перешкодили. І ви так само остерігайтеся, щоб вони не довідались. Але поміж своїх ви маєте право розповідати, навіть намагайтеся поширити думку, що пророцтво вже збувається, що владі білих настає кінець і що нема чого вже їх боятися.

Ці слова Тугай вимовив дуже урочистим голосом, потім раптово повернувся й пішов далі, задоволено посміхаючись про себе.

— Кожна палиця має два кінці! — навіть голосно промурмотів він.

А прихильники дулі від такої новини навіть забули про свої власні справи і почали швидко розходитися, щоб сповістити своїм знайомим таку важливу новину!

— Дякувати аллахові, дочекався і я визволення свого народу! — сказав старий, шкутильгаючи додому. — Я завжди казав: недаремно ж про все це говориться, недаремно ж вона тут лежить, ця гармата, недаремно ж перед нею моляться — ось бачите, тепер і збувається пророцтво.

Тимчасом Тугай дістався до найвіддаленішого, найбіднішого кварталу, про який, видно, забула навіть сама поліція, бо надто вже

брудно було тут. Маленькі хатки тулилися одна до одної, гола дітвора порпалася в грязюці від учорашнього дощу. Всюди були розвішані пелюшки й брудне дрантя.

Все це парилося під пекучим сонцем, яке стояло саме над головою. Найгірше, що рослинності майже зовсім не було в цьому закутку. Хоч як вона буяє в цьому краї на кожному кроці, але тут людські хащі перемогли навіть її. І не дивно: близько трьохсот тисяч людей живе в Батавії, а величезних багатоповерхових будинків у ній куди менше, ніж у європейських містах.

І лише близькість моря, що освіжає повітря і не дозволяє спеці підніматися вище 35°, дає можливість сяк-так жити в цьому пеклі а бо раю (однаково, і так і так можна назвати цей дивний край).

Тугай підійшов до однієї хати, такої ж бідної, але трохи більшої і охайнішої. Біля неї росло навіть кілька бананів.

Назустріч Тугаю вийшов чоловік років тридцяти п'яти, малаєць, у штанях і синій розстебнутій блузі. Увесь його вигляд свідчив, що він був більш кваліфікований і досвідчений робітник, ніж звичайна малайська біднота.

— Приїхав? — спитав він Тугая.

— Приїхав.

— Все в порядку?

— Краще й не треба. Зберуться сьогодні?

— Будуть усі. Ходімо поговоримо. Доведеться чекати темряви.

І вони увійшли в хату.

ІІІ. ЗІПСОВАНИЙ БАЛ

Кілька штрихів з колоніальної дійсності голландців. — Кофейні плани ван-Декера і підтримка ван-Гука — Бал у генерал-губернатора. — Кольорові пани. — Слава мічмана ван-Хорка. — Медові слова і бомба.

"Перлина голландської корони" — так звичайно називають Яву в Європі. Цікаво, що сама корона має тільки 33 тисячі квадратних кілометрів, "перлина" на ній — 133 тисячі, а разом з усіма іншими перлинами (Суматра, Целебес, Борнео, Нова Гвінея) більше ніж два мільйони квадратних кілометрів. Населення в самій Голландії 8 мільйонів чоловік, а на Яві — близько 40 мільйонів, у тому числі самих голландців не більше ста тисяч.

Яким чином така маленька корона змогла причепити до себе таку велику перлину?

Справа звичайна, торгова. Почалася вона в 1598 році, коли була заснована Ост-Індська компанія капіталістів з шістьма мільйонами гульденів[8]. Товариство було зовсім приватне і мало на меті лише комерцію.

Компанія будувала в різних місцях "факторії" — склади товарів, полюбовно домовлялася з місцевими князьками. А потім і без полюбовності почала запускати свої кігті все глибше й міцніше. Для цього компанія мала навіть своє власне, приватне військо.

А коли жителі побачили, що мирні комерсанти стають володарями, і захотіли зіпхнути непрошених гостей, тоді вже прийшла на допомогу сама "корона". Країну оголосили власністю Голландії, з'явилися губернатори, генерали, гармати; почалися розправи із "зрадниками".

А "зради" бували різні. Наприклад.

У Європі подорожчав перець; за нього платять великі гроші. І ось дається наказ, щоб населення половину своєї землі засівало переважно перцем. А кілька чоловік засіяли менше. Злочин викрили — і на другий день кілька сіл спалено, а все їх населення, до останньої людини, знищено.

Але це було давно, років двісті тому. Пізніше вбивали не всіх, а лише винних; обов'язкові засіви зменшувалися до третини ділянки землі, потім до однієї п'ятої частини, а тепер і зовсім скасовані.

Та було б несправедливо говорити лише про звірячі вчинки колонізаторів. Є пам'ятники і їх культурної роботи. Так, через увесь острів, від Батавії до Сурабайї, на протязі восьмисот кілометрів прокладено чудове шосе, яке коштувало смерті близько ста тисяч бурих людей, а грошей на нього майже не витрачено.

Проте і тут треба зазначити, що це було раніше, коли панував кулак. А тепер панує гульден, тому вся увага голландської буржуазії спрямована на те, щоб видавити з підвладного "дикого" народу якомога більше грошей.

Яким же чином жменька чужинців тримає в своїх руках багатомільйонний народ? Для цього існує багато засобів. Найдійовішим є народна темрява, тому на освіту білих видається в рік тридцять вісім мільйонів гульденів, а темних — сімнадцять мільйонів. Полічіть самі, скільки припадає на одну білу й на одну темну людину.

Другий помічник — бідність. Середній прибуток яванця — п'ятнадцять гульденів на рік, нашими грошима — один карбованець на місяць. При цьому зубожіння відбувається так швидко, що стало масовим, навіть місцевої буржуазії лишилося дуже мало.

Зате надзвичайно корисні для властей свої місцеві пани, різні колишні князьки. Усі вони одержують від влади значну пенсію "за передачу Голландії своїх прав над народом". Крім цього, вони ж, під назвою регентів, обов'язково призначаються начальниками різних округів, провінцій і управляють народом майже так само, як і колись. Тільки поруч з ними стоїть ще резидент, голландський чиновник, який "радить" регентові робити так і так. Ця "порада" і є законом, але в очах народу виходить, ніби управляє "свій". Навіть дві "незалежні держави" ще існують на Яві.

Найвищою владою вважається "її величність королева голландська", яка живе за сімнадцять тисяч кілометрів од Яви і жодного разу не бачила "свого народу". Замість неї управляє намісник, генерал-губернатор, який є на Яві царем і богом.

Далі йде відповідний апарат з тисячами голландських чиновників, але без ніякої участі сорокамільйонного населення.

І ось у 1918 році дали, нарешті, голос і "народові": створили народну раду, куди входить чоловік тридцять, з яких половина європейців. Половина ради призначається генерал-губернатором, а друга половина обирається на місцях тією ж самою владою. В результаті всіх цих операцій до народної ради не може потрапити жодний представник від народу. І навіть така рада має лише дорадчий голос при генерал-губернаторі.

* * *

Поки Тугай тинявся по Батавії, його туан попрямував у Вельтевреден, у державні установи. Автомобіль вимчав на величезний Королівський майдан, навколо якого біліли в садах невеликі, але гарненькі будинки. Кожен голландський чиновник мріє про те, щоб мати тут квартиру. Є серед цих чиновників і такі, що не жаліють віддавати половину свого заробітку, аби тільки жити в панському кварталі.

Найкращим будинком, звісно, був палац генерал-губернатора, сліпуче білий, з мармуровими колонами. Поруч — приміщення для охорони і будки для варти. Але генерал-губернатор тут живе рідко. Він вибрав собі місце у вищій і здоровішій місцевості, в Бейтензоргу, кілометрів за сорок від Батавії.

Недалеко від палацу височів великий будинок державних установ. Перед ним і спинився автомобіль ван-Декера.

З поважним виглядом увійшов ван-Декер у будинок і спитав, де знайти начальника земельного департаменту. Перед таким солідним паном слуги заметушилися — і через хвилину ван-Декер входив до кабінету, де за столом упрівав від спеки круглий лисий чоловік.

— Ван-Декер, представник фірми ван-Бром і К° в Амстердамі, — промовив ван-Декер ввічливо, але з почуттям власної гідності.

— Будь ласка! Сідайте, — відповів начальник. — Чим можу служити?

— Бачите, — почав ван-Декер, виймаючи папери, — мені доручено підшукати для цього землю.

— Справа буде нелегка, — задумано сказав начальник. — Усе, що можна, вже забрано головним чином під цукрові плантації. Людей багато, землі мало, і з кожним роком усе важче й важче дістати хоч клаптик її.

— Все це ми знаємо, — відповів ван-Декер, — все це ми враховуємо, але маємо і свої докази. Як вам відомо, за останні роки всі капітали йшли в цукрову промисловість, а кофейна занепала, і ми передбачаємо кризу на цукор і попит на кофе. Умови для цього дуже сприятливі. Коли поставити справу науково, ми зможемо дати кофе, краще за бразільське. Заради цього фірма готова витратити мільйони і не бачить перешкоди в тому, коли доведеться закласти підприємство в якому-

небудь глухому закутку, наприклад у Бантамі або в Суракарті чи Джок'якарті.

— За таких умов справа трохи полегшується. У Бантамі або в Преангері, може, і знайдеться земля. Але в Суракарті чи Джок'якарті все залежить від місцевих султанів.

— І це ми знаємо. Ви тільки дайте рекомендацію до тамтешніх резидентів, а тоді вже я сам об'їжджу і виберу. Зрозуміло, що насамперед потрібна ваша принципова згода.

— Проти культурних заходів ми не заперечуємо, — якось непевно промовив начальник, — але все ж справа зовсім не така проста, як вам здається.

— Навпаки! — підхопив ван-Декер. — Фірма добре знає всю складність справи. Це видно з того, що вона призначила не менше десяти процентів з капіталу на усунення цих ускладнень; звісно, сам я нічого не зроблю; тут потрібні авторитетні люди.

В очах начальника щось блиснуло. Він одразу став уважнішим і лагіднішим, значливо подивився на ван-Декера і сказав:

— Тепер я бачу, що підприємство задумане тверезо, що воно в розумних і практичних руках. Бачу, що там у вас добре знають про перешкоди на цьому шляху. Знають, що значить умовити населення поступитися своїми клаптями землі. Знають, який апарат доводиться пускати в хід для цього.

— Не кажіть! — сміючись перебив ван-Декер і доторкнувся до руки начальника. — Хіба ми діти? Хіба ми не знаємо реальних умов і обставин? Мені тільки треба буде об'їхати й оглянути більш-менш зручні місця, а потім уже доведеться звернутися до авторитетнішої людини. Не

наважуюсь турбувати вас, але якби ви погодилися допомогти в цій культурній справі, ми були б дуже вдячні.

— Що ж, — промовив начальник, — доведеться потурбуватися. Цього вимагає і благо цієї країни, і благо нашої батьківщини.

За кілька хвилин ван-Декер мав документ, в якому усім представникам місцевої влади пропонувалося допомагати йому при об'їзді й огляді земель.

Нарешті ван-Декер і начальник департаменту ван-Гук заприятелювали так, ніби вони були давні знайомі. П'ючи ананасну воду з льодом, вони розмовляли вже про різні особисті справи і, видно, сподобалися один одному.

— Ви коли думаєте їхати? — спитав ван-Гук.

— Якщо вдасться, то хоч сьогодні.

— Сьогодні в генерал-губернатора офіціальний бал. Три дні тому він приїхав з Бейтензорга. Якщо вам цікаво, я можу дістати для вас запрошення.

Спочатку ван-Декер відмовився, а потім подумав і згодився.

— Тоді, — сказав ван-Гук, проводжаючи гостя до дверей, — приїжджайте до мене о восьмій годині, і ми поїдемо разом.

На ґанку ван-Декер зустрівся з Піпом. Вони привіталися як знайомі, і ван-Декер спитав:

— Ну, як ваші мисливські справи, мінгер Піп?

— Треба ось ще одержати дозвіл на подорож по країні.

— А як подобається країна?

— Поки що нічого цікавого: будинки, вулиці, трамваї, автомобілі, як і в нас; навіть шахраї на базарі такі самісінькі. Лише змії продаються, наче ковбаси. Мабуть, справжня природа там, далі.

— Звичайно. Бажаю успіху.

О пів на дев'яту ван-Декер під'їхав до палацу генерал-губернатора з ван-Гуком і його сім'єю — товстою дружиною і цибатою дочкою.

Серед темної ночі весь палац сяяв огнями. Десятки автомобілів і коней збилися біля під'їзду, а навколо стояв натовп простих глядачів, яких відтискали поліцейські.

По боках мармурових східців, покритих килимами, стояли темні лакеї в блискучому парадному одязі, але… босі. У пишних залах гули гості, яких зібралося чоловік шістсот. Чекали виходу самого генерал-губернатора.

Крім найвищих голландських чиновників і військових, були представники й іноземних держав: Англії, Франції, Бельгії. Впадало в очі, що принаймні половина гостей були метиси, а дружини їх навіть зовсім чистокровні яванки. Ось пройшов поважний генерал, метис, із своєю дружиною. Іноземці зирнули один на одного й почали тихо перемовлятися. Видно було, що вони дивуються, як допускають темношкірих людей у генерали.

Ван-Гук помітив це і сказав ван-Декеру:

— Це головнокомандуючий яванськими військами, талановита і віддана людина. Але все ж на таку посаду краще було б призначити

кого-небудь з наших. Тут він великий туз, а в Голландії з ним навіть посоромилися б привітатись.

— Це тільки свідчить, що ми невдячні своїм вірним слугам, — відповів Декер.

— Зате вони тут на це поскаржитися не можуть, — промовив ван-Гук.

Заворушилися присутні, черговий ад'ютант крикнув на весь зал: "їх високопревосходительство генерал-губернатор!" У глибині залу відчинилися двері, музика заграла голландський гімн, і поважно, повільно виплив генерал-губернатор з дружиною.

Присутні підхопилися, низько вклонились. Генерал-губернатор у відповідь ледь-ледь нахиляв голову, привітався з найважливішими особами, перемовився з ними кількома словами і пішов на своє місце. Гості розділилися на групки і чекали початку балу.

Заграли полонез, генерал-губернатор запросив дружину французького консула і почав танець. За ним — якийсь консул з дружиною генерал-губернатора, а там далі — по чину. З великою пошаною спостерігала проста публіка, як танцює "сам" генерал-губернатор.

Бал розпочався. Через кілька хвилин генерал-губернатор вийшов з ряду й сів у окремому кутку разом з найвищими чинами, а танцювала вже простіша публіка.

За полонезом пішли інші, "неофіціальні" танці. Публіка переміщувалася, змінювалась. Усі вікна були відчинені; за ними вабили до себе веранди. Ван-Декер з цікавістю розглядав оригінальний бал; згодом ввічливість примусила і його піти танцювати з дочкою ван-Гука.

Потім він вийшов на веранду. Навколо був сад, обнесений високою стіною. Пальми, банани та інші екзотичні рослини переносили його в новий, незнаний світ. Але музика, парадна публіка в сюртуках, фраках, мундирах і все інше, що було навколо, свідчило, що світ тут такий самий, як і в Гаазі, Відні, Лондоні, Парижі. І так само простий народ стоїть там, на вулиці, і заздро поглядає, як веселяться пани.

— Дивлюсь я на все це і дивуюся, — почувся збоку голос англійського консула. — Що собі думають голландські власті? Через десять-двадцять років не лишиться жодної чистокровної білої людини. Все перейде в руки бурих, жовтих, кофейних та інших кольорових створінь. І як голландцям не соромно водитися з цими кофейними генералами й чиновниками? У нас їх і на поріг не пустили б, а тут вони рівноправні. У нас, коли англієць візьме собі кольорову дружину, його вже не приймуть в жодному пристойному домі. А тут, у домі самого генерал-губернатора, цілий звіринець.

— Воно так, — промовив другий чоловік, французький консул, — але поки що ніякої шкоди для голландців ми не бачимо. Протягом ста років ми не знаємо жодного серйозного повстання. Бачачи своїх, народ задоволений владою. Ці кольорові, можливо, корисніші для голландської влади, ніж свої, білі.

— Ми так само користуємося кольоровими, але це не значить, що ми повинні змішуватися з ними.

Хтось підійшов, і розмова припинилася. Коли ван-Декер повернувся в зал, з ван-Гуком розмовляв бельгійський консул.

— А знаєте, прийом і поведінка вашого генерал-губернатора куди вищі й урочистіші, ніж нашого короля, — сказав консул.

— Не забувайте, — усміхнувся ван-Гук, — що генерал-губернатор якраз і заміщає особу нашої королеви і все, що належить їй,

переноситься на нього. А по-друге, у цій дикій країні необхідно тримати прапор влади на належній висоті.

— І правильно робите, — погодився консул. — Взагалі можна сказати, що жодна дернова не досягла в своїх колоніях таких успіхів, як голландці на Яві. Розвиток промисловості, культури, рівноправ'я (і він показав рукою на метисів) — все це підняло країну й створило спокійні умови життя як для голландців, так і для тубільців. Ось чому ви не відчуваєте тих тривог і небезпеки, які загрожують іншим державам у їхніх колоніях.

— Так, наш народ тихий і спокійний, — підтвердив ван-Гук.

— Але ж я чув, — втрутився ван-Декер, — що існують якісь недозволені партії; Сарекат-Ісламі, Сарекат-Райят, навіть комуністична партія.

— Ну, це лише іграшки, — засміявся ван-Гук. — Всюди знайдеться кілька незадоволених людей, а задовольнити їх завжди можна... безплатним приміщенням.

І він голосно зареготав, задоволений своїм дотепом. Підтримав його і консул, усміхнувся ван-Декер.

Мимо пройшов молодий флотський офіцер. Ван-Декер глянув на нього і ніби здригнувся.

— Чи не знаєте ви, хто це такий? — спитав він ван-Гука.

— О, це цікавий чоловік, герой! — відповів той. — З ним пов'язана одна темна історія, яка держиться в секреті, але вам, я гадаю, можна сказати, ви — свій.

— Звісно, — сказав ван-Декер.

— Бачите, — тихо почав ван-Гук, — кілька місяців тому зник військовий корабель. Може, читали — в газеті писалося, що розбився об скелі військовий корабель "Саардам"?

— Здається, читав, — відповів ван-Декер.

— Ну, то насправді він не розбився, а його захопили бандити.

— Не може бути! — здивувався ван-Декер. — Щоб бандити та захопили державний військовий корабель! Це ж ганьба!

— Ось тому й сповістили, нібито він сам розбився. Капітан, його помічник і команда ганебно здалися бандитам. Лише цей молодий мічман, ван-Хорк, тримався до останнього моменту, і, якби команда не змусила його здатися, він висадив би в повітря корабель разом з собою і всіма.

— Он який герой! — здивувався ван-Декер.

— Ясно, що всю команду покарали, а ван-Хорка підвищили в капітани і призначили командиром міноносця.

— Ну, а "Саардам" куди дівся, відомо?

— Досі не знали, а тепер, здається, довідалися, бо ван-Хорк завтра чи післязавтра вирушає по його слідах.

Тимчасом танці закінчились, і гостей запросили вечеряти. Два величезні зали зайняли гості. Генерал-губернатор сів за окремий стіл і запросив до себе найпочесніших гостей. Коли всі розсілися й стихли, генерал-губернатор підвівся, підняв бокал і сказав:

— Шановні гості! Дозвольте підняти перший бокал за її величність королеву голландську, володарку Індонезії. Лише її увага, її піклування дали нам можливість підвищити добробут цієї країни, дати населенню…

Страшенний гуркіт пролунав за вікном. Затряслися стіни, задзвеніло й посипалося скло, цегла, уламки полетіли на стіл, а в кутку залу утворилася велика щілина.

У залі почалася невимовна метушня. Почулися голоси: "Вибух! Бомба! Салака![9]" Столи, страви, люди, крісла — все змішалося в одну купу. "Перший бокал" випав з рук генерал-губернатора, і він, підхопивши дружину, побіг до дверей разом з усіма, забувши про своє високе становище. Але в дверях була така тиснява, що не можна було пройти ні назад, ні вперед. На підлозі голосило кілька жінок, яких топтали очманілі люди. Кілька чоловік вискочило у вікно, а ван-Хорк сховався в кутку під столиком.

Тут пролунав гучний голос "кофейного" генерала:

— Панове! Спокійно! Бачите, що все скінчилося, що більше нічого не загрожує. Схаменіться, бо наробите більшого лиха.

Перший схаменувся генерал-губернатор і вдав, ніби він кинувся до дверей наводити порядок. До нього приєдналися інші офіцери.

Вискочив і ван-Хорк і зараз же почав заспокоювати присутніх:

— Панове, заспокойтеся! Ми на варті, ми не допустимо нещастя. Рятуйте жінок!

А ван-Декер стояв увесь час ніби скам'янілий. Здавалось, він не бачив метушні, не думав про небезпеку, а був стурбований зовсім іншим. Нахмурене обличчя свідчило, що у голові його снували тривожні думки.

Оскільки нічого страшного більше не повторилося, публіка трохи заспокоїлась і почала розходитись, залишивши двох придушених жінок та з десяток поранених гостей.

Коли публіка роз'їхалася, у генерал-губернатора зібралася нарада. Виявилося, що хтось кинув бомбу, яка вибухнула в саду, на розі палацу. Зловити злочинця не пощастило. Замість нього схопили чимало невинних людей.

— Це все комуністи! — заскреготів зубами генерал-губернатор. — Доведеться їх добре почистити!

Він не знав, що для комуністів ця бомба була ще шкідливіша й небажаніша, ніж для генерал-губернатора...

Швидко йшов ван-Декер додому. По дорозі забіг на телеграф і надіслав у Тжилатжап телеграму: "Ділянку для кофейної плантації знайдено. Постарайтеся своєчасно очистити її".

У готелі він насамперед спитав, чи є Тугай. Йому сказали, що нема.

— Пришліть його до мене, коли він повернеться — наказав ван-Декер.

Тугай повернувся через дві години.

— Буде тобі від туана! — сказали йому слуги, але поснули, не дочекавшись наслідків, бо Тугай просидів у номері ван-Декера до п'ятої години.

IV. ЖИТТЯ ЯВАНСЬКОГО НАРОДУ

Деза Бандью. — Цукрова плантація Більбо. — Нагаї на дванадцять чоловік одразу. — Чистка. — На-Інго та його син. — Пожежа на плантації. — "Бунт". — Приїзд регента. — Дур'яном по голові! — Нещастя На-Інго. — Амок!

Деза[10] Бандью знаходиться біля самісінької залізниці. В неї входить кілька кампонгів[11], але вони стоять так близько один від одного, що їх можна вважати за один кампонг. Землі на господаря припадає дуже мало, не більше півгектара. Кожен клапоть біля хатини засаджений бананами, пальмами, мангустанами, дур'янами та іншими плодовими деревами — і, зрештою, все село ховається в деревах, як у лісі. Здалеку село зовсім не можна помітити: воно здається гайком серед полів.

Є господарства, які складаються лише з кількох плодових дерев. Та коли цих дерев є сім штук, то господар повинен платити 2,2 гульдена податку.

Серед цих садів розкидані хатини, які можна назвати кошиками на стовпах. Усі вони сплетені з бамбуку і стоять на "курячих ніжках", на чотирьох або більше стовпах з півметра заввишки. Стріха сплетена з "аланг-аланг" (трава з широким листям) або з пальмового листя чи рисової соломи. Всередині хатини ліжко та рогожа на підлозі — і більше нічого. Кілька горщиків та пічечка з каменю доповнюють хатню обстановку. Поруч така самісінька комора та повітка для бика і візок на двох колесах, якщо хто має таке багатство. Майже всі речі господарчого вжитку, навіть посуд, зроблені з бамбука.

Але більшість господарів не має ніякого господарства. Свої кілька метрів землі вони обробляють руками.

Усі двори й сади, коли їх можна так назвати, заросли дикою травою, яка в цій країні росте так, що може все заглушити. Люди ніколи не прибирають навколо своїх хат.

За селом тягнеться "савах" — рілля, де яванець розводить паді (рис.) Це паді, яке яванець на одному полі може сіяти тричі на рік, і є основним, можна сказати, виключним засобом існування.

Сотні років миролюбний яванець обробляв свій савах, збирав паді, нічого більше не хотів, ні в що не втручався, але ось звідкілясь прийшли чужинці і почали впроваджувати "культуру": спочатку, як ми бачили, примушували садити те, чого яванцю зовсім не треба, а потім "полюбовно" брати землю в оренду.

Саме так підприємець Більбо й орендував тут чверть дези Бандью для своєї цукроварні. Орендував зовсім полюбовно і просто. Насамперед заприятелював з місцевою владою, до "лури" (староста дези) включно. І пішло так, що коли тільки в господаря яке лихо чи неврожай, чи то худоба здохла, — якраз і податки треба платити. Але разом з тим давалася й допомога, агенти Більбо дуже охоче позичали гроші, і зрештою земля "полюбовно" перейшла до Більбо. І господарі відтоді обробляли свою землю вже на користь Більбо.

Деякі господарства ще трималися, але остаточна доля їх була вже вирішена.

А поруч з первісним малайським селом, де люди жили так само, як триста років тому, височів завод, побудований за останнім словом техніки. І на полях чотириста чоловік працювали над цукровою тростиною. Половину з них складали діти років дванадцяти-п'ятнадцяти, бо їм можна було платити менше. Робота полягала в тому, щоб обривати зайве нижнє листя і обкопувати кожну рослину.

В цій гірській країні мало рівних просторів. Долини чергуються з пагорбами, за якими іноді здіймаються дуже скелясті, стрімкі гори. В одній з таких долин і була цукрова плантація.

На пагорку під густим деревом сиділи три наглядачі, службовці Більбо. Двоє з них були голландці, третій метис. Уся плантація лежала перед ними, як на долоні, тільки не можна було розгледіти кожного робітника окремо. Але для цього в них був бінокль. Час від часу то один, то другий підносили бінокль до очей і розглядали поле. Поруч лежали довжелезні нагаї, про які самі наглядачі казали, що вони "можуть обхопити відразу дванадцять чоловік". Наближався полудень. Сонце стояло над самісінькою головою й вогнем" палило голі спини робітників. Навіть наглядачам у тіні було млосно.

— Ось уже котрий раз оті хлопчаки перестають працювати, — бурчав один з наглядачів, — а йти до них не хочеться. О, знову! Ах, поганці!

— Нічого не зробиш, треба йти, твоя черга, Грін, — сказав другий.

— Ну, то я їм покажу! — злісно крикнув Грін і, взявши нагай, пішов до робітників.

Побачивши, що наближається наглядач з нягаєм, всі чотириста чоловік здригнулися.

"Чи не до мене?" майнула думка в кожного з них, і під гарячим промінням сонця вони відчули холодок.

По дорозі наглядачеві треба було обминути шматок поля, засіяного рисом. Ділянка належала На-Інго, одному з тих господарів, які ще трималися за свою землю. Зрозуміло, наглядач не став обминати, а пішов прямо через посів.

Давно вже пропонували цьому На-Інго віддати свою ділянку в оренду, а коли він не хоче — тим гірше для нього самого. І через рис було вже прокладено стільки стежок (кожного разу нова), що бідному На-Інго небагато лишалося з нього користі.

Серед робітників був і син На-Інго, двадцятирічний парубок Нонг. У безсилій люті він повинен був дивитись, як на його очах гинула їх праця.

Схилилися робітники над роботою, затихли, втупили очі в землю, ніби не звертаючи уваги на наглядача. А у самих серця стукають швидко-швидко.

"Може, не до мене?" мелькає у кожного надія. Наглядач підійшов до дітей, що провинилися.

— Ви що ж це гуляєте? Га? — загримів він. — Ви гуляти найнялися чи працювати?

Свиснув нагай і обхопив одним махом "тільки" чотирьох. Ще посвист — і нагай обхопив уже шістьох.

Застогнали, заплакали діти, полилися солоні сльози на солодку рослину, а на худеньких спинах виступили смуги крові. Одразу ж накинулись на кров мухи — "лери" — обліпили рани, але відігнати їх не можна, треба працювати безперервно, цілісінький день.

Кілька чоловік дорослих, особливо жінки, мимоволі спинились і глянули на бідних дітей, але зараз же знову свиснув нагай і зробив те саме на їхніх спинах.

— Ах ви, гультяї! — кричав наглядач. — Ви тільки й думаєте про те, щоб украсти яку-небудь хвилину. Ви думаєте, ми цього не бачимо? Ні, кожного бачимо: нас не обдурите.

В цю мить почувся дзвін. Після шестигодинної роботи настала перерва на півгодини, а там знову шестигодинна робота дотемна. Наглядач пішов. Робітники розправили спини, стомлено спустились на землю, почали полуднувати. Жменька рису і декілька плодів були їх єдиною їжею за весь дванадцятигодинний робочий день.

Не можна думати, що робота ця примусова, кріпацька. Ні, вона організована за останнім капіталістичним методом. Робітники добровільно згодились працювати по дванадцять годин на день і навіть підписали угоду. А тоді вже по волі закону роботодавець має право яким завгодно засобом примусити їх виконати цю угоду, тобто працювати повних дванадцять годин, хвилина в хвилину. Буває, що робітники працюють і десять, і дев'ять годин, і навіть менше, але в кожному випадку за згодою.

Робітники відпочивали. Багато з них нічого не думали, нічого не відчували, крім насолоди відпочинку. Навіть про катування не згадували. Це справа звична. Для того білі й пани. Завжди так було і, мабуть, повинно бути. Ось тільки б швидше скінчилася робота! Тоді можна буде добре відпочити і забути про всі муки.

Деякі покірно скаржилися на свою долю:

— Добрий дух покинув серця білих людей.

— Аллах відвернувся від нас.

Але серед таких слів чулися і заклики до боротьби.

— Ніколи аллах не радив терпіти насильство чужоземців. Навпаки, він наказує вести боротьбу з ними. Ми самі повинні об'єднатись, і тоді аллах допоможе прогнати чужоземців. Для цього існує партія Сарекат-Райят[12]. Якби ми всі вступили в цю партію, тоді одним махом визволилися б від чужоземців.

Дехто зацікавився, почав питати, де і як можна записатись у партію Саракат-Райят. Але знайшлися люди, які пішли ще далі.

— Самої незалежності від білих мало. Подивіться навколо і ви побачите, що й "свої" так само знущаються з нас. Ні, для нас свої тільки

ті, хто працює, як і ми, а хто п'є нашу кров — усі чужі, яка б шкіра в них не була, біла чи темна.

Цікаво було чути такі слова під екватором, серед напівголих "дикунів". Навіть сюди дійшли комуністичні ідеї! А панові Більбо і не снилося, що у нього на плантації невільники говорять такі речі. Він, як і вся Європа, звик вважати яванців "найтихішим і найспокійнішим народом у світі".

Скоро минуло півгодини, і знову почалася тяжка робота. Але ось на небосхилі стали збиратися хмари. Загримів грім, замиготіла блискавка. Наближався екваторіальний дощ, той дощ, який ллє, наче з відра, та буря, яка перетворює день у ніч.

— От невчасно цей дощ, щоб йому!.. — лаялись наглядачі.

— Браття, яке щастя — дощ! — раділи робітники.

І дощ почався. Гримів грім, спалахувала блискавка, з неба лилися потоки, забурлили рівчаки. Наглядачі сховалися під деревом, а робітники лишилися на полі. Але ж зате як добре вони відпочили! За роботу взялися тільки через годину.

О шостій, коли було зовсім темно, вони повернулися у свої бараки. Ці бараки замість місця відпочинку скоріш можна було назвати місцем страждань. Низькі, без вікон, вони мали кілька поверхів-полиць, і коли робітники зайняли свої місця, то приміщення стало схожим на величезну скриню, від підлоги до стелі забиту людьми.

Місцеві робітники дуже часто просилися на ніч додому, але їх не пускали, бо зранку краще було гнати на роботу всіх разом.

Наступного дня, під час перерви, на полі з'явився сам Більбо. З ним був поліцейський і чоловік двадцять нових робітників.

Більбо наказав усім робітникам зібратися до нього. Поліцейський витяг папір і викликав на прізвище чоловік двадцять робітників.

— Ви члени Сарекат-Райяту? — грізно запитав він.

— Ні, ні, — почулися злякані голоси.

— Що! Ще й обманювати хочете! — тупнув ногою поліцейський. — Зараз же забирайтеся геть під три вітри, поки я вас не заарештував!

Робітники постаралися щезнути, радіючи, що справа скінчилася хоч так. Замість них до роботи стали нові.

— Запам'ятайте добре і ви всі, — сказав Більбо, — що так буде з кожним, хто входитиме в різні розбійницькі банди, особливо комуністичну.

Двадцять чоловік втекли, попрацювавши три тижні, а заробіток їх лишився в кишені пана Більбо і ще декого.

Серед тих двадцяти був і Нонг, син На-Інго. Через тиждень робота по впорядкуванню плантації була закінчена. Робітників відпустили. Тепер лишалося тільки чекати, поки дозріє цукрова тростина, а тоді збирати її і звозити на фабрику.

Кампонг ожив. Жителі, що працювали на плантації, повернулися додому й ніби забули про каторжну роботу, побої. Як діти, вони втішались відпочинком і тими невеликими грошима, що заробили.

Тільки в хатині На-Інго було сумно. У кутку лежала хвора дружина, а лікувати її не було за що. Рис весь давно вже з'їли, харчувалися тільки плодами. А новий врожай гинув на очах. Одна надія була на заробіток Нонга, а тепер і заробіток увесь пропав.

— Краще б ти не зв'язувався з усім цим, — докірливо сказав синові На-Інго.

Син нічого не відповів і опустив голову, ніби винний. Він ще сам не міг розібратися в своїх почуттях. Звісно, образа і злість на гнобителів були основним почуттям, але становище сім'ї та горе мимоволі викликали думку: якби він був осторонь від усього цього, не було б такого нещастя в домі.

Нонг почав працювати на підприємстві у Більбо з дванадцяти років. Але робота була тимчасова, сезонна. То кілька днів, то місяць на полі, потім випадково — на заводі. Там він зустрічався з різними бувалими робітниками і від них почув, що треба боротися з чужоземцями за свободу батьківщини, що кращі люди давно вже це роблять, що для цього насамперед треба об'єднатися. Ніби новий світ відкрився перед очима Нонга, він захопився новими ідеями і недавно записався в Сарекат-Райят.

Тільки один раз і встиг він побувати на зборах членів партії. Зібралися в горах. Присутніх було чоловік сто. З промовою виступив приїжджий мулла у білій чалмі, з чорною бородою і вогненними очима.

— Правовірні! — гримів він гучним голосом. — Доки ми будемо терпіти ярмо чужоземців? Доки невірні пануватимуть над дітьми пророка? Хіба ми не можемо жити й управляти самі, без чужоземців, як колись? Хіба ми не маємо своєї славної історії? Чи не мали ми своєї незалежної держави? Правовірні, готуйтеся до боротьби, вчіть темний народ, закликайте в наші ряди, і тоді ми проженемо чужоземців, заживемо вільним життям.

Правовірні слухали ці слова і розуміли з них тільки те, що треба прогнати чужоземців. Славною історією вони не цікавились і за пророка мало думали.

Справді, колись у XII–XV століттях на Яві були незалежні держави. Панували спочатку індійські царі, які ввели буддійську релігію, а потім арабські, які навернули народ у магометанську віру. Зрештою у сучасних яванців лишилася якась мішана віра, хоч на папері вони вважаються магометанами. Та й взагалі вони цікавляться релігією мало, але слова "незалежність" і "вільне життя" справили враження на слухачів. Вони нетерпеливо чекали, коли настане час боротьби.

І от замість цього Нонг сидить у своїй хаті з болем у серці за своїх батьків.

До хати підійшов лури (староста).

— На-Інго, — сказав він суворо, — ти обіцяв заплатити з заробітку Нонга. Де цей заробіток?

На-Інго мовчав.

— Коли На-Інго не внесе гроші через три дні, його сапі (віл) змінить свого господаря! — казав далі лури.

Знову ніякої відповіді.

— У вухах На-Інго виросла лоло (погана трава), яка заважає йому чути голос розуму, — звучав спокійний голос лури. — Коли б ти віддав землю в оренду, не було б такого клопоту.

— Почекай, поки зберу рис, — промовив, нарешті, На-Інго.

— Багато разів сходило і заходило сонце, поки тебе чекали. Більше вже не можна. Подумай. Я сказав.

І поважно, не поспішаючи пішов геть. На-Інго не поворухнувся. Тільки Нонг схопився і нервово почав ходити біля хати.

* * *

Ніч минула. Зайнялося на сході, й виразніше вимальовувалися вершини гір. Ось вони вже позолотилися, але в улоговині ще темно. Потривожений туман заворушився й неохоче, поволі почав підніматися з плантації.

Деза спала, спало і заводське селище. Лише де-не-де встав один-другий чоловік. Раптом почувся тривожний дзвін і крики:

— Пожежа на плантації!

Ніби мурашник, заворушилося селище. Частина людей кинулася на плантацію, а друга частина — в кампонг. В цій групі були й наглядачі з своїми нагаями, і поліцейські, і місцеві чиновники.

У селі загримів барабан, розбіглися по вулиці заводські люди.

— Марш гасити пожежу! Живо! Всі!

Злякані жителі схопилися, поки що нічого не розуміючи. Налетіли стражники, з'явився лури, бігав, кричав щосили. Плач жінок і дітей, невдоволені вигуки чоловіків, посвист нагаїв, лайка створили таке враження, ніби на село напали бандити.

Нічого й казати, населення не мало ніякого бажання бігти рятувати панське добро. Люди тікали хто куди, ховалися; насильники почали лютувати ще дужче.

— Стій! Куди ти? Я тобі покажу! — кричали вони, не жаліючи нагаїв.

Нарешті, спіймали чоловік п'ятнадцять і вигнали на поле. Там огонь ішов уже стіною, суха тростина тріщала, специфічний запах горілого цукрового соку сповнював повітря. Люди, що прибігли раніше, встигли зробити просіку лише на невеликому шматочку, щоб не пустити вогонь далі.

Почалася загальна боротьба з вогнем. Але людей не-вистачало. Поки в одному місці затримають огонь, в іншому він обходить стороною.

Прибіг сам Більбо і гасав, мов скажений звір.

— Ах, сволота! Бунтувати задумали? Ми з них виб'ємо цей дух! — кричав він на адресу тих, хто не з'явився гасити пожежу.

Вогонь було затримано лише години через три. Половина плантації згоріла. Але й від рису На-Інго та деяких найближчих сусідів нічого не лишилося: увесь він був витолочений.

Через день у дезу з'явилися високі гості. Попереду на білому коні їхав старий з сивою бородою, в чалмі й білому халаті. Кінь був покритий шовковою попоною з різноколірними китицями. Поруч їхав Більбо і кілька чиновників. Озброєні вершники оточували старого, а ззаду їхав віз із слугами й хазяйством.

Більбо й голландські чиновники тримали себе перед старим покірно, догідливо, ніби перед якимсь великим начальником. Жителі, що траплялися по дорозі, робили "дьєнг-кок" — знак найвищої пошани. Робилося це своєрідно: людина відходила вбік і присідала, поки висока особа не проїде мимо. Цей дьєнг-кок простий народ повинен робити перед кожним чиновником і перед кожним білим, хто б він не був. Треба відзначити, що в містах і навіть у таких пунктах, як Бандью, дьєнг-кок тепер уже не виконується. Але перед такою великою персоною, як регент, доводилось повертатися до колишнього звичаю.

Як ми вже казали, регентом завжди буває який-не-будь князь, нащадок колишніх володарів країни. Через нього голландська влада проводить усі свої заходи. Над ним стоїть голландський резидент, місцевий губернатор, але ці резиденти управляють не народом, а регентами. Як усі чиновники, голландські резиденти змінюються, служать лише по кілька років, виїжджають, приїжджають, а регент усе своє життя лишається на посаді і навіть передає її в спадщину своєму синові (зрозуміло, за згодою голландської влади).

Регенти пам'ятають, що вони — колишні володарі.

Живуть у своїх палацах пишно, мають сотні слуг і дружин, мають свій власний почесний військовий загін. На все це потрібні гроші. Їх дає голландський уряд, і через це регенти служать голландцям не за страх, а за совість.

Але й цих грошей невистачає. Тоді вони починають різними способами витискати з народу соки на свою користь, так що навіть голландському резидентові нерідко доводиться захищати народ від "його" володаря. І коли після того бувають якісь непорозуміння з населенням, коли чути скарги на владу, голландці кажуть яванцям:

— Чого ж ви ще хочете? У вас своя влада. І, як бачите, іноді не дуже добра. Нам доводиться захищати вас від неї. Чи краще вам буде, коли ми залишимо вас самих з вашими власними князями?

Але разом з тим голландці старанно підтримують авторитет регента. В інструкції резидентові сказано прямо, щоб він був ввічливим і уважним до "молодшого брата".

Ось чому й тепер так шанували регента. Під високим дур'яновим деревом поставили гарне крісло, слуги кинулися допомагати регентові злізти з коня. Коли регент сів, поруч стали солдати. Голландці навіть не сідали.

Тимчасом наказали, щоб зібралися всі люди. Відчувалося, що буде щось важливе, мабуть, у зв'язку з пожежею. Люди зібралися зі страхом і стали навколо.

Зробилося тихо. Лише високо над головою регента шелестіло листя, а між ним поблискували дур'янові плоди.

Регент встав, обвів поглядом людей і сказав:

— Діти мого народу! Засумувало серце моє, коли я почув, що ви пішли проти закону. Соромно мені, старому, дивитися в очі нашим доброчинцям. Ви зробили два злочини: по-перше, підпалили плантацію, а по-друге, відмовились гасити пожежу.

— Ми не підпалювали! Ми не знаємо, хто підпалив! — почулися голоси.

— Все одно, — перебив регент, — коли злочинця й не буде знайдено, ви однаково відповісте за збитки, тим більше що ви відмовилися йти гасити.

— Ми не відмовлялися! — крикнуло кілька чоловік.

— В усякому разі, — вів далі регент, — по закону, як вам усім добре відомо, відповідальність за збитки повинна нести вся деза. Це означає, що орендована земля використовуватиметься один сезон без будь-якої плати. На цей самий сезон відбирається земля й у тих, хто ще не здавав її в оренду. Це найлегша кара. Але цього мало. Не заради цього я приїхав до вас. Я хочу вас попередити...

Вгорі щось хруснуло, і за мить на голову регента впав величезний плід. Глухий сильний звук — і плід розлетівся на п'ять шматків. Гострий неприємний запах, схожий на запах гнилого часнику, сповнив повітря.

Регент крикнув, похитнувся, а на чалмі зачервоніли плями крові. Зчинилася метушня, крики; старого підхопили, посадили в крісло, побігли по воду, почали обмивати кров, а потім посадили на віз, де їхали його слуги, і вся експедиція рушила туди, звідки прибула. А вслід їй покотився гучний регіт: це сміялися люди, яким хотілося плакати.

Такі випадки з дур'яном бувають тут нерідко. Жителі Бандью пам'ятають навіть смерть людини від такого випадку. І справді, це дуже небезпечно. Уявіть собі величезну продовгувату диню, яка падає з двадцятиметрової висоти. Та ще вся вона утикана дуже міцними й гострими колючками, з сантиметр завдовжки. Не дивно, що регент закривавився й зомлів.

Сміх сміхом, а справа жителів Бандью була погана. Правда, нічого нового і несподіваного в цьому не було, але все ж таки потрібен був час, щоб звикнути до нещастя. Тепер уже протягом деякого часу селянам доведеться жити тільки на заробітки в Більбо. Ну, а коли всім роботи не буде? Коли Більбо запровадить "вільну конкуренцію" і ще зменшить плату? Коли візьме чужих робітників, яких усюди на Яві досить? Одне лише можна сказати напевне: пан Більбо не тільки нічого не втратить на цій пожежі, а ще й трохи заробить.

Треба було поспішати, щоб захопити яку-небудь роботу. Наближалися жнива, і все населення кинулося в контору Більбо. Хоч ми не дуже шануємо пана Більбо, але повинні визнати, що ніякого насильства він не чинив. Він лише пропонував умови, а воля кожного була згодитися чи ні. Він навіть попереджував:

— Добре подумайте, щоб потім не ображалися. Пам'ятайте, що коли ти згодився добровільно сам, то повинен виконати всі умови повністю. А коли ні, то примусимо.

І робітники "згоджувалися".

В кращих умовах перебували ті, хто мав свого власного сапі (вола). Вони потрібні були для перевозки тростини з поля на завод. Через те що таких власників було небагато, з ними укладали окремі, складні договори.

Насамперед робітникові пропонували, щоб він тимчасово ніби продав свою худобу, і на цей продаж складалася угода. Робітник одразу ж одержував і гроші. Потім складали другу угоду, де було зазначено, що робітник працюватиме на позиченій у підприємства худобі. Після закінчення роботи вираховувалось те, що вже одержав робітник за худобу, а угода скасовувалась.

Тепер виходить так: коли робітник залишить роботу й піде з "чужим" волом, його зараз же посадять у тюрму як злодія. Коли ж він утече без вола, той залишиться підприємству.

Поки лури ще не прийшов забирати сапі, На-Інго підписав таку угоду. Нонг, звісно, не міг одержати роботи і лишився біля хворої матері, яка з дня на день могла померти.

Почалася робота, уперта, гаряча. Треба було якомога швидше переробити тростину на цукор. З поля на завод була прокладена вузькоколійка, але вагони по ній везли сапі. Незграбні яванські вози на двох колесах тягнулися з усіх сторін до залізниці, а там перевантажувалися на платформи.

Безупинною річкою тростина пливла на завод, ішла спочатку в так званий "млин", а звідти з одного боку виходила покремсана маса, а з другого — по цементному ровику стікав мутний сік з жовтою піною. Потім сік пропускали через вапно, сірчані гази, він кипів у величезних чанах, фільтрувався, випаровувався, згущався — і, нарешті, виходив цукор, який одразу ж вантажили у вагони, потім на кораблі і розвозили по всьому світу.

На-Інго на своєму "позиченому" сапі возив вагончики по рейках. Поле, як ми знаємо, лежало в улоговині, значить, вагони доводилося возити вгору. Бідний сапі вибивався з сил, але не можна було спинитися ні на хвилину, бо була гарячка, ззаду натискали інші вагони, наглядачі кричали, підганяли нагаями і волів і людей.

Назад з порожніми вагончиками їхати було не краще: вони швидко котилися вниз — гальма були примітивні — били худобу по ногах, і так дванадцять годин.

Через кілька днів сапі насилу тягав ноги. Він не міг витримати такої роботи, яку витримували люди.

Нарешті, він востаннє впав і вже не підвівся...

З розрахунку виходило, що На-Інго ще повинен був відпрацювати за "чужого" вола.

На-Інго покинув роботу й самовільно пішов додому.

Там його зустрів заплаканий Нонг: мати вмерла.

Тоді На-Інго сів у куток і скам'янів. Він дивився вперед, але нічого не бачив і не чув. Не поворухнувся він навіть тоді, коли прийшли і взяли його дружину, щоб поховати.

Як не кликали його, як не штурхали, він нічого не відповідав і лишався сидіти на своєму місці. Так без нього й поховали; закопали й поставили камінь.

Минув день, минула ніч, а старий усе ще сидів нерухомо. Хоч як намагався Нонг розворушити його, заговорити з ним — нічого не виходило. Зморений Нонг заснув, а коли прокинувся, батько сидів так

само, як і вчора. Так само широко були відкриті його очі, і так само він нічого не бачив…

Нонг пішов до сусідів порадитися, що робити.

Через кілька хвилин На-Інго заворушився, щось сказав і затрусився. Очі заблищали, оживилися, але в них була тільки дика лють. На губах з'явилася піна. Нарешті він схопився й почав озиратися. Потім зірвав з стіни крис (кинджал) і вискочив з хатини. Размахуючи ножем, він помчав селом і кинувся на першого зустрічного. Той упав на землю, поранений в руку, а На-Інго побіг далі дорогою на завод…

— Амок! Амок! На-Інго! — закричали в усьому селі, затріщали тріскачки, усі почали ховатися хто куди.

Цей крик почув Нонг і кинувся слідом за батьком. За ним — інші чоловіки, озброєні чим попало.

— Амок! Амок! — чулося в селі; тріщали тріскачки, люди грюкали кийками, б'ючи на сполох.

А тимчасом На-Інго звалив жінку, яка йшла з водою. Вбив її на смерть.

На-Інго біг так швидко, що його переслідувачі не тільки не наближалися, а відставали дедалі більше. Лишалося тільки дивуватися: звідки в старого На-Інго взялося стільки сили? Нарешті він зовсім зник з очей. Чоловіки втомилися й почали відставати. Лише Нонг з останніх сил біг далі…

Через кілька хвилин спереду почулися постріли. Нонг зупинився: пізно! справу закінчено!

Підійшовши ближче, Нонг побачив убитого батька, а поруч з ним — наглядача Гріна.

Цей амок е особливістю яванців, і європейці досі сушать голову, що воно таке: чи звичайний сказ, чи якась інша хвороба? В усякому разі амок ніколи не трапляється з щасливою людиною. Він завжди вибухає в результаті мук і важкого стану. Коли такого "оранг-гіля" (скаженого чоловіка) своєчасно стримати, то припадок іноді проходить. Але закон дозволяє кожному вбити "оранг-гіля".

Європейці тільки забувають, що яванці, хоч і "найтерплячіші й найтихіші", але все ж люди. Якою б тихою і терплячою людина не була, та за певних умов навіть такому терпінню може прийти край.

Досі це терпіння кінчалося амоком, ну, а згодом воно може кінчитися чим-небудь іншим.

V. НА ШЛЯХУ В НЕВІДОМЕ МАЙБУТНЄ

Нонг у дорозі. — Зустріч з Піпом. — Свідома тварина. — Нонг на службі в Піпа. — Кому сміх, а кому горе. — Приїзд в Тенанг.

І Нонг пішов світ за очі. Попрямував на захід, у ліси Бантама, де, як він чув, живуть вільні люди, куди тікають ті, кому немає змоги жити дома.

Перед тим як іти, він продав свою землю і господарство, розрахувався з боргами, після чого йому лишилося ще десятків зо два гульденів. Приємно було і Більбо одержати шматок землі, який так заважав йому. Задоволений був і лури, який за свої турботи одержав від Більбо винагороду. А деза стала меншою ще на одне господарство.

Дорога то підіймалася на горби, то спускалася в улоговини, і всюди копошився народ, скрізь під деревами тулилися кампонги. Вся країна

здавалася одним суцільним селом. Недаремно густота населення становить тут сімсот чоловік на один квадратний кілометр, в той час як навіть у найбільш заселених місцевостях Західної: Європи вона не перевищує чотирьохсот чоловік.

Кожний шматочок землі старанно оброблений, головним чином, під рис. Як відомо, рис садять розсадою у воду або, інакше кажучи, посадивши, заливають водою. І от яванці умудрилися навіть на схилах гір зробити такі поля. Вони розміщуються терасами, одне над одним, загороджені вузенькими греблями, і вода поступово заливає верхні, потім нижні. Все це досконало розроблено. Дощова вода збирається в одне місце і розподіляється за певним планом.

Стояли жнива. Народ у святковому одязі збирав урожай. Одні зрізали рис по колоску і зв'язували в пучки, інші на коромислах відносили ці снопи додому. Кожне зернятко враховувалось. Не ловили гав і рябенькі пташки-рисівки, але проти них організували складну техніку: на полях були поставлені кілочки, на них поначіплюване різне ганчір'я, від якого тягнулися нитки; трохи далі стояли маленькі халабуди, а в них сиділи діти, які весь час смикали за нитки, щоб опудала ворушились і відганяли пташок.

Подекуди виднілися підприємства капіталістів: плантації чайні, кофейні, какао, хінні. Хінне дерево колись привезли сюди з Південної Америки, і воно так добре прижилося, що тепер Ява виробляє хіни найбільше в світі.

Дорогою на кожному кроці траплявся "ресторан". Китаєць розташовував де-небудь під деревом два маленькі столики: на одному якось припасовував жаровню, яку роздував банановим листям на зразок ковальського міху; на другому ставив готовий рис і різні приправи до нього. Приправ багато; від деяких у нас очі повилазили б на лоба, але місцеві жителі їх дуже люблять. Замість тарілок — листя. Нонг відчував себе великим паном, бо мав гроші й міг пообідати в такому ресторані.

Десь опівдні почалася звичайна гроза, яка на Яві за кожні сто днів буває шістдесят один раз. Але нашого мандрівника це не лякало, бо він завжди міг перечекати дощ під стріхою і там же й переночувати.

Так ішов Нонг два дні. Спочатку він почував себе веселим, вільним, але чим далі, тим частіше стискалося його серце. Куди він іде? Чого? Що його чекає попереду?

Що він там знайде? Чи не краще було б залишитися на місці? Він чув, що туди тікають люди, але нічого певного не знав. Лише сподівався, що знайде притулок там, де не панують білі, і знайде товаришів, з якими можна буде вести боротьбу проти визискувачів.

Наступного дня під вечір Нонг увійшов у село, де збирався переночувати. Несподівано він помітив попереду європейця, який ніби прогулювався по кампонгу. Видно було, що той нікуди не поспішає, до всього придивляється.

Мабуть, і жителі не часто бачили європейця, бо з цікавістю позирали на нього з різних кутків.

Назустріч їхав віз на двох колесах, запряжений сапі, на возі "капок" — бавовна з особливого малайського дерева.

Побачивши європейця, сапі занепокоївся, грізно засопів і… кинувся разом з возом на білого. Європеєць спочатку подумав, що віл чогось злякався, але одразу переконався, що сапі мчить просто на нього. Той відскочив убік — сапі за ним; він у інший бік — і віл за ним.

— Пеганг! Пеганг! (Стій! Держи!) — кричав ззаду зляканий хазяїн, але розлючений сапі, ніби собака, мчав за білим і готовий був уже приперти його до тину. Тут Нонг ухопив жменю піску, сипнув волові в очі і стримав його. Сапі спинився, але все косився на чужинця. Підбіг хазяїн, схопив вола, почав просити в європейця пробачення і поїхав далі.

— Що ж це таке? — обурено спитав Піп (це був він) ламаною малайською мовою.

— Це, бачите, наші воли завжди так нападають на чужих, не люблять їх, — відповів Нонг такою ж ламаною голландською мовою.

Нонг не сказав тільки про те, що цими чужими є виключно європейці. Ця цікава особливість яванських сапі давно вже відома і наробила чимало лиха.

— Невже завжди так буває? — спитав Піп.

— Майже завжди.

— Он які патріоти! — пробурмотів Піп. — В усякому разі, ти молодець, врятував мене. Та ще й розмовляєш по-голландському. На тобі за це, — і він дав Нонгу монету.

І лише коли Піп відійшов, Нонг схаменувся: навіщо він врятував цього білого пана?

"Що мені з того? Хай би сапі випустив з нього кишки. Навіть тварина знає наших ворогів".

А Піп, відійшовши кілька кроків, раптом спинився й обернувся до Нонга.

— Ти тутешній? — спитав він.

— Ні, — відповів Нонг.

— Ти маєш роботу?

— Ні, я йду її шукати.

— Куди?

— У Бантам.

— От і я туди їду! — сказав Піп. — Чи не згодишся ти піти до мене служити? Мені потрібна сміливa людина, бо я їду в дикі місця на полювання. Ти, здається, хороший хлопець, та ще й знаєш голландську мову.

Нонг одразу зміркував, що кращої нагоди для нього й бути не може. Але, щоб не показати своєї радості, він спитав:

— А скільки туан платитиме?

— Про це не турбуйся. Все залежатиме від тебе самого. У такій справі потрібна вірність, сміливість і чесність. Коли все це виявиш, то не пошкодуєш. Поки що можу тобі пообіцяти двадцять гульденів на місяць на моєму утриманні. А коли догодиш, то, можливо, і вдвоє більше.

Щоб зрозуміти, як мусив Нонг поставитися до такої пропозиції, треба знати, що за каторжну роботу на плантації Нонг мав дванадцять гульденів на своїх харчах.

— Я згодний, — відповів Нонг, — і постараюся догодити туану.

— А як тебе звати?

— Нонг.

— Тоді йди зі мною, — сказав Піп, і Нонг пішов за ним на деякій відстані, як належить хорошому слузі.

Мінгер Піп їхав у Тенанг, невелике містечко в резидентстві (окрузі) Бантам. Як казали Піпу, там починалися ліси, де ще можна було знайти первісні кутки природи. Піп найняв "кахар-балон" (закритий віз на двох колесах), запряжений тройкою маленьких яванських коней, і нетерпляче ждав, коли він побачить "справжню" Яву. Але поки що нічого справжнього не було: все поля та села, і всюди багато бідного люду. Зовсім не так уявляв він собі цю дивовижну Яву.

Він навіть не дуже цікавився життям незнайомого народу і спинився в цьому селі тільки тому, що треба було переночувати. Спинився він у багатого господаря, який разом з тим був і торговцем і корчмарем. Але остання професія давала мало користі: приїжджих було небагато, а горілки й вина населення не вживає, бо тут усі магометани.

Дім був збудований на європейський лад: і стіни з колод, і вікна, і веранда. Піпу дали досить пристойну кімнату з меблями. Доки готували каву, він захотів пройтися по селу і там, як ми бачили, напоровся на буйвола. Цей випадок нагадав Піпу, що час уже мати собі в такій подорожі слугу. Він і вирішив найняти Нонга, який, видно, був спритний хлопець та ще й знав голландську мову.

Нонг примостився під повіткою, разом з возієм і кіньми.

— Як ти потрапив до нього на службу? — здивувався возій.

— Мабуть, тому, що врятував його від сапі та трохи знаю голландську мову, — відповів Нонг.

— Добре плататиме?

— Обіцяє багато, але не знаю, як буде.

— Ну й пощастило ж тобі! — сказав возій З заздрістю. — Я б охоче кинув свого хазяїна та перейшов би на таку роботу.

— А коли будемо в Тенангу? — спитав Нонг.

— Завтра надвечір.

Раптом почувся жахливий крик з покою Піпа:

— Ой, рятуйте! Нонг, сюди!

Нонг кинувся в покій, за ним возій, потім господар. Вони побачили, що Піп скакає по кімнаті як божевільний і хапається за вухо. А за вухом сиділа сіра ящірка. Декілька разів Піп пробував відірвати її, але вона так впилася, що, здається, можна було б одірвати її тільки разом з вухом.

— Що робити? — з відчаєм крикнув Піп. — Її навіть одірвати не можна! Допоможіть!

Але індонезійці зовсім не злякалися, а, навпаки, засміялися. Піп обурився.

— Чого ви смієтесь! Чи не навмисне ви це зробили? — грізно крикнув він.

— Не бійтеся! — сказав Нонг. — Ніякої небезпеки нема. Не треба тільки її відривати. Почекайте трохи, і вона зіскочить сама.

— А що коли вона вкусить?

— Ні, не вкусить. Стійте тільки спокійно, не рухайтеся. Ми ж це добре знаємо.

Піп спинився, втягнув голову в плечі, зморщився від огидного почуття і став чекати. Спочатку, коли ця ящірка звалилась на нього зі

стелі, Піпу здалося, ніби його обпекло. Тепер це вже минуло, і тільки відчувалося, як приклеїлося щось холодне.

Ось ящірка напружилась, роздулась і почала шипіти, як стінний годинник перед боєм. Піп заплигав знову.

— Тихо! Тихо! Не ворушіться! Не бійтеся! — закричали присутні.

Піп ще глибше втягнув голову; на лобі виступив піт.

Він готовий був подумати, що з нього знущаються, але три чоловіки говорили йому дуже серйозно. Очевидно, так і треба.

І ось над вухом почулися виразні слова:

— Ток-ей! Ток-ей! Ток-ей!

Спочатку Піп не розібрав, відкіля і хто говорить. А коли зрозумів, що це ящірка, то приготувався заплигати знову. Але його попередили:

— Не бійтесь! Не ворушіться! Зараз усе закінчиться!

Ящірка сказала ці слова вісім разів, а потім якось задоволено закректала, ніби старий дід на печі, й зіскочила на землю.

— От і все, — сказали тубільці.

Піп помацав вухо.

— Заспокойтеся, — сказав Нонг, — ніякої шкоди і ніякого сліду не буде. Токе нешкідлива свійська тварина.

— Дякую, — буркнув Піп, — сьогодні я вже познайомився з двома вашими свійськими тваринами. Але як же мені тут ночувати? Гляньте, що робиться.

На стінах, по стелі бігали ящірки так жваво й легко, ніби по підлозі. Горе тим мухам і комарам, які потрапляли їм на очі. Одним махом ящірки наздоганяли і ловили їх. Ось у кутку закувала ще одна ящірка, але на цей раз уже: "Гек-ко! гек-ко!"

Однак індонезійці не бачили в цьому нічого дивного. Для них цей звук означав те саме, що для наших селян звук цвіркунів за піччю. Ящірки навіть вважаються бажаними квартирантами, і кожний господар, побудувавши новий дім, нетерпляче жде, коли поселиться гекко.

— Ці ящірки вас не чіпатимуть, — сказали Піпу. — Ота звалилась на вас випадково, та вона й з'явилася знадвору, а ці зовсім нешкідливі.

І після того, як усі вийшли, Піп згадав, що він навіть читав про цих гекко в книжці, що вони досить поширені навіть у південній Європі, що цих гекко (або гекконів) налічується близько п'ятдесяти порід. Але все вичитане в книжці вилетіло з голови, коли на вухо звалився справжній геккон.

Наступного дня виїхали перед світанням. "Кахар-балон" хутко котився по вузькій дорозі. Піп сидів під балдахіном, але ця запона була припасована так низько, що довгий пасажир повинен був сидіти зігнувшись, бо голова випинала тканину. Нонг сидів попереду поруч з возієм.

Почала вже змінюватися й місцевість. Горби ставали більш кам'янистими, непридатними для землеробства, а низини більш заболоченими. Відповідно до цього значно порідшало і населення.

Надвечір приїхали у Тенанг. Власне кажучи, в ньому була тільки одна вулиця, широка, чиста, красива. По боках стояли біленькі будиночки, де містилися офіціальні установи і крамниці. Тут був будинок асистент-резидента (помічника резидента), пошта, суд, казарми для солдатів, яких було сто чоловік, але всі з яванців, за винятком командирів, а навколо безладно тулилися халупки населення.

Звісно, все це ховалося під пальмами, бананами й різними іншими деревами. А далеко на південь тяглися таємничі лісисті гори, куди голландська влада, можна сказати, й не досягала.

Піп заїхав до асистент-резидента ван-Дрона. Це був сухий, жовтий від лихоманки чоловік років близько сорока, йому треба було ще відслужити три роки, щоб звільнитися зовсім і одержувати пенсію. Він уже відправив свою сім'ю в Голландію і доживав ці роки сам.

Ван-Дрон рідко бачив приїжджих європейців і з великою радістю прийняв Піпа.

— Значить, ви мандруєте так собі, заради забави? — сказав він, коли все було влаштовано і вони обидва сиділи на веранді.

— Так, — відповів Піп, — головним чином, щоб побачити справжню первісну природу і пополювати на диких звірів.

Ван-Дрон похитав головою:

— І охота людям мучитися! Я, наприклад, щодня думаю тільки про те, як би втекти звідси, від цієї справжньої первісної природи.

— Звичайно, коли ви все бачили і пережили, — сказав Піп.

— Нічого я не бачив і бачити не хочу! — запально сказав ван-Дрон. — А пережив і переживаю тільки лихоманку.

— Зате тут росте і рятівник — хіна.

— Не допоможе і вона, коли довго жити в цих проклятих краях.

— А я не збираюся дуже довго жити тут, значить, на мою долю лишається тільки цікаве.

— Та нічого цікавого тут нема!

— Хіба неправда, що у вашій країні збереглися ще деякі первісні куточки?

— Є такі прокляті місця, але мені нема чого туди лізти, — похмуро сказав ван-Дрон.

— Тому, що ви тут живете. А ми часом готові поїхати й на край світу, щоб на власні очі побачити те, про що стільки пишуть у книгах.

Ван-Дрон подивився на нього з посмішкою.

— Ех, шановний мінгер Піп! Невже ж ви не знаєте, що коли сидиш у себе дома та читаєш книжку, то все це здається зовсім іншим?

— Але ж не я перший, не я й останній так роблю, — твердо сказав Піп.

— Не розумію я цього, — задумливо промовив ван-Дрон, — не розумію. Може, воно й так.

Навколо було темно. На столі горіла лампа. На вогонь летіла різна мошкара і сипалася на стіл та на підлогу, а там уже ганялися за нею ящірки. Ось прилетів великий метелик, розміром з пташку, потім жук з дитячий кулак, а потім на стіл забрався і один хоробрий геккон.

— Ось бачите, як цікаво у нас, — сказав ван-Дрон, показуючи рукою на створіння, що прилетіли. Ходімте краще в кімнату, а то ця погань не дасть жити. Та й це ще не все. Часом може приповзти в гості і змія. Добре, коли помітиш її й злякаєш, тоді втече.

А буває, що й наступиш на неї, тоді вже біда. Тільки тому можна й жити, що вони ніколи не нападають перші, а геккони лізуть до них і перешкоджають їм тут оселятися. Не дивіться, що вони малі, але одного разу так зчепилися з метровою змією, що люди взяли її живцем.

Перейшли в кімнату. Слуга подав вечерю.

— От бачите, скільки тут є цікавого для нової людини, — сказав Піп.

— Подивитись раз-другий, може, й цікаво, але жити серед цієї гидоти зовсім нецікаво.

— Це я розумію, — згодився Піп. — А скажіть, будь ласка, що за країна йде на південь від вас? Що там? Чи хто живе там? Як організувати туди експедицію?

— Живуть там так звані бадувіси, які вважаються найстарішими і найчистішими яванцями. Вони сховалися там ще в XV сторіччі від арабів, щоб тільки не переходити в магометанську віру. Тому вони називають себе "дьєлема", що значить — "люди, які зберігають віру дідів".

— Невже справді вони досі незалежні? — здивувався Піп.

— Незалежні у тій мірі, в якій незалежні тигри, носороги та інші звірі, що сховалися там. Бадувісів дуже мало, не більш, як дві тисячі чоловік, завдавати клопоту вони не можуть, а ганятися за кожним з них нема потреби.

— А як вони ставляться до білих?

— Не тільки білих, але всіх чужих вони не пускають до себе.

— А чи бували там наші експедиції?

— Спроби були, але докладно нічого не довідалися. Та й не варто рискувати і витрачати гроші заради такої дурниці.

— Ну, а взагалі, під час звичайного полювання вони не заважають?

— Вони живуть досить далеко, і туди звичайно ніхто з мисливців не доходить. Крім того, вони не мають доброї зброї, щоб самим нападати. Ну, а коли добратися до їх житла, тоді не мовчатимуть. Чи не збираєтесь ви туди йти? — запитав, нарешті, ван-Дрон.

— Поки що не думаю, але все ж таки цікаво знати, — відповів Піп.

— А чи знаєте всю ту небезпеку, яка загрожує при таких полюваннях?

— Я знаю тільки те, що можу влучити кулею в кулю на відстані сімдесяти кроків, — з пихою сказав Піп.

— Це справа добра, але й без того бувають різні випадки.

— Я не один, маю доброго слугу і, крім того, хотів би найняти тут ще одного провідника-мисливця з місцевих. Може, порадите кого?

— Є тут один тубілець-мисливець, який завжди тиняється в тих місцях. Він навіть має дозвіл на рушницю, бо знищує тигрів. А нам уряд платить за кожного забитого тигра двісті гульденів. Для цього потрібно принести голову і лапу, а шкура лишається мисливцеві. Звуть цього чоловіка Хаон. Завтра покличемо його, якщо він тут. Але я забув попередити вас ще про одне: крім звірів і бадувісів, у лісах є ще один

ворог — бандити. Вони навіть небезпечніші, ніж бадувіси, бо складаються з ворожих владі елементів і нападають переважно на нас та представників влади. Ці бандити мають прихильників навіть серед населення, яке їм допомагає. Але, на ваше щастя, за останні два місяці про бандитів нічого не чути. Мабуть, зникли після того, як дванадцять чоловік з них зловили й повісили. Про всяк випадок ви й це повинні мати на увазі.

— Дякую вам за пораду, — сказав Піп. — Я пам'ятатиму все це.

В той же самий час Нонг розпитував слуг і чув від них приблизно те ж саме. Але відчувалося, що вони знають щось більше, тільки не хочуть казати всього новій незнайомій людині, до того ж ще слузі білого туана.

VI. У ПЕРВІСНОМУ ЛІСІ

Мисливська експедиція. — Дива дивні. — Квітка-падло. — Жарти мавпи. — Мул у чоботях. — Чарівні вогні.

Бантамські ліси є, можна сказати, єдиним куточком на Яві, де ще затаїлася первісна природа в такому самому вигляді, якою була і сотні років тому. Цьому сприяють, головним чином, непрохідні болота, які облягають район з трьох боків, а з четвертого йдуть ще більш непрохідні, зовсім недосліджені гори. Мало знайдеться на землі місць, де б в одному кутку так поєдналися болота, гори і ліси.

Сюди іноді приїжджали на полювання резиденти, регенти, одного разу навіть сам генерал-губернатор, але вони не заходили дуже далеко, бо це зробити важко, та й потреби не було. І взагалі такі приїзди траплялися дуже рідко, один-два рази за кілька років. Разів зо два приїжджали приватні багаті особи, в тому числі один англієць; через те ніхто не здивувався, коли тепер приїхала ще одна людина.

За кілька днів зібралася експедиція в складі п'яти чоловік. Крім Піпа і Нонга, до неї увійшли вищезгаданий Хаон-малаєць близько сорока років, досвідчений і цінний помічник, та ще два чоловіки, найняті, щоб нести речі, обладнувати місця відпочинку.

Споряджена експедиція була досконало. Взяли все, що потрібно в таких справах, і разом з тим врахували, щоб усе це займало якнайменше місця і мало якнайменшу вагу. На всякий випадок взяли й одного мула.

Усі одержали від Піпа зброю. Особливо був радий Нонг, який досі не тримав у руці пі рушниці, ні револьвера. Під керівництвом Хаона він так старанно почав учитися стріляти, що через кілька днів мало не зрівнявся з самим Хаоном.

Нарешті, експедиція зібралася в дорогу. Проводжати Піпа прийшла вся місцева влада. Кожний давав яку-небудь корисну пораду.

— Не забувайте щодня приймати хіну, — казав один.

— Чи взяли ви сітки й рукавиці, щоб захиститися від москітів? — питав інший.

— Не заглиблюйтесь далеко, — радив ван-Дрон, — пам'ятайте про всі ті небезпеки, про які я вам казав. Бажаю успіху.

Піп усім подякував, попрощався, і експедиція вирушила на південь. Попереду, рядом з Хаоном, ішов у величезних, вище колін, чоботях Піп з рушницею за плечима, з револьвером і кинджалом на поясі. У Хаона була лише своя незмінна двостволка та крис. За ним ішли два помічники з мулом, а позаду — Нонг.

Десять кілометрів дорога тяглася між кампонгів, полів і садів. Потім почався кам'янистий пагорб, а за ним — ліс. Справжній ліс, природний, безлюдний, якого Піп досі ніколи не бачив.

Серце Піпа билося трохи дужче; він відчував якусь урочистість, піднесення; через кілька хвилин він буде в незнайомому, таємничому тропічному лісі, про який мільйони людей з захопленням читають книжки, а бачити могли тільки одиниці, і в тому числі буде він, Піп. Він зустрінеться з небезпечними тиграми, зміями, носорогами, яких люди бачать лише в зоопарках, за гратами, а на волі бачили тільки одиниці з одиниць, і в тому числі буде він, Піп. його чекають хоч і небезпечні, але дуже цікаві пригоди, випадки, які ваблять усіх людей, що читають про це книжки і, лежачи на ліжку, готові рискувати своїм життям, аби тільки опинитися в такому становищі. Але мрії їх назавжди лишаються мріями, в тон час як він, Піп, наближається уже до дійсності. Зрозуміло, як усе це повинно було хвилювати й бадьорити шановного мінгера Піпа.

Дорога зникла. Хаон веде експедицію знайомою тільки йому стежкою. Попереду височіє ряд яванських дубів, ніби вартові, які захищають вхід до лісу. Могутні, з гладеньким листям, вони особливо цікаві своїми сплющеними жолудями. Поруч з дубами розрослися лаврові дерева, фікуси та різний чагарник. Ще кілька кроків — і дорогу перегородили ратангові пальми. Тонкі стовбури чи стебла їх, не товщі за руку, досягають сотні метрів завдовжки, звиваються і крутяться, ніби змії, і по землі, і в повітрі, і на вершинах дерев, соком яких вони живляться. Піп сунувся пролізти поміж них, але зараз же відчув, що хтось стягнув з нього шапку. Озирнувся — шапка гойдається в повітрі.

— Що за біс? — вилаявся він.

— Обережніше! Назад! — крикнув Хаон. — З цими ратангами мати справу небезпечно.

Піп повернувся, щоб зняти шапку, але ззаду його вже тримали й кололи з десяток гачків. Він почав звільнятися від них, але напоровся руками на якісь гострі палиці. Виступила кров; справа оберталася не на зовсім приємне.

— Не ворушіться! Почекайте! — крикнув Нонг і підбіг на допомогу. Обережно, одну за одною, він одрізав своїм крисом усі колючки, і лише тоді Піп звільнився.

— Чи це всюди в лісі так буде? — звернувся збентежений Піп до провідника.

— Не всюди, але й не рідко, — відповів той. — Тут можна чекати перешкоди на кожному кроці.

Лише кілька кроків вони пройшли, а вже неприємні перешкоди. Що ж буде далі? Недарма цей край лишається неприступним. Недарма сюди ніхто не ходить.

Але незабаром Піп забув про пригоду. Перед ним з'являлися все нові й нові цікаві рослини. Самих тільки пальм скільки порід! І високі, і низенькі; в одних листя на недосяжній висоті, в інших вилазить просто з землі. І серед них славетна яванська пальма гебанг, яка цвіте лише один раз у своєму житті на п'ятдесятому році, а потім гине.

Помітивши на одній галявині цю пальму, на вершині якої серед листя (кожен листок — понад два метри завширшки), зібраного в один пучок, здіймалася, ніби величезний яскравий стовп, квітка, — побачивши той момент, який настає один раз на п'ятдесят років, Піп спинився в пошані і подумав: "Для цього одного варто приїхати з Європи!"

Але урочистий настрій було зіпсовано страшним смородом, який, здавалося, йшов від пальми.

— Чи не падло там яке? — сказав Піп і підійшов ближче.

Та сморід ішов звідкись ззаду, з-за пальми. Піп ступив ще кілька кроків і замість падла побачив на землі величезну квітку червоного кольору з білими і рожевими плямами. Розміром вона була з добре

колесо; кілька бутонів, які ще не розквітли, мали вигляд головок капусти. Дивна, красива квітка прикувала до себе погляд Піпа, зате ніс його вперто відвертався вбік. Зграї мух носилися над нею, як над справжнім падлом.

— Невже це вона так смердить? — промовив Пін.

— Вона, туан! — відповів Хаон. — Це крубута.

У науці вона зветься рафлезія і живиться корінням інших дерев. Через неї колись загинув один вчений, який так зацікавився квіткою, так старанно почав вивчати її, що захворів і за чотирнадцять днів помер. Цікаво відзначити, що ця найбільша на землі квітка має дуже дрібне насіння, яке можна розглянути тільки крізь збільшувальне скло.

І наші мандрівники постаралися швидше відійти подалі від цієї красивої квітки. Ліс ставав усе густішим, і скоро вже зовсім не можна було розібрати, яка гілляка з якого дерева. Виділялися велетні-расалами, які подекуди були на п'ять метрів вищі за відому дзвіницю Івана Великого у Москві. Потім дорогоцінні теко-ві дерева, які дають такий міцний матеріал, що його не бере сокира. Та де вже там перелічити дерева, яких у яванському лісі росте понад тисячу п'ятсот порід?

Крім того, ніколи було роздивлятися, бо треба не тільки продиратися, а навіть прорубувати собі дорогу. Найбільше допікали ліани, які іноді так обплутували всі дерева, що без сокири тут ніяк не можна було пробратися. Справа ускладнювалася ще тим, що мул не міг пройти там, де могла пролізти людина. Часто доводилося спеціально для нього прорубувати дорогу.

Треба зазначити, що взагалі ліс здавався тихим, ніби мертвим. Не чути було того веселого пташиного щебету, такого, як у наших лісах. Нечисленні пташки, що подавали свій голос, ховалися десь угорі. З

тварин мандрівники бачили тільки невеликих мавп — "буденг", красивих, чорних, бархатистих, з копицею волосся на голові, ніби в шапці. При наближенні людей вони піднімали такий вереск на деревах, ніби там відбувалася бійка. А потім знову тиша.

Повітря тепле, парке, вологе. Вся земля заросла мохом і папороттю, і в цих заростях час від часу мелькали чи то змії, чи то ящірки; але поки що нічого небезпечного не зустрічалося. Не кажучи вже про Піпа, навіть місцеві жителі, здавалося, були пригнічені цим важким мовчазним лісом. Один лише Хаон почував себе як дома.

Через кілька годин усі дуже зморилися й спинилися відпочити, тим паче, що незабаром мав піти дощ, який буває тут щоденно опівдні.

Поставили намет, розвели вогнище й почали готувати їжу.

— Оце так полювання! — бурчав Піп. — Замість дичини доводиться з собою нести їжу. Жодної тварини не бачили, якщо не брати до уваги цих мавп. Невже ж увесь час так буде?

— Їстівних тварин у таких хащах взагалі мало, — відповів Хаон. — Крім того, вони ховаються далі від населених місць.

Тимчасом почалася гроза. Спалахнула блискавка, загуркотів грім, зашумів ліс, полилися струмки води. Тут уже всі відчули радість і задоволення, що сидять у наметі.

Через деякий час дощ зовсім перестав, а з дерев усе ще лилася вода. Була третя година. До ночі лишалося тільки три години. Піп не знав, що робити: чи сидіти, чи йти по такій воді далі. Спитав Хаона.

— Як туан захоче, — відповів той. — Мушу тільки попередити, що тут нічого не дочекаємось.

— В такому разі підемо далі, — вирішив Піп, і експедиція знялася з місця.

Цього разу подорож не здавалася Піпу цікавою. Знизу вода, згори вода, мокре гілля б'є по обличчю. Так пройшли три години. Настав вечір. Спинилися на ночівлю.

Увесь мокрий. Піп сидів біля вогню, підставляючи то один, то другий бік, щоб обсохнути. Од втоми нило все тіло, краплі все ще падали зверху. Уся бадьорість і цікавість пройшли. "І чого я тут сиджу? — якось мимоволі спадало на думку Піпу. — Який біс загнав мене сюди? Чи не краще було б сидіти дома?"

— І довго доведеться нам так іти? — нарешті, спитав він Хаона.

— Коли туан справді хоче зустріти диких звірів, то треба ще перейти болота і підійти до передгір'я. Якщо тут і є звірі, то дуже мало і їх важко зустріти.

— А може, й взагалі зберігся один чи два, ось тепер і ганяйся за ними.

— Потерпіть, туан, — посміхнувся Хаон, — може, й вони ганятимуться за вами.

Було тільки сім годин, а навколо стояла чорна ніч. Піп глянув убік і здригнувся. Що це? Ніби блищать очі звірів.

Ось вони рухаються пересуваються з одного місця на інше.

— Подивись, Хаон, що там таке?

— Де? — спокійно спитав Хаон.

— Та он світяться, наче очі тигра.

— Це такі гриби, — спокійно сказав Хаон, — а ті, що літають, — нічні мухи, які світяться.

Піп навіть засоромився, що виявив себе таким новачком перед цим дикуном. І коли після цього помітив ще щось дивовижне, то нічого не сказав. А він помітив, що ліс ніби прибрався в світні гірлянди, на взірець того, як на свято прикрашають міський парк гірляндами електричних лампочок. Тільки світло було фосфоричне, бліде, слабке. Піп тепер і сам додумався, що це теж були гриби або плісень на ліанах і ратангах.

— Вав! Вав! — пролунав десь виразний крик. Піп допитливо глянув на Хаона.

— Це "вав-вав", мавпи такі, — сказав той.

Потім почувся ніби регіт, щось запищало, пронизливо крикнула якась пташка; ось затріщали цикади, до них приєдналися жаби на деревах; починалося нічне життя лісу, яке здається таємничішим і страшнішим, ніж вдень.

— Чи не загрожує нам який-небудь напад вночі? — знову спитав Піп.

— Ні, особливо, коли горітиме вогнище, — відповів Хаон. — Головний ворог, тигр, не нападе перший.

Почали готуватися до сну. Намет поставили не закріплюючи, бо ніякий вітер у лісі не загрожував. У наметі було окреме відділення для Піпа, а його супутники розмістилися в другій половині. Запаслися паливом. Домовилися на всякий випадок вартувати по черзі, але години через три всі поснули. І ніякої біди не трапилось. Ніч минула спокійно. Почало світати.

І тут сталося щось незрозуміле. Хтось почав смикати і хитати намет. Люди схопилися, протирали очі й озиралися, а тимчасом намет почав підніматись дедалі вище... Ще мить — і люди опинлися просто неба, а намет гойдався в повітрі.

— Що за чудеса! — закричав Піп. Носильники так само роззявили роти від подиву. Навіть Хаон був збентежений, але через хвилину він зареготав як навіжений.

— Сіаманг! Сіаманг! — закричали носильники і так само покотилися зо сміху.

Тоді й Піп помітив, що намет тягне вгору величезна мавпа — гібон, найпоширеніша з яванських мавп. Зараз же до неї приєдналася і друга, а ззаду було видно ще кількох. Вони помітили з свого дерева незвичайну білу річ, яка так привабливо зводилася вгору. Як було не зацікавитися такою іграшкою? Звісившись головою вниз, торкнули своїми довжелезними руками — ворушиться і навіть здається легкою. Ну і потягли до себе.

Піп зразу ж схопив рушницю — і один з гібонів полетів на землю разом з наметом. Решта мавп закричала такими гучними голосами, що Піп мимоволі підняв руки до вух. Незабаром мавпи зникли.

На землі ж лишився свавільник, який заплатив життям за свій жарт. На зріст він був один метр, зате ширина розпростертих рук — понад два метри. Високі груди й міцні плечі свідчили про силу, але далі вниз він все більше звужувався. Навіть серед мавп гібон відзначається своєю огидністю, проте вважається найкращим співаком. Для цього під підборіддям у нього висить міх, який під час крику надувається, мов пухир.

— Цікаво буде взяти його на спогад, — сказав задоволений Піп і наказав обережно зняти шкіру й голову, щоб сховати їх.

Через дві години рушили далі. Усе навколо було мокре від учорашнього дощу, але сонце світило весело, і настрій у мандрівників був чудовий. Поступово місцевість почала знижуватися, все вологішою ставала земля, частіше й густіше ріс бамбук. Почалося болото. Хаон хоч і добре знав місцевість, але і йому доводилося сушити голову, щоб знайти більш-менш доступну стежку. Він повертав і праворуч, і ліворуч, часом вертався назад, відшукуючи сухіші місця. Було погано тільки з мулом, який своїми копитами загрузав найглибше.

— Чи проберемося ми з ним? — тривожився Піп.

— Спробуємо, — сказав Хаон. — Мені здається, до найближчого сухого місця якось доберемося.

— А чи не краще буде обмотати йому ноги листям і травою, щоб він менш загрузав? — запропонував Нонг.

— Це хороша думка! — озвався Хаон. — Давайте спробуємо.

За кілька хвилин мул був "узутий" в широченні чоботи. Хоч і незручно було йому йти в такому взутті, хоч і опирався він спочатку, але загрузав значно менше. На жаль, мул швидко зносив свої чоботи, але дуже просто було взути йому інші. Один раз довелося переходити таке місце, де не допомагали і чоботи, бо людям доводилося йти по жердинах. Тоді для мула спеціально зробили з бамбука греблю.

Дорога була дуже довгою. Навіть спинитися не було де, щоб спочити. На щастя, сприяла погода: в цей день зовсім не було дощу. Нарешті, десь близько четвертої години вийшли на сухе місце, де навіть були горби й скелі.

Вибрали затишний куточок під скелею, біля джерела, і розташували свій табір.

— Тут буде наш дім, — сказав Хаон. — Звідси ми вже ходитимемо в усі сторони. Мені самому, можливо, треба буде витратити день чи два, щоб вистежити звіра.

— В такому місці приємно пожити й довше, — промовив Піп, задоволено озираючись.

Хоч і тут був ліс, але після похмурих вологих хащів було значно сухіше, радісніше й веселіше. Над головою, на скелі, дерев зовсім не було; вузенька кам'яниста улоговинка, де булькотіло джерело, заросла лише невеличкими кущами. Вдосталь було й сонця, й свіжого повітря.

Цього вечора, сидячи біля вогнища, Піп уже не шкодував, що забрався сюди.

VII. НАДЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ МІНГЕРА ПІПА

Піп на полюванні. — Перерваний обід. — Змія в брилі. — Смертельна гра з "бадаком". — Хитрий "матьян".

На другий день Хаон сказав:

— Я піду туди, на захід, щоб вистежити лігво матьяна (тигра). Це відбере увесь день, а може, навіть більше. Іноді треба ходити тиждень, щоб знайти, вистежити, вивчити всі його стежки, повадки. В усякому разі так чи інакше я завтра повернуся. Ви ж в цей час полюйте самі собі, але не йдіть у мою сторону, щоб не злякати звіра пострілами.

— Невже ж не можна просто зустріти його в лісі? — спитав Піп.

— Ви можете зустріти його лише тоді, коли він сам цього побажає. Але на це сподіватися не можна. Лише матьян-людоїд, тобто такий, якому вже доводилося роздерти людину, може рискнути напасти знову,

та й то коли для цього будуть сприятливі обставини. Звичайно ж він уникає зустрічі, як і кожний інший звір, і вистежити його важко.

Хаон пішов своєю дорогою, а через деякий час вирушили і Піп з Нонгом у протилежний бік. Дома лишилися два носильники, які повинні були очистити й висушити гібонову шкіру.

Ходити так, без вантажу, без клопоту, було зовсім не те, що тягтися в дорозі. Усе навколо тепер виглядало значно привабливіше і веселіше. Піп міг уже звернути увагу на такі дрібниці, на які в дорозі не зважав: чи то на пташку, чи на метелика, на незвичайний гриб або квітку, чи на нове цікаве дерево, наприклад, хвойне, але з листям; тільки добре придивившись, можна було помітити, що листя справді складається з голок, які зрослися.

Над головою звисали й дражнилися невеличкі сірі мавпочки. Піп не стримався й застрелив одну для колекції. Потім м'яко шмигнув невеличкий довгий звірок — вівера, на зразок нашого тхора. У іншому місці з хащів вибіг зляканий дикий кабан. Піп вистрілив, але не влучив.

На одній галявинці вони помітили, що під деревом щось ворушиться. Обережно підійшли — й відсахнулися назад: перед ними був боа, метрів шість довжини й відповідної товщини. Вільно розкинувши свої кільця, він обідав і так був захоплений своєю справою, що навіть не помітив людей.

Та й не до того йому було, щоб дивитися по сторонах: він тримав у роті тварину, принаймні разів у десять ширшу від його горла. З рота стирчали тільки задні ноги, що ще дригалися, хвіст і частина тіла. Дивлячись на цей обід, важко було вирішити, кого більше жаліти — чи тварину чи змію. Можна було подумати, що змія подавилася: горло її так розтягнулося, що здавалось, от-от розірветься; щелепи стояли майже вертикально.

Трохи відпочивши, змія почала ворушити горлом. Страшенним зусиллям посунула здобич на якийсь сантиметр і знову завмерла.

— В такому становищі боятися нічого, — сказав Піп і підійшов ближче.

— Обережніше, туан! У неї ще вистачить сили, щоб обкрутити хвостом, — попередив Нонг.

Боа вже помітив людей, грізно повернув до них голову і став поволі відсовуватися далі. Страшно було дивитися на цю підняту, ніби на стовпі, голову, на жахливі очі, які, здавалось, могли спалити самим лютим блиском, на тіло-колоду, яке може задушити бика. Піп вистрілив. Страхіття забилося так, що навколо полетіло гілля, а обидва мисливці кинулися назад. Ще куля-друга — змія все крутиться, усе здригається. Знову й знову довелося стріляти, поки, нарешті, вона заспокоїлась.

— Один раз на два-три місяці доводиться бідній обідати, та й то ми перешкодили, — сказав Піп, торкаючи її ногою.

Можна ще додати, що ці страшні змії з породи пітонів (удави, душителі) людям ніякої шкоди не роблять. Отрути вони не мають, задушать, проковтнуть яку-небудь тварину та й лежать собі один-два місяці. На людину можуть напасти лише тоді, коли їх роздражнити або якось самому потрапити до них в обійми. Куди небезпечніші гадюки, які хоч і менші за удава в десятки й сотні разів, але швидко відправляють людей на той світ. З однією з таких змій наші мисливці й познайомилися того ж дня.

Над купою каміння кружляла пташка. Літала навколо, жалібно кричала, билася крилами, але весь час не зводила очей з одного місця на землі.

А там лежала змія довжиною метра півтора і, трохи піднявши голову, не зводила очей з пташки. Змія була червоножовтого кольору, а на голові виразно виднілися два з'єднані кружечки, дуже подібні до окулярів.

— Очкова! — прошептав Нонг.

— Тсс!.. — штурхнув його Піп, з захопленням спостерігаючи за цією сценою.

Нещасна пташка хоч і відлітала, але щоразу знову підлітала до кобри. Спокійний, пильний, крижаний погляд змії, навіть коли дивитися збоку, справляв жахливе враження. Голова поволі поверталася слідом за пташкою, висунутий язик ворушився. Пташка, напевно, добре знала, що їй загрожує смерть, жалібно цівкала, але не могла відірватися і підлітала все ближче й ближче.

— Шкода пташки, — сказав Піп, ступивши крок уперед, щоб вистрілити.

Рух, шелест і тріск гілочки були помічені змією, і вона глянула в цей бік. Пташка, яка вже готова була залетіти в рот змії, скористалася моментом і з радісним щебетом полетіла геть.

Але кобра розлютилась. Звичайно вона тікає від людей, та цього разу підняла свою голову на півметра, широко роздула шию й рушила на Піпа. По боках шиї випросталися зморшки й надали голові вигляду ополоника. Недаремно перші португальці дали їй назву "кобра де капелло", що означає — змія в брилі. Очі її замість пташки втупилися тепер у Піпа, і навіть той на мить відчув себе якось непевно.

Та й було від чого. Третина тіла змії зводилася догори прямо й нерухомо, як палиця, і разом з тим швидко рухалася вперед. Цей незвичайний "нерухомий рух", цей жахливий змііїний погляд, змііїне жало

(язик) і грізний "бриль" могли злякати й хоробру та озброєну людину, тим більше що стріляти в таку малу ціль було рисковано.

Проте Нонг вистрілив і зачепив край бриля; кобра трохи похитнулася, зашипіла і, видно, приготувалася вже стрибнути. Але слідом за Нонгом вистрілив Піп, і голова змії поволі схилилася до землі. Тут кобра почала крутитися й бити хвостом, поки удар по голові зовсім не заспокоїв її.

— От гадина! — сказав Піп, знявши свій шолом і витираючи піт. — Мало не зачарувала мене, як ту пташку.

— О туан! Це найнебезпечніша змія, гірша за всіх великих боа. Одужати, коли вона покусає, неможливо.

— Треба буде з неї зняти шкіру на згадку. Візьми її з собою.

Нонг повісив змію собі на шию, і вони пішли далі. Коли взяти до уваги, що Нонг ніс іще вбиту мавпу, то буде зрозуміло, що дальша дорога була для Нонга не дуже приємною і бажаною. Вони п так оді йшли вже від своєї стоянки кілометрів на десять.

— Чи не думає туан повернутися назад перед дощем? — дипломатично сказав Нонг.

Піп глянув на небо, потім на свій годинник. Було одинадцять годин.

— Ще встигнемо, — сказав він. — Здається, і сьогодні дощу не буде. Дійдемо ще он до тих великих дерев, спочинемо і тоді назад. Може, зустрінемо ще що-небудь цікаве.

Полювання в первісному лісі на незвичайних звірів так сподобалося Піпу, що він хотів використати кожну хвилину і навіть не відчував утоми (тим більше, що вантаж ніс інший). Такі цікаві враження! З одного боку,

все так, як писалося в книгах, але з другого — щось зовсім інше, а в чому справа — не можна було розібратися.

Пройшли ще кілометрів зо два і спинилися на березі маленької неглибокої річечки. Цей берег був сухішій і поріс високим диким лісом. Протилежний берег був заболочений, заріс бамбуком і чагарником. Із задоволенням лягли на траву. Навіть не розводили вогню, а підкріпилися консервами. Близько півгодини вони лежали мовчки, ці чужі один одному люди. Правда, обставини були такі, що Піп зовсім забув, що поруч з ним темношкіра людина нижчої породи. Він навіть полюбив Ноша, як хорошого слугу, хоч і зовсім не цікавився ним як людиною. А Нонг так само звик до Піпа, побачив, що це людина добродушна, невредна, тільки трохи дивна. І коли Нонг згадував усі образи й нещастя, які доводиться терпіти від білих владарів, коли в ньому прокидалася гостра ненависть до них, то ця ненависть не стосувалася Піпа.

Піп дійсно був людиною невредною, мабуть, тому, що сторонився справжнього життя. Батько його був багатий, але скупий торговець оселедцями, тими самими голландськими оселедцями, які знає весь світ. Своєму єдиному синові він бажав тільки одного: щоб той став таким же хорошим торговцем оселедцями, як і батько. Він дав синові середню освіту, а далі примушував його мати справу тільки з бочками та рибалками. Але рибалки, море, кораблі збудили в молодого Піпа цікавість до далеких країн, до пригод, про які він чув од моряків.

І чим більше батько прив'язував його до оселедців, тим більше хотілося синові побачити далекі країни. Вночі, ховаючись від батька, він читав книжки про дивні краї, подорожі, цікаві полювання, пригоди, і це прагнення таїлося в ньому доти, поки не помер батько.

Одержавши і підрахувавши спадщину, син побачив, що йому зовсім нема потреби торгувати оселедцями. Грошей було стільки, що на самі проценти він міг прожити все життя без клопоту. І Піп продав

підприємство, поклав гроші в банк і відчув себе вільною пташкою. Отак він і потрапив на Яву.

Звісно, всі знайомі дивувалися з такого вчинку, ніяк не могли зрозуміти, як це можна добровільно відмовитися від дальшого збагачення, і вважали Піпа навіть дурнуватим. І справді, з комерсантської точки зору він був непрактичний, неспритний, фантазер, але як людина був і добрий, і розумний.

А коли б ми схотіли охарактеризувати його з нашої точки зору, то могли б сказати, що це була людина, як у нас кажуть, ні риба ні м'ясо. Він одірвався від торговців, але не пристав ні до якої іншої категорії людей.

Він свідомо ніколи нічого поганого не робив бідним, простим людям; часто, коли траплявся випадок, допомагав їм, але разом з тим йому ніколи не спадало на думку те, як живуть ці люди, яке їх становище. Загалом кажучи, він ніби плавав на поверхні життя.

Раптом на другому березі щось затріщало. Піп і Нонг зиркнули в той бік і побачили, що через зарості суне до води носорог.

— Бадак! — прошепотів Нонг, і обидва схопилися за рушниці.

Але хвилюватися їм не було чого. Становище їх було таке вигідне, що краще й придумати не можна. Цей берег був сухішим і вищим, тут можна було спокійно лежати, заховавшись у траві, а тварина була за річкою.

Піп навіть тремтів од хвилювання і нетерплячки. Носорог спокійно підходив, опустивши голову, і нічого не бачив. Ось показалася його голова з одним рогом на носі.

Піп не витримав і вистрілив, трохи рано і погано прицілившись. Шкіра носорога така товста, що навіть куля не завжди може її пробити, особливо коли влучить хоч трохи навскоси. Тому досвідчені мисливці намагаються влучити під лопатку. А цілитися в покатий лоб ще більш незручно, оскільки в такому випадку можна чекати, що куля сковзне. Так воно і сталося.

Не встигли вони вистрілити ще раз, як носорог підняв голову, заревів і кинувся прямо на людей. Одним махом перескочив він через неглибоку річечку й опинився на другому березі, навпроти мисливців. Усе це сталося так швидко, що вони ледве встигли скочити на ноги, вже не думаючи про захист. Не тямлячи себе від жаху, обидва кинулися в ліс, чуючи за собою тупіт тварини. Піп навіть не встиг узяти з собою рушницю, а Нонг хоч і схопив, але по дорозі ремінь зачепився за кущ, і довелося її кинути.

Уже через десяток кроків стало очевидним, що втекти від бадака не можна. Нонг, правда, випередив свого господаря на кілька кроків, а Піп у цю мить мусив був загинути. І коли носорог мало уже не доторкнувся до ного плечей, Піп інстинктивно заховався за товсте дерево.

Носорог з розгону пробіг мимо і, помітивши перед собою другого чоловіка, побіг уже за ним. Через кілька кроків і Нонг зробив так само, як і Піп. Носорог знову пробіг мимо, але одразу ж повернув назад. Нонг сховався з другого боку дерева, а носорог замість нього побачив Піпа, який стояв по цей бік свого дерева.

І ось склалося становище, яке було б навіть смішним, якби не було настільки небезпечним. Носорог опинився між двома деревами, за кожним з яких ховався його ворог, і почав кидатися то на одного, то на другого. Часом він так крутився навколо якогось із них, що страшно було дивитись, але все ж такій величезній і незграбній тварині неможливо було зловити людину, яка, тримаючись за дерево, могла спритно переходити з одного боку на другий.

Однак напруженість у людей була така велика, що сили у них невистачило б на довгий час. На щастя, вони "працювали" по черзі, і тоді один міг відпочити. Нарешті, носорог втомився, спинився між деревами і тільки позирав то в один, то в другий бік своїми налитими кров'ю очима. Пара йшла від його тіла, він дихав і сопів, як ковальський міх.

Тоді почали заспокоюватись і наші бідолахи-мисливці. Вони побачили, що безпосередня небезпека минула, що в такому становищі носорог їм уже нічого не зробить. Навіть повернувся добрий настрій.

— А що далі будемо робити, братіку Нонг? — весело крикнув Піп.

— Мабуть, чекати, — озвався той з-за свого дерева.

Ці голоси нагадали носорогу про його ворогів, і він знову почав переслідування. Хоч і впевнені були люди у своїй безпеці, але насправді все було не так просто. Носорог ніби порозумнішав і вже не бігав навколо дерева, а, схиливши голову боком, старався копирснути ворога своїм страшенним рогом. Кілька разів ріг стукався об дерево зовсім рядом з людиною, так що летіли шматки кори. Кілька разів він ледве не покалічив рук, якими треба було держатися за дерево. А то націлиться своїм рогом і стоїть якийсь час нерухомо. Ось поруч ці роги, ось близько-близько морда сопе просто в обличчя, зуби вищирені. Бігти в другий бік не можна; треба стежити за кожним рухом цієї голови. Так і стоять, мов скам'янілі, кілька хвилин, а потім починається знову. Та ще бере жах при думці, що можна зачепитися і впасти.

Минула година, становище не змінювалося.

— Ну, а що ж все-таки нам робити, Нонг? — знову крикнув Піп під час передишки, але вже невеселим голосом.

Трохи подумавши, Нонг відповів:

— Ось що, туан: я перебіжу до сусіднього дерева і постараюся привабити його до себе. А потім ще далі. А ви тоді біжіть по рушницю.

— Молодчина, Нонг! — пожвавішав Піп. — Це справді найкращий спосіб!

Нонг наглядів собі попереду інше дерево, вибрав зручний момент, вискочив так, щоб носорог міг його помітити, і побіг. Сталося саме так, як і думали: носорог помчав за ним. Через деякий час Нонг так само перебіг до третього дерева.

А Піп тимчасом побіг по рушницю. Незабаром він, ховаючись за деревами, підкрався з іншого боку і всадив звірові кулю під лопатку. Носорог захитався й опустився на коліна. Друга куля під вухо скінчила справу.

— Ну й нагнав же він нам страху! — сказав Піп. — Треба хоч цей ріг виламати собі на згадку.

Хоч і дуже зморені повернулися вони в свій табір, але Піп почував себе героєм. Скільки пригод пережив він за цей день! Навіть кращі за ті, що читав у книжках.

Наступного дня нікуди не пішли, — впорядковували свою здобич і чекали Хаона.

А Хаон тимчасом мандрував по лісу, шукаючи по відомих йому прикметах лігво тигра. Він теж зустрічав змііів, мавп, але не звертав на них уваги. Обійшов кілька відомих йому місць, проте ніде не знайшов слідів тигра.

Тоді він пішов у найвіддаленіше, але певне місце. Це був яр, який увесь заріс чагарником і виходив до річки. З яру витікало студене джерело і впадало в річку. Мабуть, сюди приходили звірі на водопій,

тому тигр і облюбував собі тут місцинку. Сліди свідчили, що він ще живе тут.

Хаон натрапив на це місце, коли був тут останній раз.

Але тоді він повертався додому із здобиччю і вирішив використати цей закуток наступного разу.

Він пішов назад, але в дорозі його захопила ніч, і мисливець був змушений переночувати в лісі. Для Хаона це було звичайнісінькою справою. Якщо поблизу не було затишного куточка між камінням, де можна було б переночувати під захистом вогню, він залазив на дерево, ламав там гілля й спокійно проводив ніч у сусідстві з мавпами. Так зробив він і цього разу, а вранці був уже в таборі.

— Ось наші успіхи за цей час! — гордовито сказав Піп, показуючи Хаону свої трофеї. — А як у тебе?

— Знайшов, — відповів Хаон, — але досить далеко. Треба йти зараз же.

Через півгодини експедиція вирушила в дорогу. Віддаль була, мабуть, кілометрів десять-п'ятнадцять, а для експедиції треба було на це вдвоє більше часу, ніж самому Хаону. Знову почалися зарості, ліани, знову треба було прорубувати собі дорогу.

Час від часу траплялися голі кам'янисті горби. Тоді попереду відкривались гори; то лісисті, то з лисинами, вони простягалися на південь, поступово підвищуючись, іноді нагромаджені, ніби купи величезних каменів, і, нарешті, губилися в синій імлі.

Он на одній з гір в'ється ніби димок.

— Що це? — спитав Піп.

— Вулкан, — відповів Хаон.

— Може, діє?

— Трохи курiться. Він завжди так.

У іншому місці вершина прибрала вигляду якоїсь вежі чи церкви. Піп помітив це і зацікавився.

— Це і є церква бадувісів, — сказав Хаон. — Он по схилах гір розкидані їх селища.

Піп задумався. Так ось де вона, ця давня купка народу, який сховався від цивілізації, щоб зберегти свій первісний спосіб життя!

— Невже вони ніколи не входять у стосунки з нашими людьми? — знову спитав Піп.

— Майже ні. Їх влада стежить, щоб цього не було. А коли хто зв'яжеться з нашим світом, тому доводиться зовсім тікати звідти.

— Яка ж у них влада?

— Найвищий жрець Гіранг-Ту-Ун. Але його ніхто не може побачити, крім сорока помічників. Це число — сорок — завжди лишається однаковим. Коли хтось помре, замість нього обирається інший. Навіть місце, де живе цей Гіранг-Ту-Ун, лишається нікому невідомим.

— А тобі доводилось бути в них?

— Був разів зо два. Навіть один знайомий є, який приходив до нас.

— А чи можна було б нам відвідати їх? Вони не вбивають усіх чужинців?

— Ні, без причини не нападають, особливо коли з ними поводитися лагідно. Але взагалі на чужинців дивляться скоса.

Все це так зацікавило Піпа, що він навіть забув про своїх тигрів. Він вирішив обов'язково відвідати бадувісів.

— Невже ж наша влада ніколи не пробувала підкорити їх? — питав він далі.

— Пробували. Навіть оподаткували їх. Але що з них візьмеш? Добровільно ніхто не понесе, хоча б тому, що вони нічого не мають. Послали солдатів, то жителі всі повтікали. А тримати там солдатів завжди нема рації, бо треба доставляти їм усе необхідне для життя, а для цього потрібно тягтися днів зо три по цих лісах, болотах та горах, і вийде це дорожче за всі податки, які можна з них здерти.

Тільки надвечір наблизилися мисливці до потрібного їм місця. Щоб не злякати звіра, зробили привал за півкілометра до яру. Але всі були так стомлені, що саме полювання довелося відкласти на другий день.

Вдень пішли на розвідку, щоб обміркувати план полювання.

— Матьян — хитрий і небезпечний звір, — говорив Хаон. — Треба мати багато терпіння, часу і обережності, щоб вистежити його. Особливо важливо, щоб вітер не дув з нашого боку на нього. Від цього залежить усе. Ми зробимо настил он на тому дереві й засядемо там на кіч. Тигр виходить години через дві-три після заходу сонця. А коли не вийде в цей час, тоді вийде через дві-три години перед сходом.

Біля виходу з яру стояло гіллясте, густе дерево, дуже підхоже для цієї мети. Недалеко від нього йшла вниз кам'яниста незаросла

улоговинка, в якій шуміло джерело. Береги з обох боків підвищувалися, і тигр неодмінно повинен був пройти цією улоговинкою. Ззаду вихід розширювався й переходив у низький берег, порослий тростиною.

Мисливці збудували на дереві ніби велике бусляче гніздо, пообламували гілляки, які перешкоджали бачити улоговинку.

— А що коли він почує людину й не піде? — сказав Нонг.

— Тепер він спить, сховавшись далеко в гущавині, і не почує. Слідів наших він теж: поки що не бачив. Усе залежить тепер од вітру.

Коли зайшло сонце, Піп, Хаон і Нонг розташувалися на дереві. Два носильники з мулом лишилися на привалі.

Піпа охопив ніби святковий настрій. Він сидів із справжніми дикунами в справжньому тропічному лісі й вистежував справжнього тигра! Це ж не жарти!

Потяглися довгі хвилини, години... Залітали, зашурхотіли й запищали різні нічні створіння. Ось і якась величезна тварина затупотіла позаду.

Але озиратися ніколи. Вся увага скерована вперед. Улоговинку ледь-ледь видно в темряві: треба дуже пильно стежити, щоб не проґавити того короткого моменту, коли звір пройде по ній. Напруженому, стомленому оку весь час здавалося, ніби він ось-ось уже скрадається.

Минуло дві години, три, а звір не з'являвся. Хаон тривожно засовався.

— От невдача! — сказав він нарешті, прислухаючись до повітря. — Здається, вітерець дме ззаду.

Але вітерець був такий слабкий, що його міг помітити лише Хаон. Принаймні певно не можна було сказати, чи перешкодив вітерець чи щось інше.

— Отже, доведеться чекати другої половини ночі, хоч надії вже мало, — сказав Хаон. — А тепер ми можемо навіть трохи поспати.

Та який там міг бути сон! Навіть сам Хаон, хоч і вивчив тигрові повадки, не міг не стежити за улоговинкою. Все здавалося, що ось-ось тигр з'явиться. О дванадцятій годині мисливці почали вже куняти, а Піп зовсім втратив свій урочистий настрій. Він лише відчував нудьгу, як де-небудь на станції, чекаючи поїзда. Бадьорішим був Хаон, він вважав себе відповідальним за всю операцію.

Лише Нонгу було байдуже, як ідуть справи, і він заснув звичайним міцним сном.

Зійшов місяць і трохи освітив улоговинку. Хаон роз-штурхав своїх товаришів. Сну як і не було. Вони знову почали напружено вдивлятися в улоговинку…

І ось ззаду почувся шелест, тріск, щось темне мелькнуло в повітрі і з глухим ричанням кинулось на мисливців. Але відстань, висота й гілля перешкодили: тигр лише дряпнув своєю лапою настил разом з ногою Хаона і полетів униз з гіллям. Хаон скрикнув, випустив рушницю, але сам втримався, вчепившись за сучок. Піп теж втратив рівновагу і ледве втримався. Тільки Нонг, який сидів окремо, в розвилці, не поворухнувся. І коли тигр впав на землю, Нонг встиг послати кулю йому в спину.

Жахливий крик прорізав темряву ночі, хижак плигнув ще раз, але тут уже додав свою кулю й Піп. А зверху на тигра струмком лилася кров Хаона. Коли неборака зняли з дерева й оглянули рану, то виявилося, що тигр вирвав шматок литки. Рана була велика й страшна, але не загрожувала життю.

Щоб спинити кров, перев'язали ногу листям та стисли під коліном. Нонг побіг до стоянки, приніс матеріали для перев'язки і привів обох товаришів з мулом. Через деякий час процесія вирушила: попереду на зроблених з гілля носилках яванці несли Хаона, а ззаду Піп з Нонгом морочилися з мулом, який ніс на своїй спині тигра й кидався з страху в усі боки. Дванадцять кілометрів до свого табору вони йшли шість годин.

— Як усе це могло трапитися? — спитав Піп у Хаона, коли вони були вже дома.

— Це дуже легка кара Хаону за його дурість, — сказав той з прикрою посмішкою. — По-перше, треба було знати, що вітрець уже зіпсував нам усю справу, а по-друге — і це найголовніше, — я мусив знати, що наше дерево стояло в яру, а поруч здіймався високий берег, з якого можна доскочити до нас. Якби віддаль була трохи менша, нам би ще не так дісталося. Матьян хитрий: він почув нас раніше і, обійшовши кругом, напав ззаду. Сором Хаону: дитина так не зробила б. Дурний Хаон!

Старий мисливець на тигрів, здавалось, більше страждав від своєї помилки, ніж від рани.

— Що ж тепер робити? — нерішуче спитав Піп.

— Туан казав, що хоче відвідати бадувісів, — відповів Хаон. — Коли він не змінив свого бажання, можна було б піти туди. Там мене швидко вилікують. Та туди й значно ближче, ніж додому.

Піп охоче згодився, бо це якраз відповідало і його бажанню.

Почали готуватися в дорогу. Треба було дати раду тигрові та й взагалі всій своїй здобичі. Потім належало зробити для Хаона хороші носилки. Та й відпочити мисливцям треба було після таких подій!

Вирушили наступного дня опівдні. Хаон, лежачи на носилках, вказував дорогу, за ним ішов Піп, а ззаду Нонг з мулом.

Коли експедиція зникла в хащах, із-за кущів вийшли два яванці в накидках і хустках на голові. У руках вони тримали добрі гвинтівки.

— І навіщо нам морочитися з ним? — сказав один. — Чи не краще було б одразу покінчити? Все одно він наш ворог.

— Коли наказали — значить, знають, для чого це треба, — сказав другий. — Та й ми самі повинні зрозуміти, що нам треба створити враження, ніби нікого з нас тут нема. Хіба ти не чув, — оранг-улянди[13] вже заспокоїлися й радіють, що все тихо, що тут нікого нема.

І вони повільно рушили слідом за експедицією.

VIII. ОХОРОНЦІ ВІРИ ДІДІВ

У гостях у бадувісів. — Під захистом табу. — Свято мавп. — Дипломатія Піпа. — Чудеса п'ятирукого бога. — Добровільний мученик. — Провожатий-привид. — Екскурсія на околиці. — Долина гейзерів. — Спокуса. — Піп зник.

Нудна й важка була дорога, особливо з носилками й перевантаженим мулом. До того ж знову почалися болота. Лише після заходу сонця люди вибралися на сухе місце.

— Тепер я вже добре зрозумів, чому бадувіси зберегли свою незалежність, — сказав Піп, коли вони спинилися на ніч.

— Це вже останнє болото, — втішив Хаон. — Далі піде гориста місцевість.

І справді, далі дорога піднімалася все вище. Бадувіські селища здавалися вже зовсім близькими, але минала година за годиною, а вони все лишалися на такій самій відстані, як і раніше. Треба сказати, що насправді й дороги тут ніякої не було. Доводилося весь час крутитися поміж скель, щоб знайти прохід, або здиратися по камінню. А тут ще носилки й мул. Усі вибилися з сил, хоч відпочивали десять разів.

Погано почував себе і Хаон, хоч і зовсім з іншої причини. Він вважав себе зовсім здоровим, тільки не міг іти. І йому було дуже неприємно дивитися, з яким зусиллям тягнуть його вгору, ніби мерця.

Мабуть, їм треба було пройти не більше як п'ятнадцять кілометрів, але це забрало цілий день і половину наступного.

Нарешті, наблизились до селища, хоч зблизька його не можна було й назвати селищем. Це були розкидані на значній відстані одна від одної хатки. Вони займали значний простір по схилах гори і лише здалеку здавались одним селищем. Побудовані вони були, головним чином, з каміння, а деякі навіть просто видовбані в горі. Вікон ніяких не було; замість дверей — дірки, які, видно, ніколи й не зачинялися.

Усе поле хазяїна лежало навколо його хатини. Там росли кукурудза й рис, які бадувіси розводять "сухим способом", але ніяких інших ознак сільського господарства не було видно: ні худоби, ні коліс, ні знаряддя. Лише плетений амбар свідчив, що все ж таки в нього щось кладуть.

Біля кожної хатини був сад, коли можна так назвати розкидані поміж скель без будь-якого ладу плодові дерева. А може, їх ніхто й не садив? Може, вони самі так ростуть, як і інші дерева, он там за селищем?

Хаон показав рукою, і супутники попрямували до найближчої крайньої хати, яка стояла на відшибі. Назустріч вийшов здивований хазяїн, з-за його спини виглядала сполохана жінка. Вони ніяк не могли

припустити, що такий загін, та ще з "оранг-пуціх" — білою людиною — і мулом, міг прямувати саме до них. Але гості спинилися біля їх хати, і Хаон сказав:

— Добридень, Того! Приймай гостей.

Ці слова ще більше здивували господарів, бо нікого з прибулих вони не знали, а тимчасом почули своє ім'я. Хаона, який лежав високо на носилках, вони впізнати не могли.

— Ну, чого дивуєшся? — знову сказав Хаон. — Чи не пізнав Хаона?

Тепер уже Того впізнав його. Тимчасом підійшли найближчі сусіди і втупили свої очі в незвичайних гостей.

Зовні весь цей народ справляв добре враження. Високі, ставні, хоч і сухорляві постаті свідчили про витривалість. Та ще впадало в око, що шкіра у них була значно світліша, ніж у інших яванців. Мабуть, це було наслідком багатовікового життя на горах. Одягнені вони були у звичайні саронги, тільки переважно домашнього виготовлення.

І ще можна було помітити, що рухи їх були більш стримані, не такі жваві, як у їх сусідів. Дивилися вони на незнайомих людей якось поважно, серйозно, ніби обмірковуючи, які можуть бути з цієї історії наслідки.

Бадувісів треба вважати найчистішим корінним населенням Яви[14], бо вони й досі лишилися такими, якими були п'ятсот років тому, в той час як навколишнє населення давно вже перемішалося з малайцями, індусами, арабами.

Того запросив гостей до своєї хати, але зразу було видно, що всі п'ять чоловік там не вмістяться; тут знову допоміг намет Піпа.

І, нарешті, всі лишилися задоволені — як гості, так і господар, бо на випадок звинувачення в близьких стосунках з нечестивими чужоземцями можна було відповісти, що вони тільки зупинилися коло його хатини.

Того покликав старого діда, який поклав на рану Хаона якоїсь трави. Тимчасом настав вечір, і зморені мандрівники поснули як убиті.

А в цей час від хати до хати полетіли чутки про незвичайних гостей. Крім "оранг-пуціх", жителів здивував ще й мул, який носить на своїй спині вантаж. Більшість бадувісів ніколи навіть не бачили такого звіра. Не менш здивував їх і "білий будинок", що його привіз на своїй спині цей мул. Ще й так привіз, що зовсім не видно було його, а тепер он який будинок стоїть.

Полетіли чутки, од хати до хати і долетіли до храму, який стояв на далекій околиці селища. А далі починалася область "табу"[15]. Але для чуток нема ніяких табу. Вони перелетіли на заборонену територію і схвилювали сорок безсмертних мужів.

Там за храмом, в тінистому гаю, було їхнє житло, видовбане в скелях. Плутані коридори розходилися на всі боки і сполучали різні покої, і окремі для одного чи двох чоловік, і загальні великі зали. Тут були і комори, повнісінькі різного добра: рису, борошна, бобів, плодового вина, масла.

Але найцікавішим було те, що всі покої і коридори освітлювалися тут рівним блакитним світлом. Бамбукові трубки розходилися на всі боки і підводили з якогось одного джерела газ. А цим джерелом була підземна нафта, яка в значній кількості є на Малайських островах. Щоб кінці трубок не горіли, до них були припасовані глиняні наконечники.

Ці будинки були розташовані кроків за сто від храму і зовсім ховалися від людського ока. Крім того, віл. задньої стіни храму в обидва

боки тягнулася стіна, яка і визначала межу табу. Але ця стіна була дуже умовна: якщо біля самого храму вона ще й мала вигляд справжньої стіни, то далі було просто накидане каміння, що ніякою перешкодою для людини не могло служити, а ще далі уже нічого не було. Та цього й не потрібно було: не каміння обороняло жерців від людської цікавості, а жахливе слово "табу" і покарання смертю.

Від входу до підземного приміщення тягнулися галереї, які вели в підземні кімнати, а одна з них навіть сполучалася з храмом. З боку селища храм мав двері для народу, але свята братія входила в храм ззаду через свій підземний хід. Через цей хід "зникало" з храму і все те добро, яке народ приносив у жертву великому богові Багара-Тунгалю і яке, нарешті, збиралося в підземних коморах.

Святі дьєлеми[16] жили тут самі, як монахи. Але в селищі вони мали багато сімей, навіть, більш ніж треба. Кожен вважав за честь породичатися з святим чоловіком.

— Чого вони прийшли? Чи надовго? — виникли серед них питання.

— Одного з них, мисливця Хаона, покалічив тигр, — відповів той, хто приніс звістку. — От вони й знайшли притулок у Того, доки хворий не вилікується.

— Цей Того дуже вже товаришує з нечестивцями; треба було б серйозніше попередити його, — сказав старий дьєлема.

— За ним стежать, — відповів другий.

— А які наміри у білого? — знову звернулися до того, хто прийшов. — Чи не можна було дещо взнати?

— Оскільки можна судити з слів його слуг і по ньому самому, він, здається, нічим не цікавиться, крім полювання. Приїхав тимчасово здалеку, щоб розважитись полюванням, і більш нічого.

— Чи не з тих воші лісових людей, що блукають навколо нас?

— Ні, вони прибули з Тенанга.

— У всякому разі, треба порадитись з Гіранг-Ту-Уном, — вирішили вони, і кілька чоловік кудись попрямували з приміщення.

Коли вранці Піп встав і вийшов з намету, він кілька хвилин милувався краєвидом. Сонце щойно показалося з-за лісу і осяяло вершини гір. На північ простяглася лісова низина, відкіля вони прийшли. Плями туману, ніби озера, біліли серед лісів. Ніде ніяких ознак житла людини. Не вірилось, що лише за кілька десятків, кілометрів звідси є місцевості, навіть густо населені.

А позаду, на південь, безладно товпилися гори, дикі, неприступні. Схили їх покриті лісом. Не більш як за п'ятдесят кілометрів по прямій лінії лежить Індійський океан, але чи багато знайдеться людей, які пройшли цю відстань? З європейців, мабуть, нема жодного.

"А що якби спробувати пройти?" подумав Піп. І зараз же пошкодував, що тоді йому доведеться втратити свої мисливські трофеї, бо з ними крізь ці дикі гори не пройдеш.

В усякому разі, після того як Піп трохи задовольнився полюванням, йому захотілось ознайомитись і з іншими речами та явищами цієї країни.

Ось стоїть цікавий стародавній храм. Він побудований з величезного каміння, міцний, важкий. Зводиться вгору східцями і закінчується невеликою круглою вежею. На східцях приліплені маленькі будочки, ніби гнізда ластівок. Видно, храм стоїть тут кілька століть. "Охоронці

віри дідів", мабуть, зберегли багато цікавого із стародавньої індуської релігії.

А трохи далі, за храмом, підіймається красива гора, ніби зроблена людиною. Кругла, правильної форми, зелена і ніби зрізана зверху.

Вийшов Того. Піп з допомогою кількох слів, а більше на мигах, запитав, як краще пройти туди. Але Того з жахом закрутив головою і залопотів:

— Тіда дапат! Тіда дапат![17] Табу! Матьян[18].

Слово "табу" пояснило Піпу, в чому справа, але цікавість його від цього тільки зросла.

Поснідавши, Піп з Нонгом пішли подивитися на селище. Це селище займало площу, як чимале місто, але всі оселі були розкидані абияк, залежно від того шматка землі, який обробив господар. Нічого й говорити, як дивилися жителі на незвичайного гостя.

Недалеко від храму, де, здається, починався незайманий ліс, раптом почулася тріскотня, неначе били палицями по деревах. Глянувши туди, Піп побачив натовп — людей з кошиками, торбинками, низками бананів. Багато з них і справді барабанили об що тільки могли.

Мандрівники підійшли ближче. В цей момент з дерев злізло кілька мавп і змішалися з натовпом. Чим далі, мавпи все прибували. Ось уже їх кілька десятків, ось сотня, ось дві…

Це були невеликі мавпи, так звані "моньєт", з породи макак. Вони перемішалися з людьми, виривали з їх рук банани, совали носи в кошики, одним словом, почували себе зовсім вільно.

— Що це таке? — звернувся Піп до Нонга.

— Мабуть, якийсь день мавп або свято. Я чув, що в деяких місцях цих мавп шанують.

Тимчасом одна з мавп підійшла до Піпа і, помітивши блискучий ґудзик, вхопилася за нього лапою.

— Ах ти, негідниця! — розсердився Піп і хотів був як слід провчити її. Але Нонг схопив його за руку.

— Не чіпайте, туан! Може бути лихо! Люди образяться. Нам вигідніше заприятелювати з мавпами.

Піп зрозумів, заспокоївся, і вони обидва вже лагідно почали знайомитися з мавпами. І це принесло їм значну користь. Люди побачили, що гості заприятелювали з їх мавпами, ніби свої, і стали трохи прихильніше дивитися на чужинців.

А біля храму був другий натовп. Там почали свою торгівлю святі дьєлеми і за рахунок мавп зібрали жертви для великого бога Багар-Тунгаля. Жменька по жменьці вже наповнили мішки. А тут ще яєчка, шматки тканини, шкури звірів.

Раптом Піп щось надумав. Шепнув на вухо Нонгу, і вони підійшли до жерців. Один з них був досить молодою людиною, а другий — старий з сивою бородою, але обидва були однаково серйозні й суворі. Білі тюрбани й довгі білі балахони різко виділяли їх серед простих напівголих людей.

Піп вийняв дві золоті монети і урочисто поклав їх перед дьєлемами. А Нонг розтлумачив:

— Великий туан уже здавна шанує єдину справжню стародавню віру. Він дуже радий, що бачить народ, який зберіг цю віру, і на знак пошани просить прийняти його жертву.

Жерці здивувалися. Жертва була справді значна: навіть старий не пам'ятав, щоб хто-небудь колись жертвував стільки золота. Але, з іншого боку, якось і підозріло.

Піп помітив, що вони дивуються й не вірять, і за допомогою тих небагатьох слів, які знав, додав:

— І в наших краях, хоч і дуже мало, але є такі люди, які не визнають нових вигаданих релігій. Вони чули, що існує стародавня, правдива віра, але не зустрічають її.. Ось чому я радію, що зустрів справжніх носіїв віри дідів.

Піп ще хотів сказати, що дуже хоче ознайомитися з цією вірою, але побоявся, щоб вони не догадалися, для чого робиться така жертва. Вирішив відкласти це до іншого випадку, а тепер показати, що це він робить виключно з пошани: навіть повернувся, щоб іти.

Тоді старий сказав:

— Ніколи ми не бачили таких людей з чужинців, особливо білих. Та коли ти правду кажеш, хай твоя жертва дійде до великого Багара-Тунгаля.

Піп відійшов, але йому так кортіло ознайомитися з цією "єдиною правдивою вірою", що він навіть шкодував, чому не попросив дозволу оглянути храм і подивитись релігійну церемонію. Однак усе те, що він зробив, виявилося дуже вдалим.

Коли він відійшов, жерці зиркнули один на одного, і молодий сказав:

— Цей чужоземець дав жертву і пішов собі, нічого не просячи. Для чого він міг це зробити?

Старий задумався.

— Не знаю, — промовив він нарешті, — може, для того, щоб пролізти куди не треба?

— Для цього існує табу. А може, він і справді шанує нашу віру? Може, пустити його в храм на моління? Однаково він побачить не більше, ніж кожний з наших простих людей. А може, нарешті, і справжнім прихильником стане.

— У всякім разі він цікава людина, — промовив старий. — Я вважаю, що на загальне моління пустити можна. Тут ми нічим не рискуємо. Треба буде з ним поговорити.

А надвечір до Того прийшов чоловік і передав, що коли чужоземець захоче, він може сьогодні бути присутнім на загальному молінні.

Дозвіл був даний одному Піпу. Його супутники, хоч і тубільці, не могли й сподіватися на дозвіл, бо були магометанами. А до магометан бадувіси ставилися з більшою погордою, ніж до християн, бо голландці не дуже наполягали на тому, щоб навернути всіх тубільців у християнство, а магометани свого часу всіх заганяли в свою віру силою.

Коли зовсім стемніло, від храму почувся глухий гул барабана, і Піп у супроводі Того пішов на свято.

Ніч була дуже темна. Звідусюди виходили темні постаті й прямували в один бік. Піп почав уже хвилюватися…

Показалася величезна будівля. Широкі кам'яні східці вели до бокових дверей, через які ледве поблискувало світло. Тут стояв один з дьєлемів і оглядав тих, хто виходив. Видно було, що навіть не кожний з тубільців міг увійти в храм. Невідомо тільки, чи була тут якась черга чи пропускали тільки тих, хто дав добру жертву. Піп і Того були пропущені, без перешкоди.

Увійшовши всередину, Піп зрозумів, чому допускали не всіх. Усередині храм був значно менший, ніж це можна було чекати по зовнішньому вигляду. Зате з боків було багато різних темних кутків, та, видно, і в самих стінах були різні ходи й переходи. Кілька колон підтримували стелю. Вся будівля була надзвичайно масивна і, мабуть, витримала не один землетрус.

Усе приміщення освітлювалось лише двома світильниками, також газовими, як і в житлі дьєлемів. Уже саме освітлення було для людей чудом, бо вони не знали, звідки і як воно береться.

Між світильниками, ближче до передньої стіни, стояв вівтар із заглибленням, де розводили вогонь.

Люди розмістилися на землі, півколом навкруги вівтаря. Морок, таємничість, урочистість, тихий шепіт людей справили враження навіть на Піна. А тут ще лізуть в очі видовбані в мурах фігури якихось страхіть: то черепаха, то людина з тигрячою головою, чи навпаки — тигр з людською головою, фантастичні птахи, змії. Усі стіни були заставлені різними скульптурами. Лише передня стіна була чомусь гладенька, ніби екран.

Раптом Піп відчув якийсь сморід, що йшов з найближчого темного кутка. Сморід був дуже сильний і нагадував ніби гниль чи щось ще гірше. Піп довго терпів і відвертав носа, але, нарешті, не витримав і запитав Того, що там таке.

— Факір, — відповів Того з великою пошаною.

— Можна підійти?

— Можна, але забороняється турбувати.

Піп посунувся в темний куток. За ним пішов і Того. У стіні Піп помітив двері з діркою-віконцем, як у тюремній камері. Звідти і йшов сморід. Стиснувши губи, не дихаючи, Піп глянув туди, але нічого не побачив, крім чорної дірки. Проте через хвилину очі звикли, і він розглядів комірчину чи шафу в стіні. Глянув убік — і з жахом відсахнувся: на нього дивилися великі блискучі очі. Більше нічого він не встиг роздивитися й відсунувся назад.

— Посадили? — спитав Піп.

Того глянув на нього з подивом.

— Ні. Сам. Свята людина.

Тимчасом чоловік двадцять жерців підійшли до вівтаря, взялися за руки й почали ходити по колу, як у хороводі. Писклявий старечий голос затягнув пісню; нестройними голосами її підхопили всі жерці. Люди, сидячи на землі, підтягували. Потім підійшов старший жрець і поклав на вівтар вугілля і якусь запашну траву. Хоровод кружляв дедалі швидше; співали, теж голосніше і швидше. Чулися слова "Багара" і "Тунгаль". Ось уже деякі люди схопились і приєдналися до хоровода. Жерці вже так літали, що не можна було їх роздивитися кожного окремо. За ними пустилися і всі люди. Кому не було місця в шерензі, той крутився сам собі. Очі розгорілися, піт лився струмками. Того, поруч з Піпом, так само не втримався і почав притупцьовувати та щось вигукувати.

Піп злякався: чи не збожеволіли вони всі разом?

Жрець поклав ще більше вугілля, додав ще більше трави й завив таким голосом, ніби хтось почав витягувати з нього кишки. Присутні так само наддали духу й закружляли так, що в Піпа потемніло в очах. Крики "Багара-Тунгаль" ставали все гучнішими й настирливішими. Піп зрозумів навіть слово "з'явився".

Трава загорілася великим полум'ям й освітила всю церкву, але незабаром погасла. Погасли й світильники. Одразу стало темно, як у скелі.

І ось передня стіна стала поволі розсовуватися. Щілина все збільшувалась. Показався покій, підвищений, наче сцена, а посередині — величезна статуя. Фігура сиділа на підставці, склавши ноги; вона мала п ять рук і третє око в лобі.

Ніде не було вогню, але відблиск якогось світла йшов звідкілясь збоку.

Перед статуєю стояв другий вівтар, але на ньому нічого не було.

Всі перестали стрибати і попадали на землю. Настала тиша. Тільки жерці стояли в шерензі, піднявши вгору руки, і щось бурмотіли тихим голосом.

За кілька хвилин знову почувся шум. Люди тиснулися вперед, чогось вимагали. Жерці стримували їх. Потім зійшов на сцену головний жрець, а за ним пропустили одного з молільників. Той підійшов до вівтаря і послав на нього руку.

І ось піднялася одна з рук статуї з ножем у кулаці і опустилася на руку людини, а потім трохи піднялася, щоб звільнити її. Бризнула кров; люди закричали: "Гіранг-Ту-Ун! Гіранг-Ту-Ун!"

З народу вийшов ще один чоловік. Істукан і йому пустив кров. Та, видно, не лише в цьому була справа, люди все чогось чекали, вимагали. Частіше чулися слова "Гіранг-Ту-Ун". Третій чоловік зробив те ж саме — і знову нічого не сталося.

Тоді люди загомоніли про щось інше і спрямували свої погляди на… Піпа! У того піднялося волосся… "Невже ж вони думають принести мене в жертву?" промайнуло йому в голові.

Люди тимчасом усе чогось домагалися і навіть вказували на Піпа руками. А потім на чолі з жерцем усі попрямували в його сторону!..

У Піпа підкосилися ноги. Тікати? Але куди тепер утечеш? Та й ноги відмовилися служити.

"Значить, все це було підготовлено навмисне, щоб згубити мене!" догадався неборак і відчув на чолі холодний піт.

Натовп наближався до нього. Тут і жрець, якому Піп дав гроші. Але, мабуть, його совість не дозволяла дивитися Піпу в очі, бо він вдає, що дивиться не на Піпа, а кудись повз нього і… йде мимо!

За ним навалився на Піпа народ, закрутив його, як у вирі, і… так само пройшов мимо! Усі спинилися біля комірчини факіра…

Пін не одразу зрозумів, у чому справа. Зрозумівши, був готовий стрибати, як і вони.

Жрець відчинив двері комірчини, виголосив якусь промову і з великою пошаною вивів звідти людину. Та чи можна було назвати цю істоту людиною?

Це був скелет, обтягнутий шкірою. Навіть здавалося, ніби кістки його стукотіли від руху. Довге чорне волосся й борода закривали все обличчя, і звідти лише дивилися величезні білі очі. Одягу на ньому ніякого не було, а замість того на шиї була припасована колода, які колись надівали на буйних злочинців у Китаї та Монголії. Треба тільки дивуватися, як він міг жити взагалі. Але очі свідчили про надзвичайну силу волі цього фанатика, і ця воля підтримувала в ньому життя.

Піп багато чув про факірів, навіть бачив їх у цирку, але цей "натуральний" факір справив на нього куди сильніше враження. Піп чекав, що в цій обстановці станеться щось таке, чого ніде не побачиш.

І воно справді сталося…

Факіра урочисто повели до вівтаря, де він, як і до нього прості люди, простягнув свою руку. Видно, треба було почастувати бога святою кров'ю. Та ось біда: крові у факіра майже зовсім не було.

Ледь-ледь витиснули краплю, і… чудо сталося!

Раптом у бога засвітилися всі три ока і почали навіть рухатися. Разом з тим з вівтаря, ніби з комина, повалив густий чорний дим.

Люди почали радісно співати, кричати: "Гіранг-Ту-Ун!" І ось трапилося щось зовсім незрозуміле навіть і для Піпа: у диму почав вимальовуватись якийсь образ. Мелькнув раз, мелькнув удруге і, нарешті, спинився в повітрі серед диму, ніби привид. Він хитався разом з димом, то розпливався, то ставав виразніший і поступово набирав людської подоби. Мелькнув довгий одяг, потім суворе поголене обличчя. Навіть можна було впізнати, що це чоловік років сорока. На голові в нього був тюрбан, з якого висовувався султан (пухнастий пучок пір'я), а під ним сяяв, видно, брильянт. Правда, усі ці ознаки можна було вловити з перервами, частинами, бо зображення увесь час хиталося. Але взагалі факт лишався фактом!

"Що за диво?! — сушив голову Піп. — Мабуть, усе це факір наробив!"

Але, глянувши на нього, Піп повинен був переконатися, що факір тут ні при чому. Той сидів собі збоку, ніби сонний, і навіть ні на кого не дивився.

Найцікавіше для Піпа було в слові "Гіранг-Ту-Ун", яке так часто вигукували присутні. Піп пригадав, що він десь чув це слово. Здається, Хаон казав, що цей Гіранг-Ту-Ун є керівником бадувісів. Але невже оце видіння в диму і є керівником?

"Недаремно ці "охоронці" походять з стародавньої індійської релігії, — розмовляв сам з собою Піп. — Вони зберегли тут таке чортовиння, якого, мабуть, ніде не знайдеш. Усі ці сцени, рухи ідола й іншу механіку зрозуміти ще можна. Але цього вождя в диму..."

Раптом видіння зникло. Очі ідола погасли, лишилося тільки те саме півсвітло.... Церемонія кінчилася. Люди почали розходитись.

— Здається, чужоземець добре відчув усю велич нашого церемоніалу, — сказав один жрець другому.

— Здається. Я за ним стежив, — відповів той.

Піп справді повернувся додому під великим враженням. Уся ця незвичайна церемонія, ця столітня церква з страшним ідолом, відрізаний од усього світу народ — все це викликало спогади про різні старовинні казки. Трохи смішна була їх нехитра механіка з рухами ідола і з сценою, зате привид Гіранг-Ту-Уна не виходив з голови Піпа. Він бачив його навіть уві сні.

Назавтра Піп хотів зробити екскурсію в околиці. Він узяв з собою Нонга, і вони з рушницями за плечима попрямували на схід. Надто вабив до себе південь, де була область табу, але і Того, і Хаон дуже щиро попереджували Піпа, щоб він не йшов туди. Піп обіцяв, що не піде.

Через деякий час вони вже були в дикій місцевості, ніби по сусідству не було ніяких слідів людини. Хащі, скелі, джерела, водопади, — все це надавало місцевості суворої краси. Незважаючи на те що земля була

кам'яниста, ноги мандрівників м'яко ступали по моху, як по килиму. Цей різної породи мох покривав не лише скелі, а і всі великі дерева взагалі.

На гілляці одного такого дерева Піп побачив величезне гніздо чи кошик, завбільшки метрів зо два.

— Що за звір там живе? — поцікавився Піп. — Якийсь птах чи тварина?

Але Нонг не знав. Так і не пощастило Піпу задовольнити свою цікавість. А на дереві було не гніздо і не кошик, а рослина — паразитична папороть.

Зате Піпу вдалося просунути ніс в гарний різноколірний жбан з кришкою. В ньому була вода, а в ній купа мертвих мух, жуків і різних комах. Краї жбана такі гладкі, що яка б муха чи жук не сіли на нього, вони зараз же зслизають униз і знаходять собі смерть. Тепер уже Піп розтлумачив Нонгу, що цей жбан — квітка хижої рослини, яка любить жерти м'ясо.

Раптом хтось згори пошпурив у них шишкою чи плодом. Підняли голови вгору — кривляться морди мавп, ніби дражняться.

— Я вам дам дражнитися! — засміявся Піп і кинув на них грудку землі. Звідти відповіли. Почалася гра, в якій узяв участь і Нонг. Але незабаром мавпи заверещали, задерли хвости і зникли в гіллі.

Піп помітив, що все звірине населення тут, поруч з людьми, було не меншим, ніж у далеких заростях.

Видно, бадувіси не чіпали своїх сусідів. Піп дуже хотів поповнити свої трофеї чудовою шкірою пантери, якої в нього не було. Сказав про це Нонгу, і вони почали уважно придивлятися до всіх темних закутків, де

можна було сподіватися знайти цього звіра. Але Хаон назвав би їх пошуки дитячою грою, бо так мисливці пантер не шукають.

А тимчасом вони відходили все далі й далі, прямуючи на південь, щоб обминути гору табу. Звичайна, навіть невисока, вона в інший час зовсім не привернула б до себе уваги Піпа, якби не це табу, цей таємний наказ. Зрізана її вершина, видно, мала заглиблення, ніби кратер вулкана.

Що б там таке могло бути, якщо так суворо заборонено підхід? А що коли б глянути туди хоч одним оком?

У цю мить до їх слуху долинув гул, ніби від якої фабрики чи заводу. І одразу ж вони помітили, що попереду з лісистої улоговини піднімається чи то дим, чи пара.

— Знову якесь диво! — промовив Піп. — Чого доброго, ще знайдемо тут який-небудь автомобільний чи авіаційний завод.

Попрямували туди. Гуркіт дужчав, і разом з тим усе виразніше було чути шипіння, ніби від паровоза.

Підійшовши до краю улоговини, Піп і Нонг побачили, що вся вона справді наповнена парою. Посередині текла гаряча річечка, а з боків виривалися з-під землі гарячі струмені води. Вони били вгору, наче з труб, шипіли, свистіли, пищали, хлюпали, іноді два струмені з протилежних сторін схрещувалися й утворювали арку… А в ямі гуло й сопіло, немов туди було посаджено величезного звіра, який намагався вирватися на волю.

І ось він вирвався. Задрижала земля. Загуркотіло каміння, і величезний стовп води піднявся на двадцять метрів у висоту. Піднявся і одразу ж зник. І знову в ямі загуркотіло.

— Гейзери! — скрикнув Піп. Але для Нонга це слово було пустим звуком. Хоч це явище відбувалося і на його батьківщині, та він здивувався більше за Піпа, бо ніколи не бачив гейзерів і не знав, що це таке.

Довго вони милувались усією цією картиною. Спустилися вниз, обійшли й оглянули всі фонтани, щомиті рискуючи, що їх обіллє кип'яток або вони ступлять в нього ногою. Та ось Нонг призвичаївся й осмілів і навіть висловив корисну думку:

— Тут можна було б зварити собі обід!

— Це буде дуже доречно! — весело підхопив Піп.

А через півгодини в одному з природних чавунів уже варилася пташина. І мандрівники дуже смачно пообідали.

— Немає тільки чаю чи кави, щоб почувати себе, як дома, — сказав Піп, простягаючись на траві скраю долини.

Гора табу показалася з іншого боку. Значить, вони обминули її і опинилися ззаду, з півдня від неї. І ніде жодної людини.

"Невже вони весь час стережуть її? — думав Піп. — Для цього потрібен був би цілий полк солдатів. А тут зовсім нікого нема. Навіть ніякої межі. Крім того, це табу підтримується не суворою забороною підходити до гори, а страхом забобонних, заляканих людей перед богом чи чортом, який, на їх думку, неодмінно покарає порушника. А варти ніякої не треба. Та й неможливо на такому просторі вартувати".

— Я думаю, що звідси можна було б тихенько підповзти й подивитися, що таке там робиться, — сказав Піп, вказуючи рукою на гору.

Нонг і сам не вірив у силу бадувіського табу, але ніякої цікавості не відчував і не мав бажання через це турбуватися.

— Все ж таки не варто рискувати, туан, — відповів він. — Може статися, що хтось помітить, і тоді буде неприємність.

— Нема кому навіть і помітити, — впевнено сказав Піп. — Та й риск невеликий; коли треба буде — знову дам їхньому богу жертву. Недаремно вони пустили мене навіть у свій храм. Крім усього, цей бік гори дуже зручний: він увесь заріс чагарником.

Нарешті домовилися, що Піп піде сам, а Нонг залишиться вартувати. Коли ж він побачить щось підозріле, то попередить пострілом. До гори лишалася досить значна відстань, тому вирішили підійти ближче.

Так і зробили. Нонг сховався за скелю, а Піп попрямував до гори. Він спустився вниз і зник у гущавині. Хвилин через п'ятнадцять Нонг помітив його біля підніжжя гори. Потім він зник знову. Потім з'явився ще раз, уже вище. Сховався поміж рослин і, нарешті, ледве помітний, заворушився на самій вершині.

Усі його рухи були майже непомітні, і Нонг міг бачити їх лише тому, що мав добрі очі й знав, куди дивитися. Навколо ж було однаково, як і раніше: ніяких ознак присутності людини.

Тихо минула година, друга… третя… Настав вечір; сховалося сонце; спустилася ніч…

Піп зник…

Нонг почекав його ще години зо дві, а потім повернувся в долину гейзерів.

IX. У НЕТРЯХ СТАРОДАВНЬОГО ХРАМУ

Несподіваний гість. — Живий привід. — Мудра постанова. — Святий мимоволі. — Замогильний сусід. — "Розгадка "чудес". — Найбільше чудо в житті Піпа.

Що ж сталося з Піпом?

Доповзши до вершини, він побачив, що гора справді мала вигляд старого вулкана. Кругла дірка опускалася вниз стрімкими стінами. Але поки Піп дивився збоку, не можна було помітити, чи глибоко вниз іде вона і що там на дні. Принаймні нічого особливого не було видно. Звичайний кратер — і більш нічого. І ніде жодної людини. Піп зовсім заспокоївся і навіть забув, що він робить щось незвичайне, що порушує табу і рискує життям.

Він став на весь зріст і схилився над кратером. Тепер уже було видно, що там ставок, а по берегах росте густий чагарник і навіть дерева. Це було вже трохи цікавіше, але знову ж нічого особливого. Можна було тільки сказати, що це не кратер, а провалля, яких є на світі багато. Гора була не з суцільного каміння, а з вулканічного туфу, тобто з того попелу чи піску, який викидає вулкан під час дії. Видно, підземна вода розмила всередині землю, і гора зверху провалилася. Утворився ставок, який безумовно повинен був з одного боку приймати в себе джерело, а з другого — десь випускати його. Звідси ясно, що ставок міг займати не всю порожнечу, а лише найглибшу частину; по боках же лишилися береги, і можна було думати, що вони йдуть і далі під землею.

Та з першого погляду все було дуже просто: стрімка яма метрів п'ятдесят шириною і десять-п'ятнадцять глибиною, а на дні — ставок з поростими берегами. Але до нього ніяк не можна було дістатися. Подивився Піп з одного боку, подивився з другого — і ось йому здалося, що за кущами хтось ворушиться. Потім мелькнули ніби якісь стовпи. Тут Піп уже забув про все на світі. Почав повзти по краю, шукаючи зручніше місце, і з одного такого пункту помітив маленький, але виразний закуток житла.

За кущами, поміж двох гілляк, стояли два стовпи, які, видно, підтримували землю, щоб вона не осипалася. За ними був шматок землі-долівки, засланий яскравими килимами, шкурами звірів. А на них, спершись на подушки, лежала... красива жінка! Блакитний шовковий саронг щільно охоплював її тіло, починаючи з-під пахов, а плечі й руки лишалися голими. У руці вона тримала довгий тоненький чубук люльки і, випускаючи дим, задумано стежила, як він клубочився хвилями.

Чорне волосся її було гарно зачесане, а поверх нього блищала якась коштовна оздоба. Суворе гарне обличчя було майже біле, але смугляве, і цим вона відрізнялася від європейських жінок. Очей згори роздивитися не можна було, та воно й краще, бо тоді в Піпа напевне запоморочилося б у голові.

У нього й так дуже забилося серце. "Точнісінько, як в арабських казках!" подумав він. Не хотілося вірити, що в наш XX вік можуть бути такі потаємні закутки, зачаровані красуні і таке інше. А око тимчасом не могло відірватися від цього образу.

Раптом ззаду щось зашелестіло. Піп озирнувся і обімлів... З кинджалом у зубах до нього повз тубілець. Побачивши, що Піп уже помітив його, він підвівся, взяв кинджал в руки, нахилився і, дивлячись Піпу прямо в очі, мов тигр, кинувся на нього.

Піп не встиг нічого придумати, зблід, затремтів, інстинктивно відсахнувся назад... і полетів униз. Сильний удар оглушив його, але, опинившись у холодній воді, Піп одразу прийшов до пам'яті й виплив на поверхню.

Перше, що він побачив, здивувало його навіть більше, ніж усе попереднє. Перед ним стояв смуглявий поголений чоловік років під сорок, у білому довгому одязі й тюрбані, з якого висовувався вгору білий султан, а під ним сяяв величезний брильянт...

"Це ж він, вождь, Гіранг-Ту-Ун!" зараз же промайнуло в голові Піпа, і він на мить забув, у якому становищі перебуває сам. Він підплив до берега. Гіранг-Ту-Ун спокійно стояв на місці і дивився на Піпа з незвичайною суворістю й погордою.

— Горе тобі, нечестивий чужоземцю! — промовив він, нарешті, і в цю мить підскочили два чоловіки, підхопили Піпа й потягли всередину гори. Дорогою він побачив, що жінка з величезною цікавістю стежила за незвичайним гостем, який так несподівано звалився з неба. Але Піп відчував себе не героєм з неба, а мокрою куркою. Його роззброїли, штовхнули в якийсь закапелок і замкнули. А через деякий час почала збиратися нарада "сорока".

Приміщення вождя, або, правильніше сказати, верховного жерця, справді було цікавим, але разом з тим і зовсім звичайним. Провалля було простим витвором природи, ставок — так само; те, що порожнеча, чи печера, поглиблювалася далі вбік — знову ж таки було справою звичайною. На долю людини лишалося тільки зробити вхід усередину і розширити та замаскувати цю печеру. Вона входила під землю лише з одного боку; з другого зводилася від води стрімка стіна, але й цього було досить. Той, хто перебував усередині, міг відчувати себе, як на веранді будинку: над ним — стеля на стовпах, попереду садок, який ховав житло від цікавих очей, а за садом — озеро. А з усього цього разом утворилося щось незвичайне, таємниче, таке, що могло мати відношення навіть до загальних подій на острові Ява.

Приміщення, де зібралася нарада, так само освітлювалось газом. Світилося вдень і вночі — дармового пального можна було не економити. Меблів ніяких не було, зате вся підлога й стіни були вкриті килимами й шкурами.

Під стіною стояла статуя п'ятирукого Багара-Тунгаля, а біля неї маленька м'яка приступка. На ній і сів Гіранг-Ту-Ун.

— Браття! — почав він, коли всі зібралися. — Ви вже знаєте, що до нас прийшло нещастя. Нечестивий чужоземець відплатив нам за нашу гостинність тим, що порушив табу і навіть забрався сюди. Доля його вирішена. Але життя цього поганого собаки нічого не варте перед тією бідою, якої він наробив нам усім. Ви ж знаєте наш закон: якщо чужинець опоганить наше житло, ми мусимо його залишити. Останній раз такий випадок був при Ту-Уні-Самнамбунгу, сто двадцять вісім років тому. Тоді він залишив своє приміщення й переселився сюди. І ось тепер знову перед нами постало таке саме завдання.

Він спинився, але ніхто нічого не відповів. Кожний уявив собі весь той клопіт, який випливає з цієї історії. Це значить, що треба ні за що ні про що залишити найкраще місце, яке тільки може бути на світі. Та не тільки в цьому біда, і хай би собі Гіранг жив, де хоче. Але для цього буде потрібна велика робота, виконувати ж її доведеться їм, сорока чоловікам. Бо не можуть будувати це місце ті, хто навіть знати не повинен про нього. Колись працювали полонені, раби, злочинці, яких потім можна було і вбити, а тепер так не зробиш. Їм самим доведеться працювати, може, протягом кількох років. А від роботи вони вже зовсім одвикли. І мимоволі їм спадало на думку: "А згинь цей закон і той, хто його придумав!"

Не краще почував себе і сам Гіранг-Ту-Ун. Йому ще більше, ніж їм, не хотілося залишати це обладнане приміщення. Такого хорошого житла більше не знайдеш. І подумати тільки, що вся ця біда стряслася через якогось нікчемного чужоземця! Вбити б його — і справі кінець. Тоді все одно ніхто не знатиме цього місця. Але закон! Закон вимагає залишити місце і більш нічого. Великий гнів охопив Гіранг-Ту-Уна не стільки на злочинця, скільки на цей недоречний первісний закон.

Тут підвівся найстаріший з присутніх і сказав;

— У святій книзі доповнень до Мудрості справді сказано, що коли місцезнаходження Ту-Уна опоганено чужою людиною, то треба залишити це місце. Але в тринадцятій книзі є вказівка взагалі, що коли

якась святиня опоганена чужою людиною, то її можна очистити кров'ю злочинця після врочистого богомоління в період молодика. Чи не можна застосувати цей пункт до нашого випадку?

Таке тлумачення було настільки бажаним для всіх, що ніхто й не подумав більш докладно висвітлювати, обговорювати питання, справлятися в книгах, вивчати.

— Звичайно, можна! Навіть необхідно! Житло Ту-Уна така ж святиня! — загомоніли безсмертні мужі.

Гіранг-Ту-Ун був дуже радий.

— Мудрий брат правильно каже, — поквапився він підкріпити пропозицію. — Я сам про це вже думав, але спочатку хотів виявити, як дивляться на справу наші мудрі мужі. Значить, на молодик зробимо жертву. Оповістіть народові, щоб усі знали, яка кара загрожує неслухняним.

Піп добре знав, що його чекає, і кляв свою цікавість, яка привела його до такого жахливого кінця. Все навколо на вигляд було таке звичайне, спокійне: і бадувіси виявилися звичайними людьми, і з жерцями він заприятелював так, що його навіть запросили в храм, та й усе життя взагалі здавалося таким тихим і мирним, а він потрапив у таке становище, ніби повернувся на триста років назад. Поруч, кілометрів за п'ятдесят, — європейці, телеграф, автомобілі, радіо, а він тут чекає смерті ні за що ні про що, та ще за таких диких обставин! І ніхто не може йому допомогти.

Зовні почувся шум: відчиняють двері.

"Уже... Кінець!.." думає неборак.

— Слухайте, люди добрі! Почекайте! Я зараз же поїду, і нікому ніякої шкоди не буде. Я віддам вам усе, що маю. Я ж нікому ніякої шкоди не зробив, — звернувся Піп до людей, що вели його кудись коридорами; але чи то хибувала його малайська мова, чи її взагалі тут не розуміли, чи просто не хотіли слухати, — тільки вони мовчали. Скоро Піп і сам зрозумів, що справа ця марна. От якби можна було з Гіранг-Ту-Уном порозмовляти! Та на це було мало надії.

Довго, як здавалося Піпу, йшли вони різними плутаними підземними коридорами, потім вийшли на світло. Побачивши сонце, дерева, Піп відчув, ніби він давно-давно не бачив цієї краси. Хвилин п'ятнадцять ішли вони лісом чи садом, і весь час у голові Піпа була лише одна думка: "Може, я вже останній раз бачу сонце й дерева?"

Потім знову ввійшли в підземелля, зустріли інших мужів, у тому числі того молодого, якому Піп дав жертву під час свята мавп. Але всі дивилися на нього злісно, вороже.

Далі знову були плутані коридори. Підійшли до масивних дверей, відчинили їх, піднялися по східцях, пройшли ще по закапелках, і, нарешті, Піп впізнав, що вони перебувають у храмі.

Підвели його до стіни, штовхнули в комірчину і замкнули двері. Потім кроки затихли, і він лишився сам. Слабке світло від вогню чи від сонця розпливалося в храмі і давало той самісінький морок, який він бачив раніше. Через п'ять-десять хвилин око його звикло, і він почав роздивлятись навколо.

Передусім він помітив, що в комірчині можна було тільки або стояти, або сидіти. Згодом побачив, що в дверях цієї комірчини є дірка, через яку і проникало трохи світла. Потім відчув під ногами грязь і, звісно, сморід. І тоді тільки він догадався, що перебуває в такій самій комірчині, в якій був факір.

"Невже ж і мене так само триматимуть тут п'ятнадцять років? — подумав Піп з жахом. — Краще вже тоді смерть одразу!"

Дірка в дверях мала такі розміри, що хоч не всю голову, але обличчя протиснути можна було. Піп висунувся й пізнав те самісіньке місце, де він недавно стояв, але, на його думку, факір мав бути не в цій комірчині. Піп глянув убік і відсахнувся.

Навпроти, трохи навскоси, були такі ж двері, і звідти позирали на нього білі очі факіра…

От, виходить, яке сусідство! Невже ж отак доведеться провести все життя? Невже вони силоміць хочуть зробити з Піпа святого?

Нерви не витримали, і Піп заплакав. Плакав він досить довго і голосно схлипував. Зате потім відчув себе трохи краще, легше. І ось почувся йому якийсь замогильний голос. Це факір втішав його!..

Але від цієї втіхи по всьому тілу побігли мурашки.

Це був справжній голос з того світу. Глухий, монотонний, якийсь скрипучий — він промовив щось довге, ніби молитву або цитату з книги, і з цих слів, а більше з тону, Піп усе ж таки зрозумів щось на зразок того, що життя і смерть — одне й те ж, що все на світі марне і що щасливий лише той, хто спроможний вбити своє тіло, щоб піднести і вдосконалити свій дух…

Але дивна річ: чи то ці мудрі думки, чи монотонний голос, чи, може, навіть безпосередній вплив факіра — зробили те, що Піп трохи заспокоївся. Все те, що з ним сталося, почало здаватись уже не таким жахливим; навіть думка, що йому доведеться просидіти тут увесь вік, його не так лякала. Зараз же і в нього з'явилися різні мудрі думки.

"Ось, — думав він, — цей факір добровільно сидить тут п'ятнадцять років і почуває себе щасливим. Мабуть, це недаремно, мабуть, у цьому справді є щось хороше. Інакше навіщо б люди так робили? Кожному з дитинства відомо, що все навколишнє ми сприймаємо так, як почуваємо себе. Коли я почуваю себе пригніченим, нещасним, сумним, тоді все навколо — і люди, і сонце, і хата, і само життя — здається огидним, неприємним, нудним, нецікавим. А коли я почуваю себе задоволеним і щасливим, то найгірша погода, хата і люди — все здається приємним, цікавим, хорошим. Отже, наше самопочуття робить нас щасливими. Отже, коли створити в собі таке самопочуття, як у цього факіра, то можна непогано прожити свій вік і тут..."

Ці, думки і настрій так заспокоїли його, що він стоячи почав дрімати, а потім сів і заснув. Скільки часу він так спав, невідомо. Але прокинувся з дуже неприємним почуттям: ноги його задерев'яніли, у рукаві й на шиї щось лазило.

Усі мудрі думки розвіялися, як дим. Холодний, безмежний розпач охопив душу. Не тямлячи себе, Піп ударився об двері, і... вони відчинилися. Комірчини призначалися для факірів — ніхто, звісно, не розраховував, що факіри ломитимуться в двері, і петлі робилися не дуже міцними. До того ж вони поржавіли чи погнили за сотні років.

Піп вийшов. Невідомо, котра була година, але, видно, стояла пізня ніч, бо, незважаючи на той самий сірий морок, тіні в кутках були дуже чорні. Глянув на вікно свого сусіда, — той стоїть собі, ніби не зрушив з місця за весь цей час, а в очах його наче докір: "Чого ти, дурню, тікаєш від свого щастя?" Піп постарався швидше відійти од нього.

Він почав никати по божниці. Хоч і знав, що виходу для нього тут не лишили, але інстинктивно шукав його. Оглянув різні кутки, помітив кілька дірок-входів, але довго не міг наважитися лізти туди. Хто знає — може, потрапиш ще в гіршу біду? А сірників не було, намокли.

"Та все одно гіршого нічого не може бути!" вирішив, нарешті, Піп і поліз в одну дірку. Посуваючись навколішках, він дійшов до якихось східців, зійшов угору, але далі ніякого виходу не було. І навіть не можна було знайти якихось дверей. Довелося повертатись назад.

Несподівано він намацав збоку дірку. Там східці вели уже вниз. З великою обережністю він почав сходити, але несподівано східці скінчилися, і Піп відчув, що. він висить над безоднею. Звідти навіть дихало вогкістю й цвіллю.

Раптом унизу почувся якийсь рух, незрозуміле шелестіння, ніби там хтось місв тісто. Шум дужчав, наближався. Ось ніби щось загойдалося біля його ніг.

Волосся стало дибом на голові Піпа. Він кинувся назад, зачепився ногою, впав; нога сковзнулася вниз, доторкнулася до чогось м'якого, живого. Та це було тільки на одну мить. Піп встиг підняти ногу й вилізти назад.

Він довго сидів у храмі й сушив голову, думаючи про те, що там могло бути. Головне — ніякого звуку не було чути. Нарешті заспокоїв себе тим, що принаймні це були не люди.

"Видно, без світла нічого не вийде!" сказав він сам собі і вирішив чекати дня. Але через кілька хвилин зрозумів, що вдень, мабуть, і зовсім не зможе виходити, бо, напевне, швендятимуть люди.

Довелося знову йти на розшуки. Знову знайшов один вхід. Він так само вів униз; далі повертав ліворуч. Піп хотів піти туди, але в цю мить доторкнувся рукою до клямки з правого боку. Натиснув — відчиняється. А далі ніби видно світло!

Один-другий поворот — і він опинився в приміщенні, схожому на майстерню, де були якісь скрині, кілки, вірьовки, навіть труби. А звідкілясь збоку йшло світло.

"Чи не люди там?" здригнулося серце, але Піп все ж таки обережно просунувся вперед. Дорогою за щось зачепився, похитнувся і, щоб не впасти, інстинктивно вхопився за якусь вірьовку. Вірьовка подалася. Він випустив її з рук — і ось нагорі щось ляснуло!.. По тихих кутках покотилася луна, і Піпу вона здалася громом, хоч насправді звук був зовсім слабкий.

Піп затисся в щілину й став чекати смерті. Але минула хвилина, друга — все було тихо.

Відлягло від серця. Поповз далі. Ставало світліше. Ось хід знову веде вгору. І раптом Піп побачив того самого п'ятирукого ідола! Хоч і знав він цього істукана, але в першу мить було якось страшно зустрітися з ним сам на сам.

Збоку був залишений один світильник, мабуть, щоб не спускати вогонь. Тоді Піп підійшов до ідола, обмацав його, постукав — гуде, значить, порожній всередині. Підняв руку з ножем, опустив — той самісінький ляскіт, який щойно його злякав. Значить, вірьовка була припасована, щоб піднімати й опускати цю руку! Справді, нехитра механіка.

Піп спустився вниз, щоб краще роздивитися прилади. Ось кілки й блоки, щоб "чудом" відчиняти двері перед ідолом. Ось шнурочки, щоб очі ідола лупали. Ось газова трубка, щоб очі світилися. Ось комин-вівтар, звідки йде дивовижний дим. Усе це так, але звідки береться привид Гіранг-Ту-Уна?

Піп так захопився науковим дослідженням, що навіть забув про своє становище. Він знову піднявся вгору, оглянув стіну й помітив дві цікаві і

коштовні речі. Це були два величезні срібні дзеркала, круглі й увігнуті, на зразок окулярів. З одного боку вони були відполіровані, як скло, вгнутість була математично правильна. Піп узяв одне з Них в руки і одразу ж помітив, як блиснула на стіні світла пляма (як ми робимо на стелі "зайчика"), а в ній невиразне, але помітне зображення ідола, тільки вниз головою. Піп усе зрозумів: таке самісіньке зображення вони спрямовували на дим, а щоб образ не був догори ногами, його відбивали ще раз від другого дзеркала. Треба віддати належне жерцям: таке "чудо" вимагало вже незвичайної спритності й знань. Цей фізичний дослід, мабуть, найцікавіша річ, яка збереглася од віри дідів.

Усе це було б дуже цікаво, якби не те становище, в якому перебував Піп. Захоплений дослідженням, він на деякий час забув про свою долю, а тепер розпач охопив його з новою силою.

Тимчасом почало світати. Це було видно як по синюватому світлу, що проникало звідкись, так і по звуках знадвору. Треба було поспішати "додому", щоб хто-не-будь не застав його тут. З стиснутим серцем пішов він назад у свою комірчину. Добре, коли його так само залишать ще надалі, тоді він продовжить свої розшуки, а коли ні...

Піп підійшов до своїх дверей, але не квапився увійти в помешкання. Факір, як і раніше, дивився на нього, і очі його, здавалось, промовляли: "Чи не казав я тобі, що ніде не знайдеш кращого місця, ніж тут? Ось ти й повернувся".

Піп, нарешті, почав боятися цього потойбічного погляду. Він справляв на нього таке саме враження, як колись погляд кобри.

"Але ж він скаже їм, що я виходив! — майнула жахлива думка. — Напевне скаже. Тоді не буде вже ніякої надії!"

І він подивився на факіра жалісним поглядом.

Той, видно, зрозумів, бо знову щось промовив своїм замогильним голосом. І від цього знову стало легше на душі у Піпа.

Коли почулися кроки людей, Піп увійшов у свою комірчину, приставив двері і з тривогою почав чекати, що буде. Тепер йому загрожували три небезпеки: перша — що його зараз же поведуть на смерть; друга — що помітять поламані двері, і третя — що факір викаже його.

Узяти його не взяли, а лише просунули йому рисовий коржик. Зламаних петель не помітили. Рішучий момент настав, коли такий самий коржик понесли факіру… Але промовчав і той.

Він не мав ніякого відношення до справ цього світу. Чи варто заради такої дурниці навіть ворушити язиком? Хай собі вони там копошаться, ці нерозумні люди. Він має свої найвищі інтереси, які заповнюють усе його щасливе життя…

День тягнувся довго, нудно. Піп навіть трохи поспав, щоб скоротити час. Та хіба це був сон? Кілька разів він виходив, але відлучатися далеко боявся, щоб мати можливість при потребі втекти в комірчину. Добре було хоч те, що він міг не сидіти весь час у своїй клітці. Більшу частину дня він провів біля порога своєї комірчини.

І одного разу навіть задрімав… Через деякий час Піп відчув, що щось ніби тягне його, заважає, розплющив очі й зараз же побачив погляд факіра. А слідом за тим почув, що хтось іде. Ледве встиг сховатися. Зате ж якими вдячними очима подивився він на факіра! А той, здається, й не помітив цього. Навіщо йому всі ці дрібниці життя?..

Нарешті настала ніч. Почекавши ще години зо дві, поки надворі стихне, Піп знову почав своє мандрування. Тепер він уже був сміліший і, крім того, мав певний план.

Він одразу пішов у приміщення під сценою і взяв там оберемок трісок, що були приготовлені для чудес. Запалив одну з них від світильника і пішов уже з світлом. Спочатку попрямував туди, де вчора набрався страху.

Спустившись з вогнем, він набрався ще більшого страху, ніж вчора в темряві. У ямі були змії, страшні кобри! Потривожені вогнем, гади закрутилися, попіднімали свої голови з роздутими шиями. Але виповзти по гладких стінах вони не могли. І скільки їх тут було! Так ось куди потрапив він учора!..

Змії завжди відігравали важливу роль у старовинних індуських віруваннях, їх — особливо спеціально вимуштруваних — дуже часто використовували в храмах. Звідси, з одного боку, пішло дресирувальне мистецтво, дуже поширене на Сході, а з другого — вшанування змій як священних тварин.

"Може, й мене думають віддати цим зміям?" спало на думку Піпові, правду кажучи, дуже вірогідно. Разом з жахом це додало й більше енергії для розшуків виходу.

Цього разу Піп вирішив шукати його вгорі, бо там він бачив знадвору вікна і маленькі вежі. Але не так легко було знайти прохід туди. Нарешті він піднявся вище, в одному з коридорів знайшов зачинені двері, надумав виламати їх. В цьому допоміг йому добрий бог Багара-Тунгаль: в його нутрощах Піп знайшов міцний металевий шворінь. Цим інструментом він швидко висадив двері й поліз угору. Але там у мурах почали крутитися такі коридори, що Піп зовсім заблудився, а ніякого вікна не знайшов, хоч виламав ще кілька дверей.

В одному місці він почув над своєю головою ніби кроки. Прислухався — так! Навіть можна було розрізнити, що ходить кілька чоловік. Ноги Піпа прикипіли до підлоги. Він зрушив їх лише тоді, коли десь зовсім близько почувся навіть шепіт і відблиск світла.

І Піп побіг назад як міг. Дорогою погасла тріска, але він нічого не мав проти, бо знав, що коли буде з вогнем, то його швидше помітять. Почалася плутанина. Кроки чулися то з одного боку, то з іншого, то зверху, то знизу. Кілька разів там-сям мигало світло. І, нарешті, коли Піп знайшов дорогу і попрямував до виходу в храм, було вже пізно: люди прийшли туди раніше за нього! Може, вони йшли по нього, щоб вести на смерть? В такому разі він навіть виграв кілька хвилин життя...

Тоді для Піпа відбулося найбільше чудо з усіх тих, які він бачив не лише в цьому храмі, а взагалі в своєму житті, навіть дивніше за все, що він читав і чув.

До його слуху виразно долинули слова чистою голландською мовою:

— Мінгер Піп! Коли ви чуєте, озвіться! Ми прийшли врятувати вас!

І Піп озвався; озвався якимось зовсім незнайомим йому голосом і вибіг насередину. Там він побачив шість озброєних чоловіків і серед них мінгера ван-Декера!

А з комірчини спокійно позирав факір, і очі його ніби промовляли: "І навіщо вся ця метушня? Навіщо турбуватися, зчиняти гармидер, коли можна жити тихо й щасливо? Нерозумні люди! Самі тікають від свого щастя..."

X. МІНГЕР ПІП ЗАПЛУТАВСЯ В ЧУЖИХ СПРАВАХ

Мінгер ван-Декер і Тугай в іншій ролі. — Зустріч з Нонгом. — Від'їзд Піпа. — Табір інсургентів. — Нарада. — З вогню та в полум'я.

За кілька днів перед цим тією ж самісінькою дорогою, якою раніше їхав Піп з Нонгом, їхали два інші подорожні — білий туан з слугою-малайцем. Вони їхали так само в кахар-балоні, але, не доїжджаючи

кілометрів десять до Тенанга, спинилися біля однієї халупи, що стояла на відшибі, а підводу відпустили.

У цих подорожніх ми впізнали б поважного мінгера ван-Декера, представника солідної фірми ван-Бром і К° в Амстердамі, і його слугу Тугая.

— Підготував? — одразу ж спитав Тугай господаря хати, який вийшов їм назустріч і допоміг нести пакунки.

— Є, — підказав той. — Зараз поїдете?

— Зараз.

За хвилину біля халупи стояли два маленькі яванські коники.

— А мені їхати? — спитав господар.

Тугай задумався.

— Воно й треба було б, щоб мисливська експедиція мала належний вигляд, — відповів Тугай, — але ти і тут потрібний. А Селім поїхав?

— Він уже там.

— Ну, тоді їдьмо, тим більше що без тебе й пройти нам буде важко.

А ще через кілька хвилин путівцем просувалася мисливська експедиція в складі трьох чоловік. На чолі, верхи, озброєний з ніг до голови, їхав ван-Декер, за ним пішки йшли два місцеві жителі, так само озброєні. Крім того, вони ще несли деякі речі, а решта речей була на другому коні. Їхали вони, видно, у ті самісінькі Бантамські ліси, але з другого боку, зі сходу.

Зустрічні жителі, побачивши білого туана, робили "дьєнг-кок". Туан морщився і поважно кивав головою. Але останній раз, коли вони вже під'їжджали до лісу, він не витримав і звернувся до такого шанувальника малайською мовою:

— І чого ти, дурню, присідаєш? Навіщо тобі зневажатися перед чужою людиною тільки тому, що в неї біла шкіра? Соромно так робити! Вважай і себе людиною.

Слуги зареготали, а зустрічний, як сидів навпочіпки, так і опустився на землю, роззявивши рота. Подорожні вже зовсім зникли з очей, а він усе сидів та дивився їм услід. І не дивно: мабуть, від створення острова Ява не було такого випадку. І цей випадок прийшовся на долю саме цього щасливця.

Коли увійшли в ліс, ван-Декер зліз з коня л сказав:

— А тепер, товариші, зробимо по-іншому. Покладіть свої речі на цього коня й ходімо, як справжні мисливці.

— Ну й здивував же ти того чоловіка! — сказав Тугай сміючись своєму панові. — Мабуть, увесь вік пам'ятатиме і трубитиме на цілий світ.

— Хай трубить. Шкода, що не можна так робити на кожному кроці, — спокійно відповів Декер.

Можливо, читач уже догадався, хто такий був "поважний мінгер ван-Декер, представник солідної фірми ван-Бром і К° в Амстердамі"?

Якщо ні, то доведеться нагадати драму на морі, "Саардам", механіка Гейса і його товариша Салула, який тепер мав ім'я Тугай. Не треба довго пояснювати, чому вони вдалися до такого маскараду. Ми самі вже бачили, які вигоди має "представник фірми ван-Декер" на Яві. Він може

всюди їздити, все бачити й знати, всюди йому пошана, а за його спиною і його слуга почуває себе краще й безпечніше. Ми вже бачили, що Гейс у домі генерал-губернатора навіть довідався, що власті щось пронюхали про "Саардам", і попередив товаришів телеграмою.

Крім того, перед Гейсом і Салулом стояло інше важливе завдання: треба було сховати зброю, захоплену на "Саардамі". А це справа нелегка. Зброї було багато, абикуди не приткнеш. Треба кудись її вивезти, а потім уже заховати. Для цього вони й попрямували в Бантамські ліси, де передбачали зробити основний склад зброї:

І нарешті взагалі така річ, як організація повстання, в першу чергу вимагала надійного зв'язку. А для цього нічого кращого не можна було придумати, як мандрівку представника фірми ван-Бром і К° з нікчемним слугою Тугаєм.

Треба відзначити ще, що Гейс не був головним керівником у цій роботі. Навіть Салул, який відігравав дуже велику роль, не був головним. Головний штаб був у Батавії, потім комітети в містах Бантамі, Сурабайї та інших місцях. Але головні керівники не мали можливості мандрувати; вони були потрібні на місці. Крім того, за ними посилено стежили. Отже, на долю Салула і Гейса випала надзвичайно серйозна і відповідальна робота.

Таким чином, у Бантамських лісах опинилася й друга мисливська експедиція. Але звірі могли бути спокійними: ці мисливці не звертали на них ніякої уваги — вони полювали на інших, небезпечніших звірів.

Через два дні вони проходили за три-чотири кілометри від гори табу, прямуючи далі на південь. І тут натрапили на Нонга, який, переночувавши в долині гейзерів, тинявся, не знаючи, що робити й куди йти.

Несподівано побачивши трьох нових людей і серед них ще й білого, Нонг не знав, що й думати. Але подорожні нітрохи не здивувалися: вони були впевнені, що це один з їх товаришів-повстанців. Хто інший, не беручи до уваги бадувіса, міг тут бути? Та ще добре озброєний.

— Швидше веди нас на місце! — сказав Салул Нонгові.

— Куди? — здивувався Нонг.

— Та не бійся, ми свої! — нетерпляче сказав Салул.

— До бадувісів? — спитав Нонг.

— Та годі, досить уже! — сердився Салул. — Хіба ти не бачиш, що нас тільки троє. Навіть якби й вороги були, то так не лізли б.

— Та я нічого не розумію, що ви хочете, — щиро відповів Нонг.

— Молодець, товаришу! — сказав Рейс, плеснувши його по плечу. — Надійний хлопець. Веди!

— Правду кажучи, я й сам трохи заблудився і добре не знаю, куди йти. Здається, в той бік, — Нонг вказав рукою в бік селища.

Наші подорожні виразно перезирнулися.

— Хто ж ти такий! — уже суворо спитав Салул.

— Я — Нонг з дези Бандью.

— Як ти сюди потрапив?

— Прибув з білим туаном на полювання.

— А як прізвище твого туана? — спитав Гейс, згадавши Піпа.

— Не знаю.

— Який він з себе?

— Досить високий, худий, з білявим волоссям.

— Так і є! — скрикнув Гейс. — Це, напевне, той дивак, з яким ми зустрічалися в Батавії. Пам'ятаєш, Салул?

— Пам'ятаю, — усміхнувся той. — А як ти з ним зустрівся? — знову звернувся Салул до Нонга.

— В дорозі. Я йшов світ за очі, прямуючи в цей бік. Мати померла, батько загинув, все господарство пропало. Мені нічого не лишалося, як іти куди-небудь, де...

Тут він глянув на Гейса й замовк.

— Кажи, кажи, не бійся! — заспокоїв його Салул. — Це наша людина.

При цих словах Нонг здивувався ще дужче. Як це може бути? Біла людина — і "наша"!

І Салул, і Гейс догадалися, про що думає Нонг.

— Ну добре, — сказав тоді Салул. — В такому разі ми скажемо тобі, хто ми такі: ми ті, хто веде боротьбу з білими і різними туанами взагалі.

Нонг знову глянув на Гейса спідлоба.

— Особливо з білими туанами, — додав усміхаючись Гейс.

Нонг побачив, що ці люди, здається, добрі, й сказав:

— Я й хотів приєднатися до таких.

Одразу стало ясно, що не вірити Нонгу не можна було.

— Ну, то ходім з нами, — сказав Салул.

— Охоче, — сказав Нонг, — але треба було б якось розрахуватись з моїм туаном, та справа тут така…

І Нонг докладно розповів усю історію.

— Шкода людини, — сказав Гейс задумливо. — Принаймні він не з тих, кого ми можемо вважати ворогами.

— Це правда, — погодився Салул, — і варто подумати, щоб його врятувати. Але спочатку нам треба обміркувати наші справи. Ходімте швидше, там побачимо.

Усі четверо пішли далі і через дві години були вже в таборі інсургентів (повстанців).

Табір розташувався в долині поміж гір, на березі річечки, і мав вигляд звичайного малайського села, бо для того, щоб побудувати таке село, треба всього кілька годин. Тут було чоловік триста людей, усі віддані, свідомі борці.

Вони являли собою ніби військову школу майбутніх командирів. До тих втікачів, що ховалися тут раніше ("бандитів", як їх називали голландці), приєднали нових товаришів і під керівництвом білого офіцера, метиса Пуана, почали вчити військової майстерності[19].

Відтоді й припинилися ті напади, про які говорив Піпу асистент-резидент у Тенангу. Цим і пояснюється, що ніхто не чіпав Піпа під час його полювання.

Прибуття нових товаришів розворушило весь табір. Ентузіазм виявився особливо тоді, коли довідалися, що серед них є Гейс і Салул, ті герої, які захопили корабель. Про цей подвиг ходили вже легенди. І в цих легендах не останнє місце посідав "оранг-пуціх", який приєднався до яванського народу. На нього дивилися, мов на якесь диво.

Зараз же в одній з печер почалась нарада. Поки що в ній брали участь чотири чоловіки: Салул, Гейс, Пуан — красивий юнак у військовій формі — і Салім. Останній мав вигляд чистого араба з смаглявим обличчям, гострим носом і чорною бородою. Йому було близько сорока п'яти років, він користувався великим авторитетом, особливо серед магометанського населення, все своє життя присвятив боротьбі з голландцями, але його завдання значно відрізнялися від завдань товаришів.

Салім був спочатку членом чисто мусульманської партії, потім приєднався до загальнонаціональної партії Сарекат-Райят. Тут він входив у число меншості, яка стояла за рішучі дії, але революцію мислив лише як національну, аби тільки прогнати голландців і створити незалежну державу. А соціальні питання відкладав "на потім". Але це поки що не заважало йти всім одним шляхом.

Спочатку зробив інформацію Салул:

— Корабель до останнього часу мав притулок біля південного берега в щілині так званих "Скель Ластівчиних Гнізд". Він повинен був вивантажити зброю у відповідному місці. Частина цієї роботи виконана, а що встигли зробити далі, ми ще не знаємо. Ось Гейс довідався, що власті щось почули і посилають туди міноносець під командою колишнього мічмана на "Саардамі" ван-Хорка. У Батавії і в околицях

справа йде добре. Коли Селім не образиться, — посміхнувся Салул, — я можу сказати, що останнім часом багато робітників з Сарекат-Райяту приєднується до комуністів.

— Хай собі приєднуються, куди хочуть, аби тільки не сиділи склавши руки! — блиснув очима Селім.

— А відносно дії, — сказав далі Салул, — справа стоїть так, що вже навіть важко стримувати народ. Основне ядро організовано з робітників. Виступ намічається в листопаді, коли не заперечуватимуть на місцях.

— Але треба додати, — сказав Гейс, — що у Вельтевредені при мені відбулась одна неприємна подія: якийсь божевільний кинув бомбу в палац генерал-губернатора, йому ніякої шкоди не завдав, а нам — велику. Можна чекати посилення репресій, посилення наступу на нас взагалі. Я навіть схильний думати, чи це не навмисне вчинили агенти властей?

— Це, звісно, річ неприємна, — сказав Селім, — але задумуватися тут нема чого. У Бантамі, наприклад, піднімається весь народ. Разом з Батавією буде охоплено всю Західну Яву. А там почнеться вже всюди. Головне — початок. Я погоджуюсь на листопад. Часу ще досить.

— Нам ще треба налагодити справу в Центральній Яві. Там є грунт. Ми звідси туди і їдемо, — сказав Салул.

— Тим краще!

— А я повинен сказати щодо своєї справи, — виступив Пуан. — Не забувайте про найголовніше — про зброю. Необхідно спочатку сконцентрувати її у відповідних пунктах, а потім уже визначати терміни:

— Не забувайте, — гаряче сказав Селім, — що ми підготувалися і без цієї зброї. Навіть якби її і не було, ми виступили б, а тепер тим паче.

— Воно так, — відповів Пуан, — але все ж таки це треба обміркувати в першу чергу.

— Для цього ж головним чином ми і приїхали сюди, — припинив їх суперечку Салул.

— Ну й добре, — сказав Пуан. — Зрозуміло, що кращого місця, як оце, бути не може. Воно ніби й дуже далеко і разом з тим дуже близько: на відстані дводенного переходу. Але все ж таки робити великий склад зброї в цій долині рисковано. Коли вони надумають послати сюди значний загін, тоді всій справі кінець, — не встигнеш усе сховати. Отже, треба знайти таке місце, де б, і шукаючи, не змогли знайти. Може, таке місце і знайдеться там далі, в горах, але ж ми знаємо, що зброя мусить бути під руками.

— Чи не можна було б домовитись як-небудь з цими бадувісами? — запропонував Салул. — У них, напевне, є такі місця.

— Нічого не вийде, — сказав Селім. — Я їх добре знаю. Ці фанатики — я маю на увазі керівників, особливо цього таємничого Гіранг-Ту-Уна, — більше нічого не хочуть, аби тільки їх не займали. І раді, що голландці до них не чіпляються. Та вони перші видадуть все, коли прийдуть війська. Їм не потрібне визволення країни, під якої вони самі відмежувались. Їм важлива тільки своя власна незалежність, нею вони фактично і користуються і не рискуватимуть заради якихось там справ, про які навіть нічого не знають.

— Це правда, — підтримав Пуан. — Можна сказати навіть більше. Вони настільки уникають усіх людей, що, крім відомого табу, в них є ще такий закон: коли хто з чужих потрапить туди, де живе цей таємничий Гіранг-Ту-Ун, то місце вважається опоганеним, і цей Гіранг повинен залишити його і шукати собі нове житло.

— А де він живе тепер? — спитав Салул.

— А біс його знає! Інакше не було б і тієї таємничості, про яку говоримо. Цього ж навіть ніхто з бадувісів не знає, крім тих сорока. Ех! От добре місце було б для нашої зброї! — заздрісно кінчив Пуан.

— В такому разі, товариші, — з жартівливою урочистістю сказав Рейс, — я знайшов спосіб оволодіти ним!

— Звідки? Як? Жартуєш! — закричали товариші.

— А ось як: вчора один неборак, здається, потрапив туди і зник. Значить, по велінню закона, треба чекати, що цей Оранг-Утанг — чи як там його — повинен залишити свою квартиру, а ми тоді й займемо її.

І він переказав усе те, що вони чули від Нонга.

— Знаємо ми цього дивака, — сказав Пуан. — Але звідки ти знаєш, що він потрапив саме до Гіранга? І ще ми не знаємо, що там відбувається, що думає робити цей Ту-Ун.

— А ось зараз довідаємося, — сказав Рейс і покликав Нонга.

— Скажи, чи ти справді хотів бути з нами?

— О так, туан! — щиро сказав Нонг.

— Ось, що, Дорогий товаришу! Постарайся назавжди забути слово "туан" і пам'ятай, ти такий самий туан, як і я, — невдоволено сказав Рейс.

— Слухаю! Я вже казав, що втік заради цього.

— Ну, так ось тобі бойове завдання. Коли добре виконаєш його, ми приймемо тебе в свої лави. Біжи зараз же в селище, довідайся докладно, що чули там про туана, і одразу ж, хоч і вночі, повертайся.

— Слухаю! — сказав Нонг і зразу ж попрямував у той бік.

Після наради товариші скликали всіх інсургентів і ознайомили їх із загальним становищем. Це було особливо важливо тому, що вони, сидячи в цій глушині, нічого не знали, що робиться на світі, чи посувається там їх спільна справа, які є перспективи. Свіжа авторитетна інформація, бадьорі вісті значно піднесли настрій повстанців. Особливо зраділи вони, коли почули, що їм швидко доведеться взяти участь в дуже цікавій операції із зброєю, тією зброєю, про яку всюди стільки говорять.

Таким чином, у ділових розмовах непомітно кінчився день, настав вечір. Розвели вогнища, почали смажити дичину.

— Чи прийде цей Нонг? — час від часу питали товариші. — А коли прийде, то, можливо, не сьогодні?

Але Нонг з'явився через годину після заходу сонця, захеканий, зморений, обшарпаний.

— Молодець Нонг! — похвалили його товариші. — Іспит склав! Ну, сідай і розповідай!

— У селищі тільки й розмов про білого чоловіка і його злочин, — почав Нонг. — Кажуть, що він не тільки порушив табу взагалі, а й опоганив святе місце, де перебуває Гіранг-Ту-Ун.

— Ось ми тепер і знаємо це місце! — сказав Рейс.

— Жерці сповістили, — сказав далі Нонг, — що очиститися від опоганення можна лише кров'ю злочинця.

— Чому? — скрикнув Гейс. — За законом жерці мусять залишити опоганене місце зовсім!

— Отак і казав наш господар Того і всі інші бадувіси. Вони всі знають цей закон. Але жерці пояснюють, що можна зробити інакше, можна очиститися кров'ю жертви. Для цього треба виконати якусь урочисту церемонію в храмі, коли настане молодик, тобто через п'ять днів. Вони збираються чи то вбити, чи то засмажити туана. А всім нам, супутникам його, було наказано залишити селище одразу ж, але через хворобу Хаона дозволили побути ще три дні. А туана посадили на цих п'ять днів у храм, нібито для якоїсь підготовки.

— От тобі й маєш! — ніби обурився Гейс. — А як же закон? Га? Чого ж це вони самі не виконують його, а інших вчать? Що ж тоді буде, коли ніхто не схоче виконувати закон?

— Гляньте, який захисник їхнього закону! — засміявся Селім. — Але, бачиш, вони знайшли інший закон. Бо вони не такі дурні, щоб залишати насиджене місце. Може, колись їхні діди й дотримувались закону, а тепер люд розумніший пішов. Не дивись, що в лісі сидять.

— Почекайте! — сказав Салул з хитрою посмішкою. — Ну, а коли, припустімо, жертва втече і не пощастить зробити очищення кров'ю? Тоді що повинно бути?

Товариші подивилися на нього ніби в подиві, потім глянули один на одного з веселими іскорками в очах і засміялися.

— Виходить, що тоді вони повинні залишити своє гніздо! — крикнув Селім і навіть схопився з місця.

— Значить, нам треба буде подбати про це, — вів далі Салул. — Ми з Гейсом охоче допоможемо своєму приятелю. Тим паче що його доля тепер уже в якійсь мірі зв'язана з долею майбутньої Яванської республіки.

— Ех, якби взяти п'ятдесят чоловік, то не треба було б ніяких маневрувань та хитрощів! Усе захопили б! — сказав Пуан.

— А вони побігли б та сказали голландцям, де ми сидимо, — доповнив Гейс. — Ні, краще примусимо їх виконати закон. Може, тоді і їхній бог в подяку допоможе нам.

Отже, перед інсургентами постало зовсім несподіване завдання: визволити якогось там Піпа, і визволити обережно, щоб не знали, хто це зробив.

Почали обмірковувати план. Щоб не рискувати життям кого-небудь з товаришів, вирішили завтра на ніч зосередити в лісі, ближче до храму, чоловік п'ятдесят повстанців. Вони повинні були втрутитися лише тоді, коли вже ніяк не можна буде обійтися тихо.

Інші ж товариші повинні були якось піднятися на першу, а коли треба, то й на другу терасу храму, а там уже є різні дірки, щоб пролізти всередину.

— Головна біда не в тому, щоб злізти вгору, — казав Пуан, — а в тому, щоб не заблудитися там всередині, бо цей стародавній масивний храм, видно, має багато різних закапелків.

— А якщо будуть вартові? — сказав Селім.

— Навряд чи будуть, їм нема кого пильнувати. А коли й були б, то в нас вистачить людей, щоб тихенько заткнути їм роти. Взагалі кажучи, я

б охочіше погодився вступити в бій проти вдвоє більшого загону, ніж лізти в. цю чортову пастку.

— Тому ж ми й беремо стільки людей, щоб при потребі можна було почати справжню війну, — сказав Салул.

Обміркувавши всі технічні сторони справи, товариші лягли спати.

А назавтра вночі відбулося все те, що ми вже знаємо.

Справа пройшла вдало. Спеціальних вартових не було, бо жерці добре знали, якою неприступною фортецею є їх храм. А втекти зсередини полоненому було ще більш неможливим.

Ставши один одному на плечі, інсургенти швидко закріпили вгорі вірьовку і злізли на першу терасу. Не знайшовши з цього боку дірки, вони злізли й на другу терасу, виламали в одному вікні грати і пролізли всередину.

Тут виявилося, що вони виконали мізерну частину своєї роботи, бо знайти дорогу всередині, як і припускав Пуан, було куди важче, ніж проникнути в самий храм. Та нарешті, як ми бачили, завдання було виконано успішно.

Опинившись на волі, Піп не знав навіть, якими словами виявити свою вдячність Декеру, але той уперто відхиляв подяку.

— Чи варто стільки говорити про це? Це ж зрозуміло само собою.

— Але як ви опинилися тут? Як довідалися про мене? Де ви взяли помічників для цієї справи? Може, разом повернемося назад? — посипалися запитання Піпа.

— Я повинен ще лишитися тут, — сказав Декер-Гейс. — Мені доручили оглянути тут землю для плантації. Це і є товариші з моєї експедиції, — показав він на чотирьох (крім Нонга) товаришів.

Звісно, що всього загону він не показав.

Але не було часу довго міркувати. Лишилося ще не менш важке завдання — виїхати звідси. Салул відвів Нонга вбік і сказав йому:

— Тобі, мабуть, доведеться завершити цю справу, провести його назад, бо, як ти казав, у вас є навіть один хворий. За ніч ви встигнете чимало відійти, а там, коли навіть бадувіси і погналися б, чого я не думаю, то з вашою зброєю ви легко справитеся з ними.

— Я хотів би лишитися з вами, — почав Нонг.

— Знаю. Ти і повернешся через кілька днів. Але, крім того, ти ще раз можеш довести нам свою вірність. Знайди слугу асистент-резидента, Рагу, і передай йому цю річ. Пам'ятай, що це великий секрет. Коли що трапиться, то знищ її.

І він дав Нонгу якусь трісочку з зарубками.

Через деякий час експедиція Піпа тихенько виїхала з селища. Завдяки тому, що хата Того була крайньою, ніхто не помітив від'їзду. Всі трофеї Піпа і навіть намет довелося лишити господареві, бо мул потрібен був для Хаона, який ще не міг ходити. Але після всього того, що відбулося, Піп не дуже шкодував за своїм багатством, йому на пам'ять і без того лишилося досить вражень.

На світанку вони перейшли перше болото, десь опівдні були вже поблизу своєї першої стоянки і тут з радістю зустріли загін голландських солдатів.

Піп готовий був кинутися в обійми до них, але вони навели на нього свої гвинтівки, а офіцер ступив уперед і сказав:

— Кидайте зброю! Ви заарештовані!

XI. ЗА РАХУНОК БОГА БАГАРА-ТУНГАЛЯ

Закон переміг. — Розшуки входу. — Допомога природи. — Новосілля. — На дальшу роботу.

Відправивши Піпа, товариші повернулися в табір і стали чекати результатів своєї роботи. Щоб бути в курсі справ, вони лишили в селищі одного з інсургентів, який мав там хороших приятелів.

— Коли сказати правду, йдучи на цю авантюру, я не сподівався на те, що вони залишать нам свій притулок, — сказав Салул. — Якби не Піп, я ніколи не подумав би серйозно братися за таку недоречну справу.

— Що й казати, — погодився Гейс, — історія смішна, дивна. Але що нам? Побачимо. Все одно визволити цього бідолаху варто було.

— Зате я дуже сподіваюся на успіх, — сказав Селім, — бо знаю таких фанатиків. Для них закон — все.

"Кому краще знати, як не тобі, бо ти й сам, здається, добрий фанатик", подумав Гейс, але не сказав нічого.

Надвечір прийшов розвідник, а разом з ним Того. Ось що вони розповіли. Про зникнення полоненого довідалися досить пізно і, здається, спочатку хотіли приховати секрет, щоб обміркувати, як поводитись далі перед людьми. Але це не пощастило: звістка миттю облетіла селище. Всі загули, що Гіранг-Ту-Ун повинен буде залишити своє житло.

Треба мати на увазі, що люди хоч і не бачили приміщення Гіранг-Ту-Уна, але знали, що воно мусить бути десь там на горі чи в самій горі. Неможливо ж приховати секрет від усього народу протягом багатьох десятків років, тим паче що святі мужі все-таки мали відношення до народу, йшлося не про те, що ніхто не знав про існування Гіранг-Ту-Уна, а лише про те, щоб надати йому таємничості й божественної сили.

Коли вже люди почали говорити, що Гіранг-Ту-Уну доведеться залишити своє житло, то жерцям неможливо було замазати справу. Як останній засіб приховати становище, виникла була думка замінити безпосереднього винуватця його помічником Того, але він про це дізнався і завчасно втік.

Знову відбулася нарада в Гіранг-Ту-Уна, але вже зовсім в іншому плані. Цього разу найстаріший і наймуд-ріший муж виголосив промову зовсім іншого змісту:

— Браття! Ми помилилися. І не тільки помилилися, а навіть розгнівили великого духа. Ми не мали права по-своєму тлумачити закон, яким керувалися наші предки. Вони ж були мудріші за нас і знали, що робили. Великий Самнамбунгу недаремно ж робив так, а не інакше. Вони не тлумачили закон по-своєму. І ось Багара-Тунгаль показав нам, що він не визнає нашого довільного тлумачення, що він вимагає, щоб ми виконували закон, яким він є, без ніяких хитрощів. Інакше хіба він міг би допустити, щоб цей чужоземець утік з храму? Чимало таких людей було за сотні років, але ми жодного разу не чули, щоб вони тікали. І ось тепер це чомусь сталося. І сталося саме тоді, коли ми відступили від закону. Чи може бути кращий доказ нашого гріха? Браття! Більше нам нема чого роздумувати. Ми повинні лише покаятися й виконати закон. Не забувайте, що ми вважаємось єдиними захисниками великої релігії наших дідів! — грізно кінчив старий.

І знову, як і тоді, настала тиша. Знову ніхто не хотів говорити. Але думки в усіх були зовсім інші. Не один з них боявся, що і йому влетить від Багара-Тунгаля за те, що наважився критикувати закон.

… Наступного дня Гіранг-Ту-Ун переселився в спільне приміщення "сорока". Хоч і відвели йому хороші покої, хоч і обставили їх по-царському, а все ж таки це було зовсім не те, що раніше. І найбільше жалкувала за своїм місцем і проливала сльози дружина Гіранг-Ту-Уна, єдина жінка, яка мала право жити серед святих мужів.

… У таборі одразу ж довідалися про всі ці справи від своїх розвідників і були дуже задоволені.

— Тепер і я вже вважатиму стародавні закони дуже мудрими й корисними, — сміявся Пуан.

— Для кого-небудь вони завжди бувають корисними, — додав Гейс.

— Головним чином для тих, хто вміє їх використати, — кінчив Салул.

— Все це так, — сказав Селім, — але як нам зайняти вільне приміщення? Коли ми з'явимося на вершині гори й почнемо працювати там перед усім білим світом, то весь наш секрет пропаде.

— Почекай. Ми навіть не бачили ще його. Підемо спочатку оглянемо.

Чотири товариші попрямували до гори. Вони обережно поповзли вгору і побачили все те, що спочатку бачив Піп.

— Але ж тут нічого нема! — здивувався Гейс. — Ставок — і більше нічого. Не у воді ж він жив.

— Тим краще, — сказав Салул. — Значить, ми не марно старалися. Значить, це місце справді таке, що ніхто не зацікавиться. Нам лишається тільки знайти вхід, яким користувався колишній господар. Він, напевне, мусить бути з того боку.

Обійшли кругом і справді знайшли місце, де, мабуть, був вхід, але він був зруйнований, а свіжа земля старанно вирівняна, щоб не було жодного сліду. Через кілька тижнів місце заросте, і нікому й на думку не спаде, що тут був підземний хід.

Товариші почали радитися. Зрозуміло, що вхід потрібен і треба буде його зробити, але рисковано знову копати цей самий. Напевне, хто-небудь з дьєлемів колись та потрапить сюди і одразу зрозуміє, що тут оселився хтось інший. А це дуже небажано. Може, знайдеться місце з іншого боку гори, де можна було б зробити новий вхід?

Почали шукати далі. Знайшли долину, що якраз ішла в напрямі гори. Потім долина перейшла у вузький зарослий яр, по якому біг струмок. Яр звужувався все більше і глибоко врізався в бік гори.

— Чого ж кращого? — сказав Гейс. — Він, здається, так глибоко врізався, що нам лишається тільки прокопати якихось кілька метрів. Я переконаний, що джерело витікає з внутрішнього ставу і вже само промило вихід, а це полегшить нашу роботу.

Там, де вибивався струмок, були великі камені; усю землю вода знесла.

Обставини складалися дуже добре. Копати треба було зовсім мало. Та ще пробитою дорогою! Сам яр-щілина був такий вузький, зарослий і непомітний, що його було важче помітити, ніж той попередній вхід. І, нарешті, він був з протилежного боку, з півдня, тобто ще далі від людського ока. Мабуть, лише тому це місце й не було використано колишнім господарем, бо знаходилося дуже далеко.

За кілька годин двадцять чоловік працювали в яру. Але як тільки одвернули основну масу каміння, одразу грізно загула вода й ринула зсередини, зносячи з собою і каміння, і землю, і людей. У декого повискакували гулі в цій щасливій для них катастрофі.

Вода бурлила і мчала з годину; потім почала спадати, і, нарешті, лишився маленький струмок. Коли після цього підійшли до виходу, то побачили, що там поміж двох уламків скель утворилася дірка, через яку було легко пролізти людині, а далі йшов широкий вільний хід аж до самісінької середини гори.

Зраділи приятелі, що природа сама допомогла їм, і наввипередки полізли всередину.

— Еге-ге! Он як добре обставлявся цей Оранг-Утанг! — скрикнув Гейс, коли вони побачили все приміщення.

А з другого боку була й неприємність: зник ставок, а на його місці в глибокій ямі лишалася тільки невелика калюжа.

— Це мені не подобається, — промовив Селім. — Тепер наша резиденція має зовсім інший вигляд. Якщо колись нікому не могло спасти на думку, що в озері хтось живе, то тепер уже можна це допустити.

Не встиг він ще й висловити свого жалю, як кілька чоловік уже запропонували зробити маленьку греблю, щоб підняти воду.

— Це буде навіть краще, ніж; було колись, — говорив Гейс. — Ми зможемо тоді навіть регулювати рівень води. Наприклад, коли ми тягатимемо сюди наші речі, можна спустити воду, а потім знову підняти вище, ніж було.

Через кілька днів навіть найпильніше око нічого не помітило б в околицях бадувіського селища. Табір спорожнів. Двісті п'ятдесят чоловік під командою Пуана пішли через гори на південний берег до "Скель Ластівчиних Гнізд" по зброю. Салул і Гейс пустилися в свою дальшу подорож. Селім повернувся в Бантам, а решта лишилася в "палаці" Гіранг-Ту-Уна.

XII. ОСТАННЯ ПРИГОДА МІНГЕРА ПІ ПА

За чужу провину. — Тюрма відповідно до кольору шкіри. — Допит. — Таємний свідок. — Ведмежа послуга. — Визволення.

АБСОЛЮТНО СЕКРЕТНО.

Асистент-резиденту в Танангу, мінгеру ван-Дрону.

"Згідно з одержаними звістками, у Бантамські ліси попрямував зрадник і злочинець Гейс — механік з корабля "Саардам" — разом з іншим злочинцем — Салулом, який є головним винуватцем захоплення цього корабля. Мабуть, вони мають намір організувати там бандитський центр. Треба вжити всіх заходів, щоб не допустити цього і, чого б не коштувало, зловити їх. Зрозуміло, що вони ховаються під вигаданими прізвищами, які поки що нам невідомі. Але принаймні Гейса можна пізнати по таких прикметах: років 26–28, зріст вище середнього, волосся біляве, очі голубі. Салул — звичайний тубілець таких же років. Коли злочинців буде схоплено, відправте їх у Батавію".

Такий лист одержав ван-Дрон через кілька днів після від'їзду Піпа. Зрозуміло, що в першу чергу він подумав про свого недавнього гостя.

Вік, біляве волосся, зріст — усе це дуже схоже на перелічені в листі прикмети. Разом з тим ван-Дрон одразу ж пригадав, що й поведінка гостя була якась дивна. Людина спеціально приїхала з Голландії у Бантамські ліси, щоб тільки пополювати! Навіть і тоді шановному ван-Дрону впала в око ця недоречність. Але хто міг подумати, що тут криється така серйозна справа?

Того ж дня відбулася нарада між асистент-резидентом, начальником гарнізону й начальником поліції. Ван-Дрон розповів, у чому справа, висловив свої міркування й спитав:

— Чи можемо ми вважати, що це він і є?

— Зрозуміло, можемо! — впевнено відповів начальник поліції. — Я вже тоді з першого погляду помітив, що в ньому щось таке є, ніби бандитське. Але я не наважився сказати, бо він був вашим гостем.

Начальник гарнізону хоч і не помітив цього, але погоджувався теж.

— Мені здається, — сказав він, — що тут довго сушити голову нема чого. Тим паче, що й прикмети збігаються. Нам нічого не лишається, як зараз же послати за ним загін солдатів.

Цей загін і зустрів Піп. Даремно він просився, доводив, що це помилка, показував свої документи.

— Це не моя справа, — відповів офіцер. — Там розберуться. Я роблю те, що мені наказано.

І загін, задоволений з того, що не треба йти далі, повернув назад. Так Піп несвідомо віддячив своїм визволителям, повернувши назад солдатів. Коли б не Піп, загін зайшов би далеко, дійшов би до бадувісів, усюди шукав би Піпа-Гейса, міг би зіткнутися з інсургентами і взагалі наробив би багато клопоту, особливо в справі із складом для зброї. І не сам загін був небезпечний, а та увага, яку власті могли звернути на цей притулок.

— Добрий день, Гейс! — звернувся ван-Дрон до Піпа, коли його привели в Тананг. — А це, значить, Салул? — вказав він на Нонга.

Вони обидва витріщили очі, нічого не розуміючи.

— Ви дивуєтесь, що ми вас знаємо? — говорив далі ван-Дрон. — Ви вже думали, що обдурили нас? Ні, цього не може бути. Зрадників і злочинців власті завжди знайдуть, де б вони не сховалися.

— Мінгер ван-Дрон! Ви помиляєтеся! Я нічого не знаю, не маю ніякого відн… — почав Піп, але ван-Дрон відвернувся й сказав офіцерові:

— Посадити їх у тюрму!

— Усіх? — спитав той.

Ван-Дрон подумав трохи й сказав:

— Поки що всіх. Можливо, ці люди, — він показав на Хаона й носильників, — були у змові. А цих двох, — він показав на Піпа й Нонга, — тримати під особливим наглядом, їх доведеться відправити в Батавію.

За голландським законом навіть до злочинців — голландців і тубільців — ставлення різне. Навіть у тюрмі голландці користуються більшим приміщенням, кращими харчами і взагалі кращими умовами, ніж яванці. Тому Піп і Нонг були посаджені нарізно, а Хаон з товаришами окремо від них.

Через те що злочини Гейса й Салула мали загальнодержавний характер і їх мали розглядати в найвищих установах, в'язнів треба було направити безпосередньо в Батавію.

Але поки йшла, як кажуть, уся тяганина, минуло два тижні, і лише тоді їх направили в Батавію. Там Піп і Нонг знову посиділи тиждень, поки їх викликали на допит.

Спочатку привели Піпа. За столом сидів слідчий у військовій формі. Поруч стояло ще два чоловіки, а збоку були наполовину відчинені двері в сусідній покій.

— Станьте трохи далі, — чомусь сказав слідчий, коли Піп підійшов ближче до стола.

— Ваше прізвище?

— Піп, Ганс Піп.

— Ну, а яке справжнє ваше прізвище? — з натиском сказав слідчий і глянув на Піпа таким поглядом, що той навіть здригнувся.

— Ось уже вдруге я бачу, що мене приймають за когось іншого! — енергійно сказав Піп. — Невже за чиюсь помилку я мушу стільки терпіти?

В цей момент двері сусіднього покою відчинилися ширше, і звідти вийшов молодий яванець у гарному одязі, з гострими рисами обличчя і неприємними бігаючими очицями.

— Пане полковнику! — звернувся він до слідчого. — Це не він. Я його зовсім не знаю.

— Тоді приведіть другого! — наказав полковник.

Увійшов Нонг. Та чоловік цього разу зовсім відкрито подивився на Нонга й сказав:

— А цей навіть нічого спільного не має. У порівнянні з тим це хлопчик.

Присутні глянули один на одного, знизали плечима, трохи порадилися, і тоді слідчий зробив ввічливу міну й сказав:

— Вибачте, мінгер Піп! Ми помилилися. Як голландець, ви зрозумієте, що ми на це пішли заради нашої спільної користі. Вибачте, будь ласка.

Слідчий підвівся, підійшов до Піпа і потиснув йому руку.

— Зрозуміло, ви вільні. Можеш і ти йти собі, — звернувся він до Нонга.

— Дозвольте, пане полковнику, одне запитання! — втрутився тубілець-свідок. — Чи не зустрічали вони там кого-небудь?

Нонг одразу втямив, куди повертає справа, і з дурним виразом обличчя заторохтів:

— Ми були в бадувісів. Такий дивний народ. Сидять у лісі. Ні з ким не мають стосунків…

— Почекай, почекай! — спинив його полковник. — Ми питаємо: чи не бачили ви там схожого на себе голландця? — звернувся він уже безпосередньо до Піпа.

У Нонга застукотіло серце… Зараз Піп мимоволі викаже свого рятівника!..

— Зустрів одного чоловіка, дай боже йому здоров'я! — відповів Піп. — Якби не він, то мене не було б уже на світі.

Усі присутні насторожилися, як собаки.

— Як його звати? — спитав полковник.

— Правду кажучи, не знаю добре, бо зустрічався з ним два чи три рази в дорозі. Разом приїхали на пароплаві. Потім зустрівся на ґанку установи. І, нарешті, там. Здається, прізвище ніби ван-Дейк чи ван-Декер. Знаю лише, що він представник якоїсь фірми і за її дорученням шукає землю під кофейні плантації.

— А який він на вигляд?

— Мого віку й зросту. Чорне волосся й чорна маленька борідка.

Полковник пильно подивився на свідка. Той знизав плечима й сказав:

— Принаймні це варто уваги.

— Чи не бачили ви з ним ще яких-небудь людей, крім тамтешнього населення? — знову спитали Піпа.

— З ним було ще чотири чоловіки слуг, які входили в експедицію по відшукуванню земель.

— Ну, а ти що бачив? — звернувся слідчий тоді до Нонга.

— Те саме, бо завжди був разом з туаном, — відповів Нонг.

— Ну, тоді ще раз вибачте! — сказав полковник і попрощався з Піпом.

Хоч Піп ні в чому не був винний, але, опинившись на волі, наче на світ народився. Він не тільки забув про образу, а навіть відчув вдячність за те, що його випустили.

— Ну, дорогий Нонг, тепер ми розрахуємося! Дякую тобі за віддану службу! Будь щасливий!

Він дав Нонгу сто гульденів і щиро попрощався, навіть за руку.

Через кілька днів він уже їхав у Голландію з невиразним почуттям: чи радіти, чи жалкувати, через те, що стільки перетерпів?

А Нонг лишився сам у великому незнайомому місті.

Частина друга

ПЕРШИЙ ПОЧИН

І. СКЕЛІ ЛАСТІВЧИНИХ ГНІЗД

Південний берег Яви. — "Саардам" під командою босого капітана. — Друзі чи вороги? — Обслідування фіорду. — Ввічлива зустріч з англійським дредноутом. — З кораблем через бар'єр. — Під охороною пташок. — Вивантаження зброї. — Загибель Гоно.

Південний берег Яви значно вищий за північний і стрімко спускається в Індійський океан. На всьому своєму протязі близько тисячі кілометрів, вія неприступний, і на ньому немає приморських міст. Лише в одному місці, приблизно посередині, місцевість знижується і там знаходиться невеликий порт Чилачап, до якого навіть прокладено залізницю. Але і порт і залізниця не мають великого значення бо, по-перше, місцевість дуже нездорова, а по-друге, з цього боку на Яву майже не заходять кораблі. Всі зносини з Явою відбуваються з північного берега, а південний упирається в безлюдний Індійський океан, де, крім диких островів, нічого нема. Навіть кораблі з Австралії, яка лежить на південний схід від Яви, підходять до неї з північного боку, в Сурабайю чи Батавію.

Головний залізничний шлях, який перетинає Яву з заходу на схід, в деяких місцях проходить зовсім близько від Індійського океану, але до самого берега не доходить. Навіть кілька спеціальних залізничних колій, проведених від головної колії прямо на південь, закінчуються за десять-двадцять кілометрів від берега. Вже одно це свідчить про те, який характер має південний берег.

Усі значні гори Яви знаходяться на південному березі, скупчилися тут безладним натовпом і одразу опинилися, ніби боячись ступити далі в глибочінь океану. А позаду них інші гори; вони налазять одна на одну, немов хочуть через голови сусідів заглянути в сині води. Багато різних невідомих кутків, щілин, міжгір'їв, печер і дірок зберігають у собі ці купи гір-скель. І всюди, де хоч якось можна зачепитися, — всюди втиснулася багата рослинність цієї пишної країни. А над усім оцим хаосом димлять вулкани, наче фабрики і заводи невідомого підземного царства.

Багато затишних куточків створюють стрімкі скелясті береги, але на протязі десятків кілометрів не зустріти людей, бо ці красиві і затишні закутки майже не мають і клаптя землі, де б могла жити людина. І ті поодинокі люди, які оселилися вгорі на березі, фактично перебувають далі від моря, ніж ті, що живуть далеко від нього. Вони можуть скільки завгодно тішитись і милуватись величчю океану, але щоб дістатися до нього, повинні були б організувати експедицію.

Та й ззаду, з острова, дістатися до цих людей важко. Хаос гір, скель та лісів обороняє їх від гостей не гірше, ніж неприступні береги. Недарма шляхи закінчуються, не доходячи кілька кілометрів до берега. Звісно, в разі потреби їх можна було б протягнути й до моря, незважаючи на всі перешкоди. Але поки що не варто, бо нема економічної користі від цього.

Крім того, берег має ще оборону у вигляді підводних і надводних скель-рифів. Вони тягнуться вздовж берега на сотні кілометрів і затримують людину навіть там, де берег ладен підпустити її. Вони і море не хочуть підпустити; ось чому поміж ними завжди точиться боротьба, ось чому поміж рифами завжди вирує, шумить і піниться вода. Наче біла стрічка облямовує берег з заходу на схід.

Звісно, на тисячокілометровому просторі знайдуться й ще місця (крім вищезгаданого Чилачапа), де є голландські адміністративні установи, головним чином військова варта. Однак їх небагато і то переважно там, де можна так-сяк підійти до берега. Інші ж місця

охороняються рифами і скелями. А з яким успіхом вони виконують свій обов'язок, можна бачити з того, що навіть контрабандисти і ті намагаються пройти повз цей незатишний берег.

В одному з таких місць і знаходяться оті Скеля Ластівчиних Гнізд, про які говорили Гейс та Салул.

Коли "Саардам" вийшов у Індійський океан, одразу постало питання: куди подітися і що робити далі? Нарада відбулася загальна, тут же на палубі. Команда тепер складалася вже більше ніж з сотні чоловік, та ще й яких! Кожен в них знав напам'ять коли не все море навколо Яви, то принаймні певне місце. А всі вони разом складали таку команду, якою не міг похвалитися жоден інший корабель. А серед них найдосвідченішим був старий Гудас, що якось сам по собі, навіть без виборів, став капітаном корабля. Чимало мінгерів позеленіли б від люті й обурення, якби побачили, що капітаном державного військового корабля є оцей худий старий "дикун" з жмутком сивої бороди, без шапки, у брудних штанах і сорочці, та до того ще й босий.

Але значна частина колишньої команди була певна, що командиром буде Гейс. Навіть і тут вони не могли собі уявити, як цей білий чоловік, голландець, та залишиться на другому місці. Вони обережно і висловили цю думку, але зараз же заспокоїлась і коли Салул і сам Гейс пояснили, що з усіх них найбільш "водяна" і досвідчена людина — Гудас; крім того, Гейсу і Салулу доведеться покинути корабель, а Гудас залишиться назавжди.

Цей Гудас провів на морі все своє життя, починаючи з восьми років, коли він допомагав батькові у рибальстві. А потім зазнав усього: був і ловцем перлів на островах Ару, служив і на голландському торговельному кораблі, і навіть на китайському контрабандистському судні. Тому він знав не тільки всі береги Яви, але навіть усі куточки Малайського архіпелагу.

Гудас передусім спитав, який запас вугілля є на "Саардамі".

— На п'ять днів дороги, коли йти лише під парами, — повідомив Салул.

— Мало, — похитав головою Гудас. — Ну що ж, тоді доведеться більше використовувати паруси, а машину пускати в хід тільки на випадок надзвичайної потреби. Поки що наше головне завдання — вивантажити зброю. Треба спробувати зупинитись біля Скель Ластівчиних Гнізд. Будемо поспішати, бо нас можуть наздогнати.

— Шукай вітра в морі, — сказав Салул. — Та вони й не шукатимуть нас серед Індійського океану. Вони пильніше стежитимуть біля берегів.

— Мабуть, так воно й буде, — погодився Гудас. — Але в усякому разі треба поспішати. Наскільки сидить "Саардам" у воді?

— На тринадцять футів, — відповів Гейс.

— Чи пройдемо? — невпевнено сказав Гудас. — Товариші, хто з вас добре знає рифи біля Скель Ластівчиних Гнізд?

— Я! — озвався один моряк.

— Чи можна буде нам якось пропливти через рифи?

— Цього вже не можу сказати. Боюсь, що ні.

— Там побачимо. Рушаймо на схід, — наказав Гудас. — Завтра увечері повинні бути там. Шкода лише, що доведеться палити вугілля, бо заважає південно-східний пасат.

Погода була хороша. Рівний вітерець дув назустріч. Океан спокійно колихався. У чорній воді відбивалися зірки. Все навколо було таке тихе й спокійне, що наші повстанці готові були зовсім забути, в яких умовах воші перебувають. Після всього того напруження, яке довелося пережити, вони відчули велику втому і міцно поснули. Тільки Гудас і рульовий залишилися на палубі. Гудас свідомо відпустив спати всіх, бо в дорозі ніяких пригод не чекав. Глибокий океан не мав тут ні островів, ні скель. А найголовніше — у цій частині Індійського океану не пролягають морські шляхи, і на неприємну зустріч з яким-небудь кораблем сподіватися не доводилось.

Навіть коли настав дань, люди не квапилися вставати, пам'ятаючи, що треба запастися силами на близьке майбутнє. Спокійно минув і день; ніде жодного судна не бачили. Звісно, і від Яви трималися на такій відстані, щоб їх не помітили.

Надвечір зупинилися на тому місці, проти якого, на їх думку, мали бути Скелі Ластівчиних Гнізд.

Але що робити далі? Чи можна рискувати пройти вночі там, де навіть удень не можна пройти? А вдень зупинятися так само небезпечно, бо з високого берега корабель можна помітити за півсотні кілометрів. І коли взяти до уваги, що корабель у цих місцях взагалі річ рідка, та ще коли він намагатиметься підійти до берега через рифи, то все це буде такою незвичайною подією, про яку заговорять навіть і ті, хто цим зовсім не цікавиться. Правда, вартових пунктів поблизу не було, не було і поселень, але на відстані кілометрів вісімдесяти з обох боків, звідки можна помітити корабель, люди все ж таки могли трапитись.

Після довгих міркувань вирішили відправити спочатку катер на розвідку. Він мав знайти і добре обслідувати прохід між рифами так, щоб можна було наважитись проїхати серед них і вночі. Разом з тим треба було оглянути берег, чи нема там кого непрошеного.

— Тепер визначимо, кому їхати, — сказав Гудас.

— Я поїду! Я! — почулися голоси, в тому числі і Гоно.

— Стривайте. По-перше, треба послати того, хто добре знає ці місця, і в усякому разі не можна посилати нікого з колишньої команди. Якщо, припустімо, щось трапиться, тоді можна буде повернути справу так, ніби ці люди — прибережні тубільці і ніякого відношення до "Саардама" не мають. А коли буде хтось з команди, тоді виявиться, що "Саардам" тут, та й самі вони одразу загинуть.

— В такому разі, — зазначив Рейс, — не можна посилати і моторний катер, бо впізнають, звідки він.

— Правильно! — сказав Салул. — Треба послати човен з парусом, у якого був би звичайний рибальський вигляд.

— Але тоді знову незручно, — казав далі Гудас. — Щоб нас не помітили з берега, нам доведеться стати принаймні за сорок кілометрів, а для човна це буде надто велика подорож та й взагалі марудна справа.

— Тоді ми вдосвіта під'їдемо ближче, спустимо човен, а самі від'їдемо в море і там переждемо день. А ввечері знову під'їдемо назустріч.

На ніч корабель без вогнів поплив до берега. Через деякий час попереду виникла невиразна темна смуга. Вона все наближалася й підвищувалась. Ось десь далеко праворуч блимає вогонь. Але напроти поки що не видно нічого. Чорні мури присунулись ще ближче. Ось уже чути, як гудуть буруни між рифами.

— Усі добрі люди завжди тікають від рифів якомога далі, а ми повинні наближатися до них, — промовив Гейс.

— Зате коли нам вдасться взяти їх, то. вони самі будуть для нас захистом, — сказав Салул.

А взяти їх міг наважитись лише той, хто не шкодує ні своєї голови, ні корабля. Ті тихі невеликі хвилі, що лагідно гойдали корабель серед океану, тут одразу ставали великими, розбурханими.

Вони кидались на скелі, відбивались назад, знову кидались, кружляли, ревли і пінились, намагаючись прорватися на той бік загорожі. Але ті, яким це вдавалося, одразу втрачали свою силу і лють і ставали тихими, наче вівці. Вони лагідно хлюпотіли біля підніжжя скель, ніби просячи пробачення за те, що силою пробилися сюди.

Все це відбувалося в хорошу, тиху погоду. Що ж тоді було тут у бурю?

Спустили шлюпку. В ній розмістилися дванадцять чоловік під командою Гудасового помічника — Сідана.

— Робіть своє діло, товариші, — сказав на прощання Гудас. — Завтра ввечері ми будемо тут.

Човен відійшов. Корабель став повертати назад. Раптом перед ними високо на березі заблищав вогонь…

Усі здригнулися. Хто це може бути? Голландська варта? Чи тутешні жителі? А може, навіть, і свої?

— Я думаю, що не голландська варта, — сказав Гудас, — бо тут вартувати немає ніякої рації.

— І я так думаю, — погодився Гейс. — Та навіть коли б це й варта була, то можна з певністю сказати, що вона не бачила корабля, бо тоді не запалювала б вогонь, який може нас попередити.

— В такому разі це можуть бути або місцеві жителі, або наші товариші, — підсумував Салул. — Коли це жителі, то боятися нічого, а коли наші...

— А чи можуть бути наші? — перебив Гудас. — Хіба вони знають, де ми пристанемо?

— Цього ми й самі не знаємо, — відповів Салул. — Але все може бути. Не буде дивним, коли наші товариші про всяк випадок виглядатимуть нас у деяких пунктах південного берега. Принаймні я вважаю, що нашим розвідникам небезпека не загрожує...

Не встиг він вимовити останніх слів, як з берега почулися постріли — один, другий, третій... Луна підхопила їх і почала кидати вздовж і поперек берета. Нічна тиша була порушена.

— Стоп! — крикнув Гудас.

Машина стихла. Вся команда затамувала подих. Корабель поволі посувався вперед.

Минула одна хвилина, друга. Ніхто не сказав ні слова: і без слів усім було ясно, що там відбувається щось недобре. Вогню на березі вже не було видно. Але постріли не повторювалися. Невже трьома пострілами і скінчилася вся справа?

— Вони або зараз же повернуться, або... ніколи не повернуться, — промовив хтось у тиші.

Командири тихо радились. Після того як постріли припинилися, справа вже не здавалась їм такою небезпечною? Вона стала тільки більш загадковою. Хто стріляв? Наші стріляти не могли, кого б вони там не зустріли, — це не в наших інтересах. Вони могли стріляти, тільки рятуючи своє життя. Невже вони трьома пострілами врятували своє

життя, а більше нізвідки ані звуку? Чи від трьох пострілів самі загинули, одразу всі дванадцять чоловік, та ще добре озброєні? Ні, коли б їм загрожувала серйозна небезпека, вони відповіли б такою стріляниною, яка не стихла б і досі. Значить, напевне можна сказати, що вони не загинули і що в цю мить безпосередня небезпека їм не загрожує.

— А звідси такий висновок, — розмірковував Салул. — Коли там солдати чи жандарми, то наші товариші повернуться негайно і ми вирушимо шукати іншого місця; коли ж небезпеки нема, то наші товариші залишаться там, а ми, почекавши до ранку, відпливемо в море і вернемось по них, як домовились.

— А якщо постріли повторяться вночі, — продовжив Гейс, — це означатиме справжню небезпеку, і тоді ми вишлемо допомогу.

— Правильно, — підтвердив Салул.

Гудас розпорядився від'їхати трохи далі від берега, щоб звідти не було видно корабля, і зупинитися. Бути в дрейфі біля берега, та ще коло певного місця, зовсім не так просто, як іноді здається. Корабель ніколи не стоїть на місці, крутиться, насувається на берег або відходить у море, і керувати ним під час стоянки не менший клопіт, ніж в дорозі. Не було відпочинком і напружене чекання човна з товаришами, чекання нових пострілів чи якоїсь іншої неприємності. Одного разу знов спалахнув вогонь — і знов зник. Невідомо було, чи то сам вогонь згасав, чи корабель повертався так, що вогню не було видно. Що там тепер відбувається? Хто ж, нарешті, стріляв?..

Так минуло кілька годин. Наближався ранок. Більше чекати не було потреби. Корабель відійшов у море.

* * *

Сідан і його товариші почули постріли, коли човен наближався до рифів. І одразу всі весла завмерли в повітрі… Вогню звідси не було видно.

— Може, і їхати не варто, якщо нас так зустрічають? — промовив один з матросів. — Коли хоч один ворог буде тут, "Саардам" уже не може приставати.

— А ти знаєш, хто стріляв? У кого стріляли? Чому? — суворо сказав Сідан. — Коли не знаєш, то повертатися не маєш права. Вперед!

І човен почав снувати взад і вперед біля смертельних рифів. Зорі та білі гребені прибою правили за освітлення. Кожної миті можна було чекати, що човен-тріска вдариться об камінь. Але моряки спокійно і впевнено робили свою справу. Нарешті, знайшли потрібний їм прохід. Відійшли трохи назад, скерували човен носом на скелі і помчали прямо на бар'єр.

Яка мала бути впевненість, щоб так сміливо кинутись на каміння! Човен скочив на хвилю, так що ніс його на мить повис у повітрі, і опинився на тому боці. Підійшли до самісінької стіни, попрямували вздовж неї. Поворот ліворуч, у маленьку бухточку, потім праворуч — і, нарешті, вони в якомусь коридорі чи щілині.

Цю щілину — або, як кажуть, фіорд — і мали на увазі, коли говорили про Скелі Ластівчиних Гнізд. Завширшки і завдовжки вона була не більша за добрячий корабель, знаходилася в неприступному місці і в моряків ні в якому разі не вважалася за притулок.

Стрімкі стіни зводилися вгору метрів на триста-чотириста. Тут завжди панувала тиша, навіть шум бурунів ледь долинав сюди. Зате кожний звук відбивався луною, ніби в порожній бочці. Коли заїхали всередину, то знову помітили вгорі відблиск вогню. Але як довідатись, хто там?

— Ось що: я крикну голосом мавпи "вав-вав", — запропонував один товариш. — Якщо свої, то пізнають.

— Але ж це рисковано, — заперечили інші. — Якщо там вороги, то зацікавляться: звідки в ущелині, біля самісінької води, серед голих скель може бути мавпа?

— Коли б піднятися трохи вище, під дерева, тоді було б правдивіше.

— Чи не краще було б тихенько підлізти до них?

— По цих стінах, та в темряві, — неможливо.

— А треба з'ясувати це до ранку. Лишилося всього три-чотири години.

— Та нам, зрештою, і потреби немає занадто хитрувати! — сказав Сідан. — Не в тому справа, чи вороги пізнають нас, чи ні, а в тому, щоб ми їх пізнали, от і все. Кричи!

І серед нічної тиші почувся пронизливий крик "вав-вав"...

Замелькали вгорі тіні, ось хтось нахилився над самісіньким урвищем, але з такої висоти нічого не можна було розглядіти. Потім і звідти у відповідь почувся такий же крик.

— Мабуть, наші! — зраділи товариші.

Знову крикнули двічі. Знову така ж відповідь. Потім зверху полетіла палаюча головешка. Довго вона летіла, поки зашипіла у воді, і за цей час трохи встигла освітити чорну безодню.

— Хто ви? — ледь долинув згори голос.

— А ви?

— Ми вас чекаємо.

— Звідки ви нас знаєте?

— "Саардам".

— Чого ви стріляли?

— Давали кораблю сигнал.

— Свої! — радісно загомоніли внизу.

Але для певності ще поставили питання:

— А хто з наших знайомих є серед вас?

— Сурат, товариш Сідана.

— Злазь сюди, коли можеш.

— Зараз! Чекайте в правому кутку.

Вогонь засвітився вже над цим кутком, але світло ледве досягало середини стіни. Товариші позирали вгору і не вірили, що звідти можна спуститись.

Та через кілька хвилин вони несподівано помітили, що людська постать ворушиться на якійсь приступочці вже посередині стіни. Ще кілька хвилин — і людина загойдалася в повітрі на довгій вірьовці. І, нарешті, новий товариш опинився у човні.

— Сурат!

— Сідан!

Приятелі щиро обнялися і цим підтвердили перед усіма, що вони справді свої.

— Ми були впевнені, що це "Саардам", — сказав Сурат, — але ніяк, крім вогню, не могли подати знак про себе. Криків не чути, а стріляти боялися, щоб не налякати вас. Тільки після того як корабель став відходити, ми з розпачу почали стріляти з револьвера, який у нас є один на всю команду.

— А скільки вас тут?

— П'ять чоловік. Ми сидимо вже тиждень. Послали нас сюди на всякий випадок, бо певного місця не було визначено. Вздовж берега ще сидять товариші в кількох пунктах, які більш-менш можна використати. Ми зовсім не сподівалися на таке щастя. Ну, як у вас? Чи гарячою була оправа? Чи багато наших загинуло?

— Двоє, зате ми маємо сто кулеметів і тридцять тисяч гвинтівок!

— Тридцять тисяч?! — аж підскочив Сурат. — На цілу армію вистачить.

— Чи знайдеться тут хороше місце, щоб заховати все це добро?

— Пошукавши, знайти можна буде. Було б тільки що ховати. Наприклад, та дірка, через яку я спустився, дуже добра, але для всього багатства замала. А тепер запрошую вас у гості до нас.

Охочих йти — або, вірніше, лізти — в гості знайшлося більше ніж треба. Довелося чотирьох примусити залишитись, а решта полізла вгору.

— Як бачите, ми самі тут і вірьовку довжелезну скрутили і навіть вузлів наробили, щоб легше було лізти, — пояснював гостинний хазяїн і перший поліз на приступку.

Звідти вбік ішла щілина, а далі відкривався ніби тунель серед навалених одна на одну скель. Але продиратися між ними не було ніякої приємності. Весь час доводилось то скочуватися вниз, то стукатись головою об верх, то повзти по гострому камінню; на кожному кроці можна було потрапити ногою у яку-небудь дірку. Добре те, що назустріч вийшли товариші з вогнем, а то зовсім було б погано.

— Якщо доведеться тут носити наш вантаж, то ми його ніколи не перетягаємо, — зазначив Сідан.

— Нічого. Можна звикнути, — відповіли хазяї.—А може, придумаємо щось інше.

Нарешті, повилазили, обминули кілька скель, піднялися ще вище і опинились біля стоянки. Коло скелі стояв споруджений з гілок будиночок, проти нього палало багаття. Вогнище це, мов маяк, було скероване лише в один бік — на море.

Океан чорнів і дихав десь далеко й глибоко. Шум хвиль ледве долинав знизу. А ззаду в дикому безладді громадилися гори. Хоч і не можна було розглядіти їх, проте виразно відчувалося, що вони ніби сунуться і протовплюються до берега.

— Як ви добралися до цього місця? — запитав Сідан.

— Якщо треба, всюди пройдеш, — усміхнувся товариш.

— Чи є поблизу люди? Чи навідуються сюди голландські собаки?

— Хоч ці гори і заросли, однак заселити їх майже неможливо, тим паче що доступу до моря немає. Подекуди зустрічаються халупки, про які, здається, не знають ні бог, ні люди. До найближчого більш-менш значного пункту по прямій лінії буде не більше двадцяти-тридцяти кілометрів, але щоб пройти їх, треба три-чотири дні.

— Тим краще, — задоволено сказав Сідан.

Товариші довго ще розмовляли і полягали спати лише перед світанком. А зі сходом сонця були вже на ногах.

При денному світлі місцевість справляла ще сильніше враження. Легкий свіжий вітерець морщив темносиню поверхню океану, і вона мерехтіла під промінням сонця, ніби риб'яча луска. Біля рифів, як і раніше, пінилися буруни. Скелі втратили свою таємничість, але могутність і суворість їх навіть збільшилась. Каміння і ліс, ліс і каміння — більш нічого не було видно. Лише трохи далі на захід курився димок вулкана.

У найнеприступніших закапелках, з боку моря, були поналіплювані тисячі гнізд ластівок-саланганів. Зверху вони були відкриті, незамуровані, як у наших ластівок, і нагадували мисочки. У деяких можна було побачити навіть по два білих яєчка. В інших сиділи самки. Решта літала зграями і сповнювала повітря своїм криком.

— Та тут і пожива є, — сказав Сідан, показуючи на гнізда. — Коли не буде чого їсти, то можна й за гнізда взятися.

— Не дуже, — відповів Сурат. — Це не справжні салантани, вони домішують у свої гнізда рослини. Коли б це були чисті, то не було б тут такого безлюддя.

"Чисті" салангани ліплять своє гніздо тільки з слини. Коли вона висохне, то має вигляд холодцю. Салангани чотири рази на рік виводять дітей (по двоє) і щоразу ліплять нове гніздо. Найкращими гнізда бувають в період, коли пташенята щойно починають обростати пухом; тоді гнізда білі, прозорі. До цього часу вони вважаються несмачними, а коли пташенята обростуть пір'ям, гнізда чорніють, і їх зовсім не їдять. Європейці кажуть, що смак саланганових гнізд не дуже-то приємний, але китайці платять карбованців вісімдесят за кілограм (а на нього йде до ста сорока гнізд).

Але найприємнішим для наших товаришів було те, що вони ніде не помітили слідів людини. Здавалося, ніби повстанці заїхали кудись на край світу.

— Все це добре, — сказав, нарешті, Сідан, — але чи зможемо ми тут пристати з нашим кораблем?

— Ось поглянь, — відказав Сурат і підвів його до краю стіни. З цієї висоти відкрилося, як на долоні, не тільки все узбережжя, але й дно моря. Виразно виднілися окремі камені під водою, які звичайно не можна помітити внизу. Стало видно глибокі й мілкі місця. А на сотню кроків праворуч визначився непоганий прохід рифами.

— Навіть не треба спеціального обстеження робити, — сказав Сурат. — Звідси все видно краще, ніж звідти.

— Але яка ширина і глибина проходу?

— Це вже можна виміряти.

Сідан підійшов до другого краю і гукнув товаришів у човні:

— Під'їжджайте он туди і зміряйте глибину та ширину проходу!

Човен відійшов. Під керівництвом вверху почали робити промірювання. Ширину проходу виміряли легко; вона була достатньою для корабля. Але точно визначити глибину не було можливості, бо човен в цьому вирі не міг зупинитись. Заміряли приблизно, веслом навскоси.

— Футів з вісім! — крикнули знизу.

— Кепсько, — насупився Сідан. — А корабель сидить на тринадцять. В якому стані зараз приплив?

— Та зараз саме відплив, — відповів Сурат. — Приплив повинен бути після полудня. Значить, наступний — після півночі. Ви приїхали саме під час припливу.

— Чи високо він піднімається?

— Та вчора, наприклад, зовсім сховалась ота скеля.

Сідан глянув на неї і повеселішав: скеля здавалася досить високою.

— Хлопці! Прикиньте там висоту отієї скелі — знову крикнув він униз.

— Футів десять! — відповіли знизу.

— Дуже добре! — зрадів Сідан. — Це значить, разом буде вісімнадцять футів.

Потім дослідили глибину в інших місцях, по дорозі до фіорду. Зміряли відстань од бар'єра до прибережної стіни, щоб побачити, чи зможе корабель завернути вбік. Цей результат був не дуже задовільний: відстань мало перевищувала довжину корабля: значить, не дуже тут розвернешся.

— Ну що ж? — сказав Сурат. — Нічого не зробиш. Доведеться брати трохи навскоси і тягнути канатами. Он за ту і за оту скелю можна буде їх зачепити.

Таким чином обмірковували всі можливості, підготувалися і почали чекати вечора. О годині першій чи другій набіг приплив і справді затопив ту скелю. Отже, з цього боку все було гаразд.

Надвечір човен вийшов у море. Минуло півгодини, година, а попереду нікого не було. Ще година минула, стало вже зовсім темно, але ні корабля, ні катера ніде не було.

Руки з веслами самі опустилися, човен спинився.

— Зброя! Стільки зброї загинуло! — простогнав Сідан, і та ж самісінька думка відбилася в серці його товаришів.

І лише після того подумали вони про долю і тих, що були на кораблі…

* * *

Корабель тихо погойдувався на спокійному просторі Індійського океану. Час від часу він посувався на кілька кілометрів, бо його відносило вбік течією або вітерцем, а потім знову стояв на місці, ніби сонний. Навколо ні душі.

Після полудня раптом пролунав крик вахтового:

— Дим з лівого борту!

Кинулися на лівий бік, скерували підзорні труби. На півдні ледь виднівся корабель, але розпізнати його було важко, навіть не можна було помітити, в який бік він іде.

Команда позирала на керівників, чекаючи наказу: тікати чи підготуватися до бою?

Ті напружено стежили за кораблем і обмінювалися думками.

— Регулярні кораблі тут не ходять. Значить, це випадковий.

— Але він, як видно, йде з Австралії, значить не з тих, що могли бути послані за нами навздогін.

— Гляньте — це ж англійський дредноут! І йде він на північний захід. До нас він ніякого відношення не може мати.

— Але він потім може сказати, що бачив нас край берега Скель Ластівчиних Гнізд, а це буде зовсім погано.

— Тоді нам треба показати, що ми йдемо зовсім в інший бік.

Через кілька хвилин "Саардам" рушив на південний захід, нібито в Африку. Шляхи обох кораблів повинні були схреститися. Могутнє сталеве чотиритрубне страховисько наближалося так швидко, що зустріч мала відбутися раніше, ніж це було бажано.

— Це вже занадто! — незадоволено бубонів Гудас.

— Тепер уже нічого не зробиш, — сказав Салул, — назад же не підеш. Але тим товаришам, які одягнені не у військовий одяг, доведеться швидше сховатися. В тому числі, пробач, і тобі самому. Бо

коли помітять такого капітана і таку команду на військовому кораблі, то можуть заарештувати нас.

Гудас не міг не погодитися з цим і з смішним виглядом, чухаючи потилицю, спустився з свого високого поста. Його місце зайняв Гейс. Сховалися і Гудасові малайці, на перше місце висунули "справжню" команду.

Дредноут перетнув дорогу метрів на сто попереду. Ніби кам'яниці, височіли на ньому надбудови, з яких висовувалися довжелезні гармати. Величезні білі хвилі здіймалися біля носа корабля. На палубі виднілися білі постаті команди.

Яким маленьким і нікчемним здавався перед цим велетнем "Саардам" з його командою!

Але за морськими звичаями обидва кораблі привітали один одного прапорами: дредноут — англійським, "Саардам" — голландським, і розминулись, як і належить всім солідним суднам.

Коли дредноут від'їхав, виліз і капітан зі своєю командою.

— Прикро, чорт забирай, першому адміралові незалежної Яванської республіки ховатися від сусідньої держави! — пожартував Салул.

— Для початку досить і того, що ми салютували один одному як рівні, — відказав Гудас.

Після цього "Саардам" почав зменшувати хід, відставати, але минуло ще чимало часу, поки дредноут зовсім зник з очей.

Коли "Саардам" повернувся назад, було вже темно.

Але куди "назад"? В який пункт водяного простору? Чи жде їх човен? Коли жде, то як знайти його в темряві? Чи можна подавати сигнали? Чи знаходиться човен біля берега, чи вийшов назустріч кораблю в море? А може, човна зовсім немає?

Такі питання мучили команду "Саардама", коли він вночі ходив уперед і назад біля берега Яви.

Нарешті, здалеку, ніби від моря, почулися слабкі звуки пострілів. Прислухалися — постріли повторились. Минуло кілька хвилин — знову серія пострілів. І постріли ритмічні, з однаковими інтервалами.

— Вони! Вони! — загомоніли на "Саардамі". — Ні в якій перестрілці таких правильних пострілів не буде. А якщо вони стріляють, значить, небезпеки нема, значить, і ми можемо давати сигнали. Тільки треба вибрати — чи гудок, чи вогні, чи такі самісінькі постріли.

— Можна навіть вистрілити з гармати? — додав хтось чи то жартома, чи то серйозно.

— Гармата не гармата, — відказав Салул серйозно, — а гудок в такий час і в такому місці може розійтися досить далеко і долинути до такого вуха, в яке він не повинен потрапляти, вогні також можуть дійти дуже далеко і потрапити в небажане око. Отже, треба відповісти такими самісінькими пострілами з гвинтівок.

Цією мовою екіпажі корабля і човна дуже швидко домовились і через півгодини з'єдналися.

Наближалася рішуча мить. Корабель підійшов до рифів.

— Якби ще видно було, то півлиха, а так уже занадто рисковано, — сказали моряки. — Навіть своїм світлом дуже освітлюватись не можна, щоб не звернути на себе зайвої уваги.

На Гейса було покладено технічну, інженерну сторону справи. Він наказав засвітити три ліхтарі: два з боків і один спереду. Бокові треба було накрити зверху і скерувати світло лише на скелі з боків проходу. Передній ліхтар так само повинен був освітлювати дорогу перед носом корабля. Коли, нарешті, засвітили всі три ліхтарі, то лишилися дуже задоволені: тільки три світлі плями блищали на воді, а весь корабель губився в мороці.

— Так і за півмилі не помітиш його, — радів Гудас.

Потім прикріпили два троси на березі: один прямо спереду, а другий далі, збоку. Ці троси повинні були намотуватись машинами (лебідками), і корабель мав посуватися вперед поволі, твердо і певно, трохи навскоси і не відхиляючись у сторони. На долю команди лишалося тільки керувати кормою корабля, щоб вона не вдарилася об каміння. Але це "тільки" було важче і небезпечніше за все інше.

Небезпека загрожувала ще з одного боку. Коли корабель поволі тягнути вперед двома тросами, він, звісно, не відхилятиметься і піде по середній лінії. Але що буде, коли хвилі ударять його ззаду і примусять піти швидше, ніж треба?

— Значить, доведеться весь час підтримувати задній хід, щоб корабель не посунувся вперед, — відповів Гейс. — Інакше кажучи, доведеться одночасно користуватися обома протилежними силами і давати перевагу першій настільки, наскільки це треба. Разом з тим це значно послабить і рухи корми вбік.

Довго тривала підготовча робота. Особливо важко було закріпити троси. Вода тимчасом все прибувала. О другій годині вона залила вже і той камінь, який правив за мірку припливу.

Корабель стояв підготувавшись, носом уперед, і чекав останньої хвилини. Сто чоловік команди вишикувались по боках, озброєні чим

тільки можна. Значна частина сиділа на трапах з зовнішнього боку корабля. Всі тримали в руках що-небудь, щоб відіпхнутися від скелі. Навіть мішки з борошном пустили в хід; вони висіли по боках на вірьовках, і двоє чоловік трималися за кінці їх, щоб у разі потреби опустити мішки у воду між кораблем і скелею.

— Починай! — наказав Гейс.

Загуркотіли лебідки, натяглися троси, і корабель посунувся вперед. Але чим ближче до рифів, тим більші були погойдування корабля. Гудас стояв біля керма. Босий, з непокритою головою, у розстебнутій драній сорочці, з сяючими очима, він здавався одним з тих капітанів-привидів на зачарованих кораблях, про які ходить стільки легенд серед моряків усього світу.

Гейс керував машинами. Його рухи і дзвінкий голос здавалися зовсім спокійними, але пильне око могло б помітити, як сіпався кожний нерв, кожний м'яз на його обличчі і руках.

— Задній хід!

— Послабити троси!

— Малий хід!

— Натягнути троси!

Ось уже середина корабля в проході. Команда квапливо відпихається від скель. Ось найрискованіша мить: у проході гойдається корма. Ось вона нахилилася ліворуч на камінь. Щетина з жердин, палиць втикається в камінь, ковзає по ньому.

Ось один з команди впав з трапа у воду, мало не потрапивши між кораблем і скелею, — упав і виплив до носа корабля. Рятувати його не було часу і потреби, — знали, що не втопиться.

Потім раптово кинуло корму праворуч. Люди не встигли чи не могли стримати її своїми жердинами… Почувся легкій шурхіт: два мішки з борошном опинилися між кораблем і каменем.

З полегкістю зітхнули сотні грудей. І ще легше всі зітхнули, коли корабель проскочив через бар'єр. Та за мить радість була зіпсована іншим поштовхом, твердим, лютим. Тріснуло попереду біля носа.

Гейс кинувся туди. Але ніс корабля не торкнувся берега. Значить, корабель ударився об якийсь підводний камінь біля стіни.

Тимчасом знизу повідомили, що в лівій носовій частині, на півметра нижче ватерлінії, з'явилася тріщина, на щастя невелика, бо рух корабля був досить слабкий. Поки що заткнули її, пустили в хід насоси і почали просуватися далі.

— В порівнянні з усією справою таке лихо — зовсім не лихо, — сказав Гейс. — А коли розвантажимо корабель, то пробоїна підніметься над водою, і її легко буде залатати.

Далі вже було легше працювати. Поволі заїхали в затоку, поставили корабель, прикріпили його. Та, на жаль, весь він не сховався, і корма його трохи виднілася. Правда, висовувалась вона не в море, а в таку саму затоку, але все ж таки якби з моря хтось пильно оглянув берег, то міг би помітити її.

— Нічого! — заспокоїв Гудас. — Ми так прикриємо цей кінець зеленими гілками і деревами, що навіть зблизька не побачать.

Цю ніч провели ніби в себе дома. Кожен відчував спокій, впевненість. Найважливіша робота була виконана, зброї не загрожує безпосередня небезпека. Навіть коли б тепер і з'явилися голландці, з ними можна було б вступити в бій, як рівний з рівним.

Щоб вивантажити зброю в таких незручних умовах, знайти для неї місце, перенести, а потім ще полагодити корабель, треба було чимало часу, може кілька місяців. А тимчасом слід було підготувати справу і з іншого боку — налагодити зв'язок з організаціями по всій країні.

Для цього вже наступного дня Гейс і Салул залишили корабель і вирушили через гори. А там вони розсталися: Салул поїхав у Батавію, а Гейс — в Сурабайю. Звідти він попрямував у Сінгапур і прибув у Батавію вже як поважний мінгер ван-Декер. Усе, що було потім, нам уже відомо.

* * *

Команда "Саардама" приступила до роботи. Спочатку "прикрасили" корабель: так сховали його в зелені, що помітити його можна було, лише під'їхавши впритул.

Потім почали готуватися до вивантаження. Приладнали блоки, щоб піднімати тягарі вгору, але того ж дня довелося не тільки припинити підготовку, а навіть прибрати те, що було зроблено.

На заході біля берега помітили чорну точку. Через деякий час побачили, що це невелике парове судно. А ще за кілька хвилин переконалися, що це голландський міноносець.

З того, що він ішов з заходу, вздовж берега, і ніби часом зупинявся, можна було догадатися, що його вислано спеціально, щоб обслідувати південний берег Яви, а можливо, й інших островів, і знайти слід "Саардама".

— Замаскуватись і приготуватися до бою! — пролунала команда Гудаса.

За мить Скелі Ластівчиних Гнізд спустіли, затихли. Тільки буруни гули біля рифів та горлали салангани. А інші пташки навіть посміливішали настільки, що почали літати між гілками, які прикривали корму "Саардама". І за це старий Гудас був дуже вдячний їм.

Міноносець наблизився. Побачивши маленьку бухту, він навіть повернув ближче до берега, але піняві буруни попередили його, що сюди наближатися не можна. Навколо безлюддя; лише пташки щебечуть та літають між деревами.

Чи могло кому-небудь спасти на думку, що тут ховається корабель, що двісті очей напружено стежать за кожним рухом міноносця? І він пішов собі далі.

Після цього протягом кількох тижнів бачили тільки одне парусне судно і один пароплав, та й то далеко на горизонті. Можливо, це теж був голландський військовий корабель, який шукав їх навколо Яви, але після першої удачі команда "Саардама" майже зовсім не турбувалася.

Робота ж тривала своїм порядком. Поволі, ящик за ящиком, піднімалися вгору гвинтівки, патрони; підняли кілька кулеметів. Довелося довго радитись, чи брати корабельні гармати. Одні казали, що "Саардаму" з його чотирма невеликими гарматами все одно неможливо розпочинати бій з добрими військовими кораблями, а на землі вони згодяться. Другі доводили, що й на землі гармат не можна використати, бо перетягнути їх через ці гори, та ще з належною кількістю снарядів, невистачить сил. Досить буде, коли вдасться доставити всі гвинтівки, кулемети і патрони. Чотири гармати все одно не вирішать долю війни, а на кораблі можуть згодитися хоч би проти того самого міноносця. Треті пропонували поділити гармати порівну.

Але братися за цю справу було ще рано, бо з'ясувалося, що й тієї частини зброї, яка вже вивантажена, нема куди подіти. Дірка, через яку тоді ліз Сідан з товаришами, була вже зовсім повна, що надзвичайно заважало зносинам з вершиною гори. Кілька сусідніх невеликих щілин так само були заповнені, а тимчасом не було вивантажено і третини всього добра. А дощі вже загрожували зовсім зіпсувати справу.

Довелося подумати про те, щоб знайти більш підходящий склад для зброї.

Почали щодня посилати по кілька чоловік у розвідку, щоб знайти якусь печеру. Обшукали всі навколишні гори, але не так легко було знайти підземелля, де можна було б сховати всю зброю.

Під час однієї такої екскурсії навіть втратили товариша.

Група з п'яти чоловік заблукала в горах. Кружляли вони півдня, стомилися, зголодніли і, нарешті, опинилися перед проваллям, яке йшло далеко праворуч і ліворуч. Перейти не можна, треба обійти, але з якого боку? Вирішили послати двох чоловік у обидва кінці, щоб розвідати кращу дорогу. Але йти нікому не хотілося, бо всі стомились. Тоді один згодився піти добровільно; це був Гоно, той самий гультяй, в якому прокинулося сумління під час захоплення "Саардама".

— Молодець Гоно! — похвалили товариші. — Хороший товариш! А другому доведеться вже піти по жеребкуванню.

Пішли товариші в обидва кінці. За півгодини почувся постріл з того боку, куди пішов цей другий товариш. Це означало, що дорогу знайдено. Тоді почали стріляти, щоб повідомити Гоно, що можна повертатися. Але відповіді ніякої не було. Знову почали стріляти, почекали і, нарешті, змушені були йти шукати його.

— От тобі й вигадали! — бурчали товариші. — Все одно змушені ходити, та, може, ще й нещастя яке скоїлось.

Весь час стріляючи, вони пішли в той бік і в одному місці, на гострому вузькому краю провалля, знайшли шматок сорочки Гоно.

Справа ясна: бідолаха впав у провалля...

Щоб заспокоїти сумління, постріляли ще. Спробували були знайти тіло, але ніяк не можна було дістатися до дна. Так і повернулися ні з чим.

Довідавшись про нещастя, всі на кораблі дуже жаліли бідолаху.

— Багато за ним було гріхів, але щирий був хлопець. Одразу перейшов до нас, хоч цього від нього й не чекали.

Особливо засумував Сагур, колишній помічник Салула. Він підійшов до Гудаса і довго про щось розмовляв з ним.

II. ПО ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЯВІ

Подорож ван-Декера триває. — Незалежний султан і його молодший брат. — Ясновельможне опудало. — Найбільший імператор у світі. — Стравова процесія. — Нарада у вчителя.

Поїзд повільно посувався на схід. Дорога підвищувалась, повертала, обмивала гори, перетинала міжгір'я. По боках її то засаджені рисом тераси, то широкі долини, поділені на савахи (ділянки), ніби шахи. І всюди, наче комашки, — люди; вони йдуть пішки поруч з поїздом, штовхаються на станціях, копошаться на полях, туляться у своїх кампонгах.

Висота місцевості — понад тисячу метрів, тому, незважаючи на полудень, спека трохи менша, ніж буває завжди у цих краях. Ось Бандунг, головне місто резиденції Преангер і найбільший у світі центр по добуванню хіни. Ця рослина, що приїхала з Південної Америки, дуже добре почуває себе тут. Усі гірські тераси засаджені хінними деревами. Одні нещодавно посаджені, другі підростають, а треті досягли своїх восьми років, і їх рубають, обдирають кору і везуть на фабрику.

У вагоні першого класу їдуть чоловік п'ятнадцять пасажирів і серед них знайомий нам мінгер ван-Декер, поважний представник фірми ван-Бром і К° в Амстердамі. Проти нього сидить круглий голландський плантатор і дає йому поради:

— Ви трохи запізнилися, мінгер ван-Декер, з своєю справою. Умови тепер значно погіршали. Землю тепер дуже важко знайти. Може, тільки десь у дикому закутку, далеко від залізниці.

— Наша фірма має намір широко поставити справу, — поважно сказав ван-Декер. — Вона не спиниться навіть перед тим, щоб побудувати свою власну залізницю.

— Отакі підприємці нам тепер і потрібні! — підхопив сусід, з вигляду якийсь значний голландський чиновник. — Нам треба нести культуру в глибину країни. Чимало ще є кутків, куди не досягла цивілізація, де ще не знають усієї тієї користі, яку приносить тубільцям голландська влада.

— Становище погіршало ще й з іншого боку, — казав далі плантатор. — За останні шість-вісім років якимсь вітром занесло такі настрої, про які раніше навіть ніхто не чув: різні спілки, організації, партії. Можете уявити собі, як усе це пасує тутешньому населенню.

Ван-Декер глянув на другу лаву, де сиділи представники "тутешнього населення" — молода красива яванка в шовковому саронгу

і чоловік, одягнений наче справжній європеєць, тільки босий. Вони розмовляли між собою по-голландському.

Плантатор помітив погляд Декера, усміхнувся і сказав:

— Не бійтеся! Не про таких йдеться. Це вищий, культурний клас. Вони самі розуміють усе те, про що я кажу.

До яванців підійшов блискучий голландський офіцер, і почалася весела розмова. Яванка грала очима, помахуючи віялом; її босий кавалер жартував з офіцером, ніби зі своїм братом.

"Тут уже справжня рівноправність", подумав ван-Декер — Гейс.

Надвечір приїхали на станцію Маос. Тут поїзд спиняється на цілу ніч, і пасажири повинні шукати ночівлю у містечку. Майже всі попутники Декера їхали у Сурабайю і змушені були чекати разом з ним.

— Їдьмо разом в один готель. Я покажу вам найкращий, — запропонував лагідний плантатор.

— Це залежатиме від мого слуги, який везе мене по країні і відповідає за все, добре й недобре, — відмовився Декер.

Йому зовсім не випадало воловодитися з цими панами, особливо в Маосі. Від Маоса йшла дорога в Чилачап, до якого було тільки п'ятнадцять кілометрів. Тут були товариші, яким він давав телеграму про небезпеку для "Саардама". Треба було довідатись, чи попередили Гудаса, чи врятувався він з кораблем, чи встиг вивантажити зброю, взагалі довідатись, які їхні справи в цьому районі.

— Не забудьте вжити хінові пілюлі! — порадив наостанку плантатор. — Ця жахлива місцевість — центр пропасниці.

— Дякую, — відповів Декер, виходячи з вагона.

Там його вже чекав Тугай-Салул. Він підхопив пакунки, посадив свого "пана" на фурманку, і за п'ять хвилин вони зупинилися у маленькому заїжджому дворі. Тільки вони лишилися самі, Салул сказав:

— Я думаю, нам обом не варто їхати у Чилачап. Я сам поїду.

— Нічого проти не маю, — жартівливо відповів Гейс. — Відпочити мені не вадить.

Салул повернувся о третій годині і розповів, що телеграму одержали і одразу ж послали двох надійних товаришів. Про інше нічого ще невідомо.

— Ну, а який тут настрій?

— Та що ж? — махнув рукою Салул. — Як і всюди: терплять, мовчать і чекають визволення з неба. Звісно, коли підштовхнути їх, то заворушаться.

— Чи вистачить людей для цього поштовху?

— Дуже важко назвати певну кількість. Думаю, що для початку знайдеться чоловік сто.

Вранці поїхали далі. Декер побачив у своєму вагоні майже всіх тих пасажирів, з якими їхав учора. Плантатор, чиновник, офіцер і навіть яванський франт зустріли Декера, мов знайомого.

— Зараз поїдемо за кордон! — сказав плантатор, коли поїзд рушив з місця.

Гейс знав, про що той каже, але треба було вдавати, що він вперше на Яві і не догадується, в чому справа. Він здивовано глянув на свого сусіда. Той почав пояснювати:

— Зараз почнеться незалежна держава Джок'якарта.

— Чув про це, — сказав Декер, — але добре не розумію, як це виходить. Чи справді вона незалежна?

— Аякже ж? Свій власний султан, уряд, свої власні дуже яскраві сановники. Своя влада на місцях. Чого ж вам більше треба? А ось вам і представник цієї влади. Полюбуйтеся!

Поїзд стояв на маленькій станції. Як завжди, штовхалося безліч народу, головним чином глядачі. Продавці, переважно китайці, бігали з бананами, приготовленим рисом, молоком та різними іншими підозрілими на якість стравами.

Між іншим, можна було помітити, що тутешній народ, яванці, трохи відрізняються від населення Західної Яви, сунданезців. Яванці менші на зріст, але краще збудовані. Шкіра у них світліша. Гейс одразу пригадав бантамських бадувісів.

Ось юрба розступилася. Над головами загойдався яскравий перистий паййонг (зонтик). Ніс його напівголий слуга, просуваючись спиною до вагона. А під паййонгом поважно простував чоловік, який ніби щойно втік зі сцена театру. Строкатий шовковий саронг виблискував різними цяцьками; з-під нього виднілися широченні шовкові штани з жовтими і чорними смугами, а ноги були босі. Голова була обмотана барвистою хусткою, а на ній ще сидів ковпак ("кулук").

На "кофейному" обличчі цього чоловіка чорною тушшю були намальовані маленька борідка, гострі закручені вусики і брови від самісінького перенісся майже до вух. У малайського племені, як відомо,

майже не росте волосся на обличчі, а тимчасом у культурних європейців є і борода й вуса. Щоб не відставати від них, яванські пани самі собі малюють бороду, вуса і до того ще й брови до вух.

Та люди зовсім не дивувалися з цього опудала. Навпаки, склавши руки долонями і простягаючи їх уперед, вони схилялися перед цим паном з найщирішою пошаною.

Біля дверей вагона сталося непорозуміння. Паййонгоносець не міг пролізти у вагон зі своїм зонтом, а скласти його було неможливо. Видно, цей почесний і заслужений паййонг робився тоді, коли ще не передбачали такої штуки, як вагон.

Паййонгоносець спробував був просунутись і так і сяк, але нічого не міг зробити. Тимчасом дали сигнал до відходу поїзда. І бідолашний сановник відіслав паййонг назад і вліз у вагон сам.

Європейська культура перемогла азіатську!

— Це який-небудь "аділаті" або "паті", — пояснив послужливий плантатор. — Чимало у них різних чинів, кожен має свої відзнаки, спеціального кольору паййонг. У стосунках між собою вони суворо дотримуються стародавніх церемоній. Навіть мова в різних випадках вживається різна. З вищими такий "аділаті" розмовляє однією мовою, з нижчими — другою, а з рівними — третьою.

Сановне опудало увійшло до вагона. Всі пасажири, в тому числі і голландці, з пошаною посунулися, щоб дати йому найкраще місце.

— Але, як я бачу, ви й самі шануєте їх, — зауважив Декер.

Плантатор знизав плечима.

— Хай собі граються! Нам воно не зашкодить, — і, нахилившись ближче, тихо додав: — Однаково всієї країни ми заселити не можемо, особливо ці вологі і нездорові місця. На всю цю державу з кількома мільйонами чоловік нас набереться кілька сотень. Звісно, в такому разі краще приятелювати, ніж воювати. Поки що хай собі граються в незалежність.

Гейс знав усе це краще від плантатора і не продовжував розмову.

Місцевість була болотиста. Звертала на себе увагу велика кількість полів, засаджених цукровою тростиною, і чимало димарів цукрових заводів. Але й серед загальної нужденності всього яванського народу ця країна визначалася своєю бідністю. Причина дуже проста: тут, крім голландців, смоктали соки "незалежний" султан і всі його "паті" та "аділаті".

Опівдні під'їхали до Дйоки, столиці Джок'якарти. Місто ховалося в зелені, серед якої височів "кратон"— палац султана, обнесений стіною. Це ціле місто з військом, садами, звіринцем, слугами — разом п'ятнадцять тисяч чоловік. Життя тут їде так само, як і сотні років тому; так само, як і раніш, султан — бог для свого народу.

Є тільки маленький, незначний додаток: збоку стоїть будинок і фортеця "молодшого брата" — голландського резидента. Звідти висовуються гармати просто на кратон. Завдяки цьому між султаном і молодшим братом завжди панує згода. Молодший брат дуже шанує старшого, а старший уважно слухає "поради" молодшого.

На станції Дйока вийшло кілька пасажирів, у тому числі і поважний аділаті. Поїзд рушив далі.

— А тепер поїдемо в іншу, ще могутнішу незалежну державу — Суракарту, — сказав плантатор. — Править нею великий імператор — сусухунан Паку-Бувоно-Сенапаті... е... е...

— Інгнаголого, — підказав, посміхаючись, чиновник.

— Нгабдур, — додав офіцер.

— Так, так, Інгнаголого-Нгабдур і Рахман, здається, — силкувався плантатор.

— І ще: Сайдин-Панотогамо, — закінчив босий джентльмен.

— Ну, скажіть, хіба невеликий сусухунан? — звернувся плантатор до Декера.

— Мушу визнати, що більшого імені я не чув у своєму житті, — відловів Декер.

Всі у вагоні засміялися.

Навіть не помітили, як опинилися в іншій державі. І тут, так само як і в Джок'якарті, відчувалася більша бідність, ніж в інших місцях Яви. Але разом з тим помічалися ознаки минулої культури. Видно було руїни стародавніх храмів і подекуди кам'яного ідола на полі. В XV столітті тут було велике Матарамське царство.

— Станція Соло! — оголосив кондуктор.

Це й було головне місто Суракарти. Декер зібрав речі, попрощався з випадковими знайомими і вийшов з вагона.

Станція маленька, занедбана, брудна. Метушиться і галасує різний обшарпаний і голий люд. Немає вже голландської чистоти і порядку. Але для Рейса з Салулом це було навіть приємніше: принаймні легше бути непомітними у цьому дикому натовпі.

Вулиці вузькі, завалені сміттям та гноєм. Будинки і халупи старі, діряві. На вулицях, на базарі, на майдані, між будинками, ніби черв'яки, копошаться люди. Тільки на ніч ховаються вони у свої шпарки, а вдень усе домашнє життя відбувається просто неба. Не видно ні магазинів, ні майстерень, бо нема кому продавати і виробляти речі. Харчуються усі ці люди лише бананами та пригорщею рису, що коштує тут найдешевше.

Але далі, як і належить, є панський квартал. Гейс і Салул виїхали на великий майдан, навколо якого стоять два готелі, голландська кірха, клуб, магазин та будинки голландців. Сюди ж підходить і стіна імператорського кратону, а навпроти нього, як і в Джок'якарті, фортеця "молодшого брата".

На майдані вони зустріли урочисту процесію, яка прямувала від палацу до кратону резидента. Поволі, серйозно, по двоє в ряд, сунуло кілька десятків чоловік у різнобарвних ковпаках з риб'ячого пухиря, в яскравих саронгах і шароварах, з кривими крисами за спиною. У піднятих над головою руках вони несли золоті і срібні блюда, миски з покришками. Попереду йшов поважний чоловік і суворими рухами відганяв зустрічних, а з боків процесії спеціальні особи тримали над цим начинням імператорські відзнаки — жовті шовкові паййонги.

— Обід сусухунану несуть, — промовив візник, показуючи на процесію.

Цей звичай має свою цікаву історію. Як і в кожному доброму царському палаці, в Суракарті теж бувають інтриги, змови, вбивства. І ось колись одного такого імператора отруїли близькі люди. Наступник, боячись такої самої долі, попросив у резидента, щоб той дозволив готувати страви в резидентській кухні. Резидент охоче погодився, і відтоді всі сусухунани готують страву в резидента. Цього бажали самі голландці: хоч і кухонна, а все ж таки політика; все-таки народ бачить, що їхній цар просить ласки в голландців.

Через кілька кроків біля одного будинку побачили звичайного, по-європейському одягненого голландця, над яким так само паййонгоносець ніс зонтик.

Тут уже і Гейс здивувався.

— Диви, який адіпаті знайшовся! — звернувся він до Салула.

— Та тут вони всі так роблять, — відповів той. — Чим же вони гірші за тутешніх панів? Сама влада розподілила між ними паййонги відповідно до чину і стану кожного.

Приїхали до готелю.

— Будь ласка, дайте мені таку кімнату, щоб поруч була друга кімнатка для мого слуги, — сказав Гейс хазяїну — сухорлявому рухливому голландцю.

— Ви довго будете у нас?

— Кілька тижнів, але часто буду відсутній по кілька днів, бо мої справи вимагають виїздів з міста. До речі, може і ви, як тутешній, знаєте, в якому районі легше буде заорендувати землю під плантації для великої голландської фірми? Ваші послуги не залишаться без нагороди.

— Постараюся, постараюся, шановний пане! — ще догідливіше заметушився хазяїн.

Надвечір Гейс вийшов на вулицю. За кілька кроків від нього покірно йшов слуга і ніс панське пальто.

Недалеко від готелю вони зупинилися біля одних дверей, над якими була вивіска: школа. Озирнувшись, зайшли у ці двері.

Вчитель-яванець Пандо був своєю людиною і служив головною ланкою для зв'язку в підпільній роботі. З великою радістю зустрів він гостей, відвів у дальню кімнату, позачиняв усі двері й вікна і, повернувшись до товаришів, почав розпитувати, як справи.

З цікавістю прослухав він, як було захоплено "Саар-дам", відведено під Скелі Ластівчиних Гнізд, як уже вивантажують зброю — та ще й скільки її! — яку базу створено в Бантамі, що чути в Батавії.

— Ну, а тепер розкажи, що у вас тут робиться? — закінчив Салул.

— Ми можемо розраховувати, — відповів Пандо, — чоловік на чотириста активних організованих товаришів, які складуть кістяк повстання. Вони поведуть за собою тисячі людей. Близько половини цих товаришів — комуністи. На сьогодні гасло — свобода і незалежність батьківщини.

— Під цим гаслом і сам сусухунан може піти, — посміхнувся Гейс.

— Не знаю, як сусухунан, — сказав Пандо, — а його сановник Радан-Бого є нашим "спільником". Він, очевидно, врахував напружене становище на Яві і хоче сам стати тут на чолі визвольного руху, щоб відновити колишню Матарамську імперію, де феодали могли б визискувати народ самостійно, без голландців. У нас є відомості, що він повів активну підпільну роботу в цьому напрямку з допомогою мулл та інших буржуазних націоналістів. Боюсь, що в нашій темній, відсталій країні за муллами піде більше народу, ніж за нами.

— Цього боятися не треба, — зауважив Салул, — бо на першому етапі наше завдання буде однакове, а там народ сам розбере, куди йому краще йти.

— Саме такі вказівки ми й одержали з Сурабайї, — відповів Пандо. — Нам навіть доручено підтримувати деякий контакт з ними на випадок погодження дій. Може, ви мені допоможете в цій дипломатії?

— Мені, як голландцю, зовсім не випадає обмірковувати з ними, як краще вигнати голландців, — засміявся Гейс. — Та вони мені й не повірять.

— Це правда, — погодився Пандо. — Я з свого боку зібрав матеріали, щоб показати, що я в курсі їхніх справ, заприятелював з одним муллою і через нього познайомився з самим Радан-Бого. Вони поки що знають тільки те, що я відданий справі визволення батьківщини від голландців. А що далі робити — не знаю.

— Я думаю, — сказав Салул, — що більш нічого й не треба робити. Це й буде контакт. А коли почнеться справа і виявиться потрібним координувати дії, тоді ми тебе й пошлемо для переговорів.

— Правильно! — підтвердив Гейс. — Але можете бути певні, що до цього справа не дійде. Коли б і довелося погоджувати операції, то принаймні не з таким "вождем", а з тими, хто сам воюватиме.

Пандо був задоволений, що ніяких дальших дипломатичних кроків од нього не вимагають.

— Які ж плани вашої роботи у вас? — запитав він.

— Я їду в Сурабайю, — відповів Салул, — щоб остаточно погодити деякі питання з Батавією. Разом з тим ми визначимо конкретні завдання для вас. Після того проведемо наради вашого активу. Тобі, Пандо, доведеться тимчасом підготувати всю цю справу, визначити місце, зібрати людей.

— На який день?

— Хто його знає, скільки часу доведеться мені бути в Сурабайї, — задумався Салул. — А скільки часу тобі треба для підготовки?

— Не менше чотирьох днів, — відповів Пандо. — Народ наш розкиданий...

— Ну гаразд, призначай тоді на п'ятий день, — вирішив Салул. — Я приїду.

— А де буде в цей час товариш Гейс? — запитав Пандо.

— Поважний ван-Декер, представник фірми ван-Бром і К°, залишиться тут і виконуватиме свою корисну справу, — відповів Салул з жартівливою урочистістю.

Наступного дня Салул і Пандо вирушили з міста, а Гейс поїхав з візитами до представників місцевої влади.

III. ЗМІЇНЕ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

Шукання складу для зброї. — Вулканічне гніздо. — Дикий кабан чи чорт? — Скляний палац. — Полювання під землею. — Змііне царство. — Таємничі постріли. — Пекельне видовище. — Несподівана математика. — Конвейєр. — Тривожна телеграма. — Від'їзд "Саардама".

Нарешті, вивантаження зброї довелося зовсім припинити, бо вже не було де складати її. А сховища ще не знайшли. Тоді вирядили чоловік двадцять у далеку експедицію.

— Бродіть там хоч тиждень, але знайдіть приміщення, — сказав їм Гудас.

Експедиція попрямувала на захід, туди, де курився вулкан. Сподівалися, що він протягом свого існування повинен був наробити безліч різних печер.

Щоб не блукати, пішли берегом моря. Але не дуже вигадали: все одно доводилось кружляти, обминати скелі та фіорди. Звісно, не минали випадку, щоб відійти вбік, заглянути в кожну щілину.

В одному місці знайшли дуже добру печеру, але надзвичайно малу.

— Принаймні запам'ятайте її добре, товариші, — сказав Сідан. — Може, згодиться і вона.

Лише надвечір дісталися до вулкана і зупинились біля нього на ночівлю. Вулкан був невисокий, але зате дуже широкий. Власне кажучи, це було ніби вулканічне гніздо. Складалося воно принаймні з шести вулканів, з яких діяв лише один. Інші давно вже згасли.

— Вигляд їх обіцяє успіх, — сказав Сурат. — Дуже вже дико вони розкидані. Он скільки таємничих ущелин.

Коли стемніло, мандрівники могли помилуватися загравою, ніби від пожежі.

— А все ж таки я вважаю, що таке місце не дуже підходить для складу військових запасів, — сміючись сказав Сідан. — Я гадаю, що нікому в світі не спадало на думку обладнувати місце для пороху у вулкані.

— Зате не спаде нікому на думку й шукати його там, — зазначив Сурат.

— Завчасно міркуєте, — сказав третій товариш. — Невідомо ще, чи знайдемо що добре.

Назавтра зійшли на головний вулкан. Але не так легко було це зробити, як сказати. Витратили вони чотири години, поки продерлися крізь пущі, перелізли через скелі та ущелини і зійшли на гору. Зате краєвид, який вони побачили, і враження від нього було чудовою винагородою.

Кратер вулкана скидався на озеро з кілометр навколо.

У цьому озері, ніби в казані, кипіла лава. В одному місці вона була покрита твердою корою, наче кригою, у другому — легко, поволі кипіла і булькала, мов каша. При цьому щоразу здіймався стовп пари та газу.

Раптом вітер подув з другого боку, і мандрівників мало не обпекло. До того ж вони відчули шкідливий сірчаний запах.

Усі покотилися вниз.

— Ого! Кепські жарти! — закричали вони.

— Так він нас коли-небудь і зовсім уб'є, якщо ми притулимося до нього. Він може і залити нас своєю кашею.

— Будемо сподіватися, що він стримається кілька тижнів, а там ми й самі залишимо його. Та й взагалі такі вулкани дуже рідко виливаються.

Треба додати, що такі вулкани справді діють спокійніше. Звичайно вони не гуркочуть, не руйнують околиць. Покиплять собі потихеньку — і все. Такими вулканами особливо славляться Гавайські острови в Тихому океані. Звісно, це не значить, що вони ніколи не можуть наробити лиха. В цьому самісінькому гнізді раніше, очевидно, відбувалися великі і грізні події.

— Берімося, товариші, за роботу! — наказав Сідан.

Слід сказати, що робота виявилася надто важкою. Все це гніздо мало принаймні десять кілометрів довжини і ширини, а це складало сто квадратних кілометрів площі, яку треба було обслідувати, та ще й як обслідувати! Глянути за кожний камінь, навіть під корч, пролізти в кожну щілину, спуститися в кожну ущелину, в кожне провалля. Навіть коли тут і є потрібний закуток, то натрапити на нього можна лише випадково. А в гіршому разі його може й зовсім не бути.

Першого дня шукали з запалом, другого дня — з упертою енергією, а третього почулися голоси: "Чи не даремна праця?"

А тут ще й харчі вийшли.

— Товариші! — підбадьорювали Сідан, Сурат і найактивніші матроси. — Все одно, так або інакше, нам треба знайти притулок: чи тут, чи там, але шукати треба. Ну, гаразд: коли тут не сподіваєтесь, шукайте в іншому місці — це все одно. Але зовсім припинити всю нашу справу, рискувати таким великим для нас багатством, як зброя, ми не можемо.

Довго доводити не треба було, бо кожен і без того добре розумів становище. Виділили п'ять чоловік на полювання, а самі знову взялися за роботу.

Як на лихо, і мисливцям не пощастило. Провештались вони півдня і, крім кількох маленьких мавп, нічого не бачили. Біля одного струмка помітили були сліди носорога, але його самого знайти не змогли.

— Нічого не зробиш, доведеться тоді мавп стріляти.

— Та й їх уже не видно! От так не везе! — скаржилися мисливці.

Відпочили трохи і знову почали ходити. Неглибокою улоговиною, вкритою вулканічним туфом, попрямували далі від вулканів, до моря. Вони йшли так собі, аби тільки йти, навіть рушниці закинули за плечі.

І ось зовсім несподівано з якоїсь папороті вискочив дикий кабан і побіг улоговиною. Поки мисливці скинули рушниці, він завернув убік і зник.

Мало не плачучи від невдачі, побігли наші мисливці слідом. Завернули і побачили лісок з величезних тамариндів. Він тягнув праворуч і ліворуч кроків на сто, а далі зводилися вивітрілі скелі. Пройшли кроків з двадцять вперед і наткнулися вже на тверду стрімку скелю.

— Товариші! Швидше назад! Станьмо з того боку! Кабан повинен бути тут! Він нікуди не міг утекти! — зраділи мисливці.

Вони вишикувалися шеренгою вздовж відкритого боку і з рушницями напоготові почали просуватися вперед, обслідуючи кожен крок. Щохвилини напруження збільшувалось. Ось лишилося кілька кроків до стіни, а звіра все нема.

Нарешті, підійшли до скелі впритул — і все одно нікого!

— Не може бути! Що це таке? Куди ж він міг подітися?

Пішли назад, оглянули кожний кущ, кожне дерево і знову нічого не помітили.

— Стривайте! Куди ж він міг утекти? На передню круту стіну вилізти він, безумовно, не міг. Лишається обшукати бокові скелі, вони, здається, крихкі.

Уважно оглянули ці скелі — і теж ніяких слідів не помітили.

— Може, це нам так здалося? Може, це не кабан, а якийсь чорт? — чи то жартуючи, чи то серйозно сказав один з товаришів.

— Хай буде і сам чорт, а ми повинні його знайти! — сказав другий.

— З голоду можна буде і його підсмажити та з'їсти, — засміявся третій. — Я ні разу не їв смажених чортів.

— Може, на дерево виліз? — пожартував четвертий.

— Але все ж таки що нам робить?

— Почнемо колупати кожну п'ядь землі, особливо біля коріння — обов'язково знайдемо.

Почали знову шукати і, нарешті, під великим коренем тамаринда, біля тих вивітрілих скель, що були по боках, навіть не в кутку, а біля самісінького краю, — справді помітили невелику дірку, зарослу травою.

— Ось куди він подівся! — зраділи мисливці і почали розширювати дірку.

Повиривали траву, відгребли пісок, потім якесь, ніби скляне, каміння.

— Еге! Та там, видно, величезне порожнє приміщення!

— Може, чого доброго, і для нашої справи згодиться!

Жарти жартами, а дірка справді вела кудись углибину. За землею пішли цілі гори скляного каміння. Найголовніше ж — ці камені не були суцільними, і їх легко було брати шматками. Траплялися часом дуже цікаві і гарні брили з цього дивного каміння.

Нарешті, щілина стала такою, що в неї можна було пролізти. На мить товариші нерішуче спинилися: дідько його знає, куди ще потрапиш?

— Ну, якщо дикий кабан проліз, то ми — тим більше, — сказав перший і обережно почав спускатися.

Але і обережності ніякої не треба було: каміння спускалося всередину поступово, ніби приступками.

— Ідіть сюди! Нічого особливого нема! — крикнув той зсередини.

За хвилину вже всі були там.

— У кого є сірники? Засвітіть!

Блимнув вогник — і наші товариші аж вигукнули від здивування. Вони потрапили у величезний зал, кінець якого навіть губився десь там у темряві. Але найдивнішим було те, що він здавався, скляним, та ще й з різнобарвного скла. Стіни, стеля, підлога — все було з скла; зверху ще звисали скляні напливи. Все це від світла заграло різними барвами, ще більш нагадуючи казковий палац.

— Ну от, я ж казав, що то був чорт! А це його палац, — сказав той же товариш. На цей раз здавалося, що говорить він майже серйозно.

— В такому разі треба буде подякувати йому за чудове приміщення для нашої зброї.

— А де ж наш кабан подівся?

— Ну, тепер про нього нема чого думати. Та він і не втече. Хай хто-небудь приведе наших хлопців. От зрадіють вони!

Через деякий час таємнича печера наповнилася веселим людським гомоном. Посередині палало багаття, від якого дивно іскрилися скляні

стіни і цяцьки на стелі. Але там далі загрозливо чорніла таємнича темрява.

— Ходімо, товариші, на полювання, а разом з цим дослідимо наш палац, — запропонував Сідан.

Хоч і стомлені були наші мандрівники, але перед таким незвичайним полюванням забули про все на світі. Зараз же наламали смолистого гілля, зробили смолоскипи і рушили в дорогу.

Наскільки казковий був палац, настільки і процесія була казкова. Попереду в ряд ішло п'ять чоловік з гвинтівками напоготові, інші йшли позаду, піднявши високо над головою смолоскипи. Вогонь крок за кроком розсіював темряву і відкривав усе нові й нові кімнати, зали, коридори, закапелки — і всі воші були з скла, всі чудово іскрилися різними барвами.

Вгорі заметушилися кажани, навіть якісь пташки, внизу забігали ящірки, якісь звірята; ось почулося тупотіння великого звіра, але побачити його не можна було.

— Ось він де, наш кабан! — догадалися товариші. — По справедливості треба було б помилувати його за те, що привів нас у цей палац, але, на жаль, їсти дуже хочеться.

Так пройшли, мабуть, метрів двісті, а попереду ніякого кінця не було видно. Нарешті, помітили збоку закапелок.

— Давайте заглянемо сюди!

Завернули. Закапелок був значно менший від головного коридора і далі дуже сильно знижувався і звужувався. Нарешті, лишився зовсім маленький куток, а в ньому щось ворушилося.

Пролунали постріли. Луна покотилася підземеллям.

Кабан був убитий. Хоч хотілося повернутись назад і зараз же покуштувати свіжини, але цікавість була сильнішою. Поклали здобич біля входу в закуток, а самі пішли далі.

Ось ще один закуток; з другого боку. Але там нічого цікавого не знайшли. Ще пройшли кілька кроків. Долівка знизилася, запахло вологою й ще якимсь незрозумілим, але неприємним запахом.

Але що там попереду шурхотить і ворушиться?..

— Змії! Змії! Назад!!

У темряві гойдався цілий ліс голів, блищали очі, рухалися жала. Люте сичання все збільшувалось.

— Що робити? — запитали озброєні. — Стріляти?

— Ні, ні, не варто! — почулися голоси. — Невідомо ще, скільки зможете убити зразу, а інші, розлючені, всім натовпом можуть наробити нам великого лиха. Потім справимося з ними: зброї вистачить.

І весь загін якось мимохіть швидко посунувся назад. І добре зробили, бо розпочинати бійку з цією масою змій, та ще в темряві, було надто рисковано. Перед таким ворогом довелося відступити.

Засмажили кабана і довго розмовляли, дивуючись з усього того, що бачили. Ночувати з такими сусідами побоялися і вийшли на поверхню.

Над вулканом блищала заграва, а десь близько гуло море. Полягали, веселі й — задоволені, і зараз же міцно заснули.

Але вночі раптом почувся гуркіт гарматних пострілів, а потім свист і шипіння!..

Миттю всі були на ногах, схопилися за зброю, почали прислухатися, але більше вже нічого не чули. Кинулися сюди-туди, пригляділіся, прислухались, — та так нічого особливого й не помітили.

— Що б це таке могло бути? — здивувався Сідан. — Я ж сам добре чув постріл, а потім якийсь свист і шипіння.

— І я це саме чув, — сказав Сурат.

Те ж підтвердили й інші товариші.

— Значить, треба припустити, що то був постріл з гармати, а свист — політ снаряда?

— Нічого іншого не можна придумати.

— Тоді хто ж і звідки стріляв?

— Голландці з моря.

— Біжімо до берега! — кинулося кілька чоловік.

Але куди там бігти — йти не можна було в темряві по скелях; повзти треба було, а не бігти. Може, тому на морі нічого й не встигли побачити.

— Коли, скажімо, це був міноносець, та, скажімо, звідкілясь знав, що ми тут перебуваємо, то чому ж він раз вистрілив і втік? Оце поясніть мені, будь ласка, — приставав до Сурата один хлопець.

— Я, братіку, сам знаю стільки, скільки й ти, — сказав Сурат.

Одним словом, було тут багато розмов. Нарешті, мусили погодитись, що це, мабуть, величезний камінь упав з гори або з берега. На цьому і заспокоїлись.

На корабель повернулися всі. Команда так зраділа і зацікавилася печерою, що зараз же заходилася переносити вантаж.

З першою партією зброї почали знищення змій. Але зараз же з'ясувалося, що це не так просто. Коли кинути у них гранати, то можна зруйнувати стіни підземелля.

— Пустимо на них отруйний газ, у нас є на кораблі, — запропонував один з старих матросів "Саардама".

Ця думка дуже сподобалася, але інший товариш, який краще розумівся на цій справі, попередив, що газ у цьому закритому підземеллі може триматися кілька тижнів. Значить, і вони самі не зможуть заходити сюди в цей час.

— Тоді нічого іншого не лишається, як іти на них війною з гвинтівками, — вирішив Сідан.

— Дуже небезпечна справа, — похитав головою Сурат.

— Як ти їм влучиш саме в голову? А поранені в інше місце та розлючені, вони стануть ще небезпечнішими. Тим паче що їх така сила: стріляти доведеться здалеку, а тоді освітити їх не можна буде як слід. Словом, я зовсім не можу собі уявити, як ми можемо почати з ними бій.

Роздуми Сурата були правильні. Але що ж тоді робити?

Тут один з товаришів запропонував інший спосіб:

— Пожертвуємо відро або два бензину, обіллємо їх, підпалимо, — і нам залишиться тільки стояти та дивитись.

Всі аж застрибали і руками заляскали від задоволення.

— Це ж буде найкращий "вайянг"!

Наступного разу і взялися виконувати цей план. Спочатку, без вогню, двоє виступили вперед з неповними відрами бензину. За ними кілька чоловік з гвинтівками, а вже далі запалили смолоскипи. Не можна було наближатися з вогнем до бензину, тому передні з повстанців були в сутінках, а змії уже зовсім у темряві.

Ось уже знову почулося шарудіння і сичання, ледь помітно захиталися в темряві голови. Справа спрощувалася тим, що змії були в низині. Спочатку тихенько почали лити бензин на землю, і він сам потік до змій. А решту хлюпнули на них зверху і швидко відбігли назад.

Заворушилися гади, засичали так, що в присутніх мурашки побігли по тілу.

— Починай!

Усі відійшли ще далі назад, а наперед виступив один з смолоскипом, розкрутив його і кинув…

Шугонуло полум'я, заблищали скляні стіни, освітилися всі кутки підземелля, і серед цього вогню почалося щось таке, чого ніхто ще ніколи не бачив…

Серед білого полум'я чорні кільця змій створили величезний клубок, який крутився так, що в очах мерехтіло. Деякі підскакували високо й звивалися в повітрі, деякі кидалися на стіни. Сичання перейшло у свист і навіть писк. Час од часу було чути, як тріскається шкіра, шкварчить

м'ясо. Ось розбіглися вони в різні боки, і здалеку видно, як у темряві крутяться вогненні змії. Кілька таких вогненних змій кинулося і в бік людей, але тепер їх уже не було чого боятися. Одні сконали на порозі, а решту добили. А коли стало тихо і темно, то люди навіть пошкодували, що це видовище так швидко скінчилось.

— Ну, а тепер закінчимо обслідування нашого палацу, — сказав Сідан.

З огидою переступили вони через змііну купу, по дорозі вбили кілька змій, які не догоріли, оглянули ще кілька закапелків, але кінця підземеллю все ще не було.

— Дідько його знає, куди воно веде! — говорили товариші. — Можливо, кілька днів доведеться блукати.

А тут ще смолоскипи згоріли. Довелось повернутися назад, бо не було часу займатися дослідженням. Їх чекала важливіша робота.

А робота справді була дуже марудна, не кажучи вже про те, що надзвичайно важка. Попрацювали тиждень, а перенесли всього тисячу п'ятсот гвинтівок. Виходило, що для перенесення всіх тридцяти тисяч треба буде більше чотирьох місяців! Та, крім того, треба перенести кулемети, патрони й багато інших припасів.

Почали підраховувати і побачили, що за таких умов інакше й бути не може. Передусім день у цих краях має завжди дванадцять годин і стільки ж припадає на ніч. Можна було б захопити для роботи ще годин шість від ночі, але серед скель та хащів зовсім неможливо ходити вночі. Таким чином, пропадало багато часу, йти туди з вантажем доводилося годин дев'ять-десять, і зараз же повертати назад було неможливо, бо наставала ніч. Назад без вантажу можна було пройти годин за сім-вісім, але нести новий вантаж того ж дня теж не можна було, бо наставала ніч.

Дорогою треба було йти по скелях, переходити ущелини, повзти, стрибати. За таких умов одній людині більше п'яти гвинтівок не можна нести. Отже, сто чоловік могли перенести п'ятсот гвинтівок за два дні, а щоб перенести всі тридцять тисяч, треба аж сто двадцять днів! Та стільки ж на патрони, кулемети і різні інші речі.

— Так ось що виходить?! — здивувався старий Гудас. — А справа здавалася такою простою. Нас же сто сімнадцять чоловік!

— А от бачиш, що робиться. Ми навіть самі не уявляли собі, яке багатство маємо, — сказав Сагур, що, як помічник механіка, був найосвіченіший з усієї команди. Він і підрахунки ці робив.

— Чи не можна було б використати наші човни? — сказав Сурат.

— Я про це вже думав, — промовив Гудас, — але рифи не пропустять човен біля берега. Доведеться вийти в море, тільки звідти через ті самі рифи не можна буде повернутися.

— Спробуємо тоді ось що, — сказав Сагур. — У нас часто навантажували і розвантажували корабель конвейєром, тобто ставали в ряд і передавали речі один одному в руки. Ну, а тут конвейєр доведеться зробити довгий.

Мені здається, робота піде швидше. Скільки може бути кілометрів до нашого складу?

— Та не більше п'ятнадцяти, але… — почав Сідан.

— Добре, — перебив його Сагур. — Тепер поділимо ці п'ятнадцять кілометрів на сто відрізків. Вийде по сто п'ятдесят метрів на кожного. Розставимо людей так, щоб у легких місцях припадало двісті метрів на чоловіка, а в важких п'ятдесят і навіть менше, інакше кажучи — щоб

кожному потрібен був однаковий час на свій відрізок. Тепер скажіть: скільки треба часу, щоб швидко пройти двісті чи двісті п'ятдесят метрів?

— Вважаючи, що за годину можна пройти шість кілометрів, на один кілометр припадає десять хвилин, а на двісті метрів виходить дві хвилини, — вирахував Сідан.

— Дамо п'ять хвилин туди і назад. Значить, там, на місці, через кожні п'ять хвилин одержуватимуть п'ять гвинтівок. За годину це дасть шістдесят, а за десять годин, враховуючи відпочинок, буде шістсот замість теперішніх двохсот п'ятдесяти.

— Ого! Одразу в два рази більше! — сказав Гудас.

— Зажди, це ще не все, — з виглядом ученого викладав далі Сагур. — Коли треба буде, ми зможемо відпочивати лише чотири години, а працювати всі двадцять.

— І вночі?

— І вночі! Бо кожен товариш весь час буде на своєму місці. Матиме свої речі, навіть притулок, розкладе багаття; крім того, він так вивчить свій відрізок шляху, що й з заплющеними очима зможе пробігти ці двісті чи скільки там кроків. За таких умов ми збільшимо кількість гвинтівок принаймні до тисячі за день. А коли щось буде загрожувати, то й до двох тисяч.

У Гудаса аж очі заблищали від захоплення.

— Ну й молодець ти, Сагур! — ляснув він його по плечу.

— Навіть і за таких умов доведеться працювати місяців зо два, — задумливо сказав Сурат. — Невідомо, чи встигнемо все сховати, бо нас шукають. Але що було б без цього?

Зараз же зібрали загальні збори, пояснили становище, ознайомили з підрахунками і запропонували новий план.

— Навряд чи за таких умов встигнемо перенести всю зброю. Пам'ятайте, що тільки та гвинтівка наша, яка буде на нашому складі, а решта кожного дня може загинути, — закінчив Гудас.

Треба сказати, що досі ніхто як слід не уявляв собі становище. Ніхто і не подумав, що буде потрібно стільки часу для закінчення роботи. Кожному здавалося, що за кілька днів вони все зроблять, а там хай собі шукають. Крім того, бачачи навколо таке безлюддя, вони якось мимоволі забули про те, що може загрожувати небезпека. Звідки вона візьметься? З моря — безпечно, вони в цьому вже переконалися, а з землі — тим більше. Тільки тепер вони побачили, яка велика робота залишається, і серйозно подумали про те, що не завжди може бути так тихо, як тепер. В один голос усі вимагали працювати без перепочинку не менше двадцяти годин.

Весь наступний день пішов на підготовку. П'ять чоловік поставили, щоб складати і впорядковувати речі в підземеллі, дванадцять залишили на кораблі для вивантаження, а сто чоловік розставили по дорозі, як казав Сатур. Кожному дали теплий одяг, харчі; в тих пунктах, де не було води, поставили її в банках і пляшках. Два чоловіки з корабля повинні були обходити "фронт" щодня і задовольняти потреби товаришів.

Усіх попередили, що, можливо, доведеться стояти на місці кілька тижнів і харчуватись як-небудь, навіть без гарячої води. Та чи звикати яванцям до цього?

Нарешті, все було закінчено. До заходу сонця лишалася ще година. Всі з нетерпінням чекали моменту, коли можна буде пустити "машину" в хід.

Але "інженер" Сагур попередив:

— Не забувайте, що останній одержує посилку тільки через чотири години, коли буде темно.

— Нічого, нічого! — загули всі. — Пустимо хоч кілька посилок, зате останні завтра почнуть пізніше на чотири години.

На спробу послали п'ять штук, попросивши повідомити, як іде справа, особливо в середніх. Перші відповіді показали, що в деяких місцях були перебої, але частково це пояснювалося темрявою. А відповіді останньої ланки можна було чекати лише через вісім годин.

Назавтра першу посилку відправили о третій годині ночі, щоб там одержали її о сьомій, а "інженер" сам пішов по фронту. Довелося подекуди поправити, пересунути декого ближче чи далі, але взагалі машина працювала непогано. Самі товариші були дуже зацікавлені і бігали так, що після полудня посилки почали поступати на місце навіть через кожні три хвилини. Працювати весь час так, звісно, не можна було. За день зробили три відпочинки по годині, але зате самі товариші попросили для спроби пустити "машину" і вночі. Цього разу і в темряві вона працювала добре. Спинилися о дванадцятій годині.

День у день тривала вперта, невпинна робота. Припинялася вона на чотири-п'ять годин уночі або в дощ. Ось уже тиждень простояли товариші на своїх місцях, потім і другий. Під час відпочинку одразу ж падали на землю і засинали. Але ніхто не скаржився, ніхто не вимагав більшого відпочинку.

Живучи самотньо в лісі, кожен відчував себе ланкою одного великого ланцюга. Кожен знав, що коли ланка зіпсується, то спиниться вся машина. І кожен знав, що робить усе це добровільно, не для себе і не для хазяїв, а для всіх.

Одного разу конвейер несподівано зупинився. Потім надійшла "телеграма", що біля фронту з'явилися два тубільці і товариші "обробляють" їх. Потім друга телеграма: тубільці йдуть допомагати.

Через деякий час з'явилося двоє людей і, видно, з радістю помітили, що тут, починаючи від капітана, усі свої.

— Товариші! — звернувся до них Гудас. — Ось ваш корабель, ваша зброя, допоможіть нам впорядкувати її.

Ці прості слова, очевидно, справили на них сильне враження.

— Завжди з вами! — відповіли вони зворушеним голосом.

І ланцюг збільшився на дві ланки. Під час відпочинку запитали, звідки вони, як сюди потрапили і що взагалі там чути.

— Нашу, землю забрав регент собі під оселю. Ми тоді прийшли сюди в гори, побудували курінь, блукаємо і шукаємо поживи. Деякий час тому ми натрапили на одного чоловіка, мабуть з ваших. Він заблудився, побився і повз ледве живий. Ми його взяли у свій курінь і доглядали, поки він видужав. Тільки вчора він пішов од нас.

— Як його звати?

— Не знаємо.

— Це, мабуть, Гоно, — сказав Сідан. — Чому ж він назад не повернувся?

— Наша справа не для нього, — сказав Сагур. — Я навіть не здивуюся, коли він приведе сюди голландців.

— Ну, це вже занадто! — промовив Сурат.

— Побачимо, — буркнув Сагур.

І після цього ще швидше пустив "машину".

Одного разу знову помітили голландський військовий корабель. Він тримався далі, ніж тоді міноносець, але завдання його було, мабуть, таке саме. Припинили роботу, сховалися і перечекали так само, як і минулого разу.

Потім надійшла нова "телеграма": біля печери знову чули гарматні постріли і знову нічого не помітили. Невже ж знову звалився камінь? А може, це вулкан стріляє? Принаймні добре й те, що на них поки що ніхто не нападає.

Здається, нічого особливого не сталося, але якась тривога охопила інсургентів. Вона ніби носилася в повітрі.

Навіть по ланцюгу передалася. Робота посувалася шаленим темпом; люди просто з ніг падали від втоми.

Тоді Гудас зібрав нараду з товаришів, які були поблизу.

— У нас лишилося ще, — сказав він, — десять тисяч гвинтівок, тридцять кулеметів, половина патронів і багато інших речей. Боюсь, що навіть наша "машина" не встигне справитися з цим. Я думаю, чи не краще було б тимчасово скласти все це у ту ближню невелику печеру, а звідти вже згодом перенести далі. Ми б тоді підготувалися, щоб утекти звідси з кораблем, а зброю можна було б упорядкувати і без корабля. Навіть можна було б з успіхом і оборонятися.

— І я це саме хотів запропонувати, — сказав Сагур.

Ніхто не заперечив. Зібрали товаришів, пояснили, в чому справа, і переобладнали конвейєр. Цього разу ланки стояли майже поруч одна біля одної, і робота закипіла так, що через три дні все було перенесено в малу печеру. Навіть невистачало місця в пій, і довелося частину речей скласти поряд, під брезентом. Після того стомлені працівники, незважаючи ні на що, проспали більше дванадцяти годин.

Почали готувати корабель, навіть розпалили котли. Пробоїна, звісно, була залатана раніше. Вивантажили на всякий випадок одну гармату.

А вранці прийшли два посланці з Чилачапа і принесли відому нам телеграму Гейса.

— Це справа Гоно! — заскреготів зубами Сагур.

— Тепер нам уже все одно чия, — відповів Гудас— Треба тікати, поки не пізно.

Виїхати звідси було ще важче, ніж заїхати. Не можна було розвернутися, треба було їхати задом. Але були й переваги: перша — це те, що розвантажений корабель став легший і не так глибоко сидів у воді, а друга — що виїжджати можна було вдень. Найближчий приплив мав бути об одинадцятій годині, лишалося чекати три години.

Але яке ж це було чекання! Щохвилини могло з'явитися вороже судно. Що коли воно прибуде перед припливом? Тоді доведеться сидіти, мов пацюк у пастці. Правда команді загрожує не більша небезпека, ніж тим, хто лишається на березі, але корабля шкода. Подумати тільки: перший і єдиний корабель яванського народу!

Розставили людей. На березі лишилося сто чоловік під командою Сурата. Головні спеціалісти, як Сагур і Сідан, лишилися на кораблі. Всього на "Саардамі" зосталося двадцять один чоловік команди.

— Поки що вистачить, — сказав Гудас, — а там ще наберемо. Шкода тільки, що радіо зіпсоване і нема у нас людини, яка розуміє цю справу. А було б дуже цікаво послухати, що вони там говорять.

Почали виводити корабель. Навіть човни і катер впряглися. Може, й вони відведуть якийсь поштовх? Поставили корабель кормою до проходу, завезли вперед якір і, підстерігши найвищу воду, кинулися між скель. По боках, як і раніше, поначіплювалися всі сто чоловік, з жердинами, оберемками гілок. Ці величезні оберемки і захистили корабель від двох дуже небезпечних поштовхів. І ось корабель щасливо вискочив у океан.

Почалися щирі привітання, палкі побажання.

— Тримайтеся, товариші! — казав Гудас. — Коли настане час, до вас пришлють по зброю. Де треба буде, прийдемо на допомогу і ми.

Через кілька хвилин сто чоловік повернулися на берег і з мимовільним сумом стежили, як їхній корабель зникає в блакитному просторі.

Що його там чекає? А що чекає їх тут? Чи зустрінуться вони коли-небудь? Якось спустіло навколо, ніби вони втратили свою домівку.

А в цей час з другого боку, далеко-далеко на горизонті, показався маленький стовпчик диму.

IV. В ДЕРЖАВІ ІМПЕРАТОРА ПАКУ-БУВОНО-СЕНАПАТІ ШГНАГОЛОГО-НГАБДУР-РАХМАН-САЙДИН-ПАНОТОГАМО[20]

Його величність не має грошей. — Запасний імператор. — Взаємовідносини "братів". — Царське свято. — Бій звірів. — Ясновельможні революціонери. — Відповідальна поїздка.

Його величність сусухунан Паку-Бувоно... і т. д. сидів у своєму покої і розглядав альбом з орденами і медалями всього світу. Сусухунан дуже любив ці іграшки і вивчив напам'ять усі медалі і почесні знаки, які тільки існують на світі. Навіть і зараз він почепив на себе безліч орденів, у тому числі недавно одержаний орден Нідерландського лева.

Імператору було п'ятдесят з гаком, але на вигляд не можна було дати йому стільки, бо намальовані тушшю борода, вуса і брови чорніли, наче у молодого. Одягнений він був у картаті шаровари, саронг, поверх якого була ще накинута чорна оксамитова куртка. На босих ногах — пантофлі з діамантами, на голові — висока чорна шапка, які носили ще португальці триста років тому.

Покій був обставлений стародавніми яванськими меблями, диванами, зброєю, а поруч з цим — європейські столики, крісла, паризькі статуетки, фотографії та інші атрибути європейської цивілізації.

Тихенько прочинилися двері, і в покій, схилившись у три погибелі, всунувся поважний старий чоловік.

— Хай береже аллах великого сусухунана!

— Що скажеш, Радан-Бого?

— Пробач, великий імператоре! — сказав Радан-Бого, простягаючи вперед складені долонями руки. — Мої погані вуста мусять образити твої царські вуха.

— Що, що таке? — занепокоївся сусухунан.

— На свято, яке готує ваша величність через п'ять днів, невистачає грошей.

Сусухунан скривився, ніби йому в ніс залетіла муха.

— Невже ти не можеш сам уладнати все це?

— Хай буде свідком аллах — все, що можна було зробити, я зробив, але потрібних грошей здобути не можу.

— Зверніся тоді до резидента, хай він дасть в рахунок того, що належить, — нетерпляче промовив сусухунан.

— О великий царю царів! За цей рік нам нічого не належить: усі вісімсот гульденів ми вже одержали, а до кінця року лишається ще чотири місяці.

— Чи ти не міг нашкребти з яких-небудь податків? Не йти ж мені самому збирати гроші серед підданих? — уже зовсім незадоволено сказав сусухунан.

— Хай аллах утішить твій справедливий гнів, о могутній володарю нашого життя! На ці ж гроші ми живемо весь останній час. Усе, що можна було витиснути, — витиснуто.

Сусухунан нервово став перегортати сторінки альбома, а потім жбурнув його далеко від себе.

— Ну, то що ж ти порадиш робити? — вирячився він на Радан-Бого.

Той схилився ще нижче.

— Чи може радити твоїй величності твій жалюгідний слуга? Мудрість твоя сама знає, що доведеться попросити у резидента грошей наперед.

— Ну, от зверніся від мого імені. Я йому напишу.

— О незрівнянна світлість! Твій слуга не зможе умовити резидента. Лише твоя могутність може це зробити. Особливо коли треба брати за наступний рік.

З-за спини Радан-Бого з'явився новий чоловік — яванець років тридцяти п'яти, одягнений у голландську військову форму. Він злегка махнув рукою на знак привітання і зупинився, ляскаючи себе по чоботях стеком.

— Мангко-Негоро, мабуть, зовсім забув, до кого з'явився і перед ким стоїть, — з ненавистю зирнув на нього сусухунан.

— А великий сусухунан, мабуть, забуває, що підполковник голландської армії не може триматися так, як тримаються вони, — зухвало відповів Мангко-Негоро, показуючи стеком на простягнутого Радан-Бого.

Сусухунан зблід і, здавалося, готовий був зробити щось рішуче, але стримався і глухо промовив:

— Під цим мундиром ти ховаєш усе зле. Ну, кажи, чого тобі треба?

— Я чув, що ти не святкуватимеш свято Сурах. Якщо це правда, то може продаси мені свого тигра для бою звірів?

Сусухунан підвівся і з гонором відповів:

— Ти завжди ловиш найгірші і найзліші чутки. Тигр мені самому потрібний для бою звірів у свято Сурах.

Він одвернувся і відійшов убік, даючи зрозуміти, що розмова закінчена.

— Як хочеш, — сказав Мангко-Негоро, знизавши плечима, і вийшов геть.

— Ця гадина збирає всі плітки. Звідки вони пішли? — грізно крикнув сусухунан на Радан-Бого.

Той зовсім прилип до землі.

— Хай господар мій зараз же відітне мені голову, коли я маю до цього якесь відношення, — простогнав неборак.

— Іди й попередь резидента, що я хочу відвідати його, — наказав сусухунан і почав нервово ходити з кутка в куток.

Радан-Бого задом виповз за двері.

Маленька сімейна сцена з Мангко-Негоро є одним з багатьох наслідків голландської політики. Цей Негоро був племінником сусухунана і офіційно вважався його наслідником. Через те що в Суракарті не було постійного закону про наслідників, голландці самі вибрали його з родини сусухунана і запропонували імператорові визнати його. "Пропозицію" було прийнято.

Нічого й казати, що голландці вибирали такого наслідника, який тілом і душею належав їм. Йому голландці так само платили гроші (тисяч двісті на рік), давали під його команду спеціальний загін війська, а щоб він менше залежав від сусухунана і той не міг чіплятися до нього і вимагати загальних надзвичайних знаків пошани, зробили його голландським підполковником з неодмінною умовою носити цей мундир завжди. Він мав окремий палац, окреме господарство і фактично не залежав од імператора.

Не слід думати, що голландці були особливо прихильні до наслідника. Ні, до обох вони ставилися однаково, але сусухунан дуже

виразно відчував, що коли він втратить ласку в голландців, то наступного ж дня легко і зовсім законно на його місці опиниться його наслідник. А сам наслідник завжди був радий допомогти імператорові втратити цю ласку.

Почулися гарматні постріли: це було ознакою того, що його величність виїжджає з кратона. Ці постріли давали сусухунану величезне задоволення. Ще б пак: самі голландці так шанують його! За якимись там голландськими правилами не можна стріляти після заходу сонця. Тому сусухунан ніколи не виїжджав після заходу, щоб тільки не позбутися цієї приємності. І голландці щедро жертвували на таку важливу справу кілька кілограмів пороху. Треба ще додати, що сусухунан взагалі рідко виїжджав з свого кратона. Для цього щоразу треба було "порадитися з молодшим братом", а цей брат дуже часто "не радив" виїжджати. Тому великий імператор майже весь вік сидів у своєму кратоні, ніби під арештом.

Відчинилася брама, і на майдан висипала ціла юрба придворного люду в найрізноманітнішому і найбарвистішому вбранні, наче якийсь карнавал. Воїни з списами і щитами, царські зброєносці, сановники під своїми паййонгами, різні слуги, з яких двоє несли золоті царські плювальниці.

Імператор їхав у високій позолоченій кареті, запряженій шестериком. На кожному коні сидів верхи слуга. На передку — два кучери, ззаду — паййонгоносець з жовтим паййонгом. Одним словом, кожному було видно, який великий і могутній імператор Паку-Бувоно-Сенапаті-Інгнаголого-Нгабдур-Рахман-Сайдин-Панотогамо.

Резидент вийшов назустріч почесному гостю і зустрів його на ґанку. Обидва "брати" поволі, церемонно і низько вклонилися один одному, а потім резидент узяв імператора під руку і повів до покою. Через те що сусухунан приїхав ненадовго, в справі, він наказав своїм людям лишитися і чекати його на вулиці.

Коли "брати" опинилися самі в кабінеті, поведінка обох зразу змінилася. Старший брат одразу втратив усю свою поважність і улесливо поглядав на молодшого, а молодший, навпаки, залишив улесливість і діловито спитав:

— Чим можу бути корисний вашій величності?

— Я завжди радий відвідати мого брата і протектора, — солодко відповів сусухунан.

— Дуже зворушений. Мені самому завжди приємно бачити вашу величність, — байдужим тоном промовив резидент.

— Через п'ять днів буде наше велике свято — Сурах. Між іншим, я хочу влаштувати цікавий бій звірів. Гадаю, ви не відмовитесь подивитися на це.

— Дуже вдячний вашій величності. Це, мабуть, надзвичайно цікаво.

— Тільки от… бачите… е-е… бачите, трохи грошей невистачає.

— Це неприємно, — пошкодував резидент.

— Так от я й хочу просити вас відпустити трохи в рахунок моєї пенсії, — закінчив сусухунан і навіть перестав дихати.

— А чи знаєте, ваша величність, що всі гроші за цей рік ви вже взяли?

— Знаю. Мені міністр фінансів якось говорив, — потупив очі імператор. — Але я сподіваюсь, ви не відмовитесь дати мені трохи наперед.

— Ваша величність! — з докором сказав резидент. — І так уже завжди наперед берете. Неможливо аж за наступні роки давати. Мусить бути якийсь порядок, якась межа.

— Знаю все це, шановний резиденте, але вже так сталося. Дайте востаннє, більш не проситиму. Зізнаюся вам під секретом: є обставина, яка змушує мене шукати грошей, чого б це не коштувало. Я думаю, навіть і вас це стосується.

— Що ж це таке? — вже більш уважно запитав резидент.

— Не знаю, звідки пішли чутки, що у мене немає грошей, щоб відсвяткувати як слід наше свято — Сурах, ці чутки підхопив Мангко-Негоро і навіть наважився запропонувати мені, щоб я продав йому свого тигра. Бачите, замість мене Негоро влаштує урочисте свято! Що ж тоді скаже народ? Це ж буде приниження мого авторитету, а наскільки я знаю, воно не в ваших інтересах. Чи не так, пане резидент?

В очах резидента сяйнула ледь помітна усмішка.

— Ваша величність повинні були заздалегідь передбачити таке становище.

— Воно так, — зітхнув сусухунан, — але ж я тільки тепер довідався про це. Цей Радан-Бого дотягнув до останньої миті. Принаймні тепер іншого виходу нема. Я переконаний, що ви не допустите, щоб похитнувся мій авторитет серед народу.

— А скільки б ви хотіли? — спитав резидент, барабанячи пальцями по столу і дивлячись кудись убік.

— Та тисяч сто.

— Ні, ваша величність, це неможливо. Це ж буде майже за два місяці на наступний рік.

— Може, ви боїтесь, що я не доживу до того часу? — скривився імператор.

— Всі ми під аллахом ходимо, — задумливо відповів резидент.

— Ну, тоді хоч вісімдесят.

— Більше п'ятдесяти дати не можу, — твердо відповів резидент.

— Накиньте ще хоч десять, — жалібно попросив імператор.

— Не можу. Навіть ці даю лише на знак особистої поваги до вашої величності, щоб підтримати ваш авторитет.

— Хай буде хоч так, — ніби з жалем сказав сусухунан, а в самого одразу легко стало на серці.

Перемовившись ще кількома словами, обидва попрямували до виходу. Як тільки вони переступили поріг, резидент знову зробився надзвичайно ввічливим, лагідним, вивів гостя на ґанок, довго кланявся на прощання.

Почет сусухунана заметушився, прибрав належного порядку. Надзвичайна велич одбивалася від особи сусухунана.

І, дивлячись на цю урочисту процесію, народ схилявся і дивувався славі й могутності свого великого імператора Паку-Бувоно-Сенапаті-Інгнаголого-Нгабдур-Рахман-Сайдин-Панотогамо.

* * *

Задній бік сусухунанового палацу виходив у сад. Тут і був майданчик, арена для бою звірів. Міцні залізні грати огороджували овальну арену; лише з правого боку височіла стіна з кількома залізними дверима. Це було приміщення для звірів.

Заради такого урочистого свята імператорський сад був відкритий для всього народу. Ще задовго до вистави строкатий натовп обступив грати. Низенька огорожа перед гратами ледве стримувала натиск. Озброєні царські слуги стежили за порядком.

Від палацу сюди виходила широка веранда з мармуровими колонами і широкими сходами. На веранді під оксамитовим навісом стояли два крісла, абсолютно схожі одне на одне. Тут товпилася придворна челядь, чекаючи виходу імператора.

На сходах розташувалася варта — жахливі напівголі малайці з великими кривими крисами напоготові. Тут же внизу чекав гамелянг — струпний яванський оркестр.

Пролунав звук гонга. Всі підхопилися, вишикувалися в ряд, затамували подих. Навіть у натовпі людей не чути було ані звуку.

Розчинилися двері, вийшов якийсь дивовижний церемоніймейстер з величезною палицею, а за ним поважно випливли "два брати", йшли вони поруч, і можна було помітити, що кожен намагався, щоб його сусід не випередив його ні на один сантиметр. Цікаве було поєднання мішаного, напівфантастичного одягу сусухунана з досконалим білим європейським гарнітуром резидента.

Заграв гамелянг, загув люд; ті, що стояли ближче, простяглися на землі, і під цей шум, з ласкавими усмішками, "брати" рушили до своїх крісел. Кожен з них мав підставу гадати, що ці галасливі привітання стосуються головним чином його.

"Брати" сіли. Зараз же по боках стала варта, а ззаду — двоє слуг з віялами, щоб прохолоджувати своїх володарів. Дружини сусухунана — їх було кілька десятків, — ішли позаду і розташувалися поряд на підлозі, на м'яких килимах. Лише для головної з них було крісло. Мангко-Негоро теж мав збоку своє окреме крісло.

Інші придворні розташувалися як хто хотів: частина стояла навколо, а більшість присіла навпочіпки. Від картатих саронгів, широчезних барвистих шароварів, яскравих шапок-копичок, різнобарвного дорогоцінного каміння, яким було усипано не лише одяг і зачіски жінок, а навіть волосся чоловіків, — від усього цього аж в очах мерехтіло.

Народ тимчасом почав виявляти нетерплячість. Всім хотілося швидше побачити цікавий бій.

Нарешті, за знаком сусухунана, піднялися вгору двері приміщення для звірів, і на арену вийшов дужий чорний дикий буйвол. Радісні голоси людей злякали його, він спинився і нерозуміюче почав озиратися навколо. Потім ступив кілька кроків, знову спинився. Так він зробив кілька разів, поки звик і почав ходити спокійно, навіть з цікавістю придивляючись до незвичайної для нього обстановки.

Тоді піднялися інші двері, і з-під них висунулася голова тигра. Але зараз же і сховалась назад, його зустріли ще голоснішими криками. Минуло з півхвилини, а тигр не показувався, лише часом з темряви поблискували його очі. Тоді з клітки його чимсь підштовхнули. Він люто заричав і висунувся на арену задом. Та коли люди загули дужче, тигр знову сховався у своєму приміщенні. Довелося ще раз його підштовхувати, і коли тигр увесь висунувся з дверей, вони опустилися, і тільки тоді звір лишився на арені.

— Е, матьян! Який сором, чого це ти щулишся, наче мокре цуценя! — підбадьорював його народ.

Матьян тільки мружився і люто озирався.

Потім скрадаючись ступив кілька кроків до огорожі, немов бажаючи кинутись на людей. Звідти в нього жбурнули бананом. Тоді й тигр почав сердитись: вишкірив зуби, почав бити хвостом.

А буйвол у цей час стояв на другому боці арени, схиливши голову, бив об землю копитами, глухо ревів і не відводив очей від тигра.

Нарешті, і тигр помітив його. Припавши до землі і ляскаючи себе хвостом по боках, він почав підкрадатися до буйвола збоку.

Наближався рішучий момент. Запанувала така тиша, ніби тут, крім звірів, більше нікого не було. Напружилися і "брати". Сусухунан мимохіть, несвідомо посунув своє крісло трохи вперед. Але навіть і в таку напружену мить резидент не забув про авторитет голландської влади: він настільки ж посунувся і з своїм кріслом.

Тигр підкрадався. Буйвол повертався за ним, весь час тримаючи напоготові свої роги. Ось уже тигр підготувався до останнього стрибка. Але буйвол випередив його і кинувся на нього перший.

Тигр зовсім не чекав цього і ледве встиг відскочити вбік.

Люди весело зареготали. Симпатії глядачів усе-таки були на боці буйвола.

— Молодець, кербау! Тримайся! Дай йому перцю! — заохочували буйвола з усіх боків.

Очі буйвола налилися кров'ю, з ніздрів ішла пара, навіть піна показалася з рота від напруження. Він уже сам збирався перейти в атаку. Тигр же, навпаки, ще більше зіщулився і відступав.

І ось раптом глядачі побачили тигра в повітрі. Він летів навскоси, прямо на шию буйволу. Але той мотнув головою і… допоміг тигру перелетіти на другий бік. З шиї було вирвано шмат шкіри, а тигр поранив об роги лапу.

Та зараз же з незвичайною прудкістю, ніби ще в повітрі, тигр повернувся назад і опинився в буйвола на шиї.

Сусухунан ще посунувся вперед, а за ним, не відводячи очей від сцени, і резидент…

Жахливе ревіння вихопилося з грудей буйвола.

Але за одну мить він упав на бік і придушив нижню половину тигрового тулуба до гратів.

Почувся хряск. Це потрощилися кістки тигра. Проте голова і передні лапи ще робили свою справу…

Буйвол закидав назад голову, щоб зачепити ворога рогом. Це йому погано вдавалося, але й тигр поступово слабшав і затихав.

Нарешті, тигр сконав. А буйвол хоч і був ще живий, та вже не встав…

— Дуже цікавий бій! — задоволено казав сусухунан резидентові, входячи у внутрішні покої. — Рідко трапляється, щоб обоє разом перемогли один одного.

— Так, цікаво, — відповів резидент, хоч насправді йому не дуже подобалася така розвага.

Серед гостей був і ван-Декер — Гейс. Після від'їзду Салула і Пандо він поїхав до начальника канцелярії резидента. Високий, сухорлявий і суворий мінгер Гааза, відчувши, що тут пахне капіталами, одразу став не тільки лагідним, але, здається, й нижчим на зріст. Сам резидент побажав зустрітися з рідким гостем і прийняв його в тому самому кабінеті, де кілька днів тому приймав його імператорську величність, причому різниця в прийомі була зовсім не на користь його величності. Перед представником фірми резидент був зовсім не такий поважний і гордий, як перед великим імператором. Резидент дуже зацікавився планами компанії ван-Бром, обіцяв допомогти всім, чим тільки можна.

— Якщо взагалі наші капіталовкладення на Яві дуже бажані, — казав він, — то в тій частині, яка вважається незалежного, — він посміхнувся, — ці вкладення ще потрібніші, бо це найкращий спосіб освоєння країни і залучення її до нашої культури.

— В такому разі дозвольте поставити вам одне дуже важливе для нас питання, — сказав Гейс.

— Будь ласка.

— Ми чули, що становище на Яві напружене, що може навіть вибухнути повстання. За таких умов, самі розумієте, вкладати капітал дуже рисковано. Для нас було б дуже важливо знати ваш погляд на становище. Від вашої відповіді в значній мірі залежатиме вся справа.

Резидент відчув усю відповідальність свого становища і серйозно, розважливо сказав:

— Якби йшлося про Сурабайю, Батавію чи інші такі пункти, я не дав би вам абсолютної гарантії, хоч особисто переконаний, що небезпеки не може бути. А що стосується Суракарти, то я можу дати вам повну гарантію. Правда, є у нас деякі фантазери-націоналісти, які мріють про відродження стародавньої Матарамської імперії, але вони мріють про це

вже кілька сотень років і можуть мріяти ще тисячі без будь-якої шкоди для нас.

— Дуже вам вдячний, — сказав Гейс цього разу вже зовсім щиро, бо запевнення резидента було корисніше для справи повстанців, ніж для компанії ван-Бром.

Після розмови з резидентом Гейсу, власне кажучи, не було чого й робити в місті. Але треба було чекати ще три дні. Сяк-так провів він два дні, а на третій йому випала можливість побувати в гостях у самого сусухунана.

Сталося це так, що Гааз на цьому святі познайомив Гейса з Радан-Бого.

— Він може бути корисним для вашої справи, — шепнув Гейсу Гааз, підходячи з ним до міністра.

Почувши слова "для вашої справи", Гейс з жахом відсахнувся і пильно глянув у вічі Гаазу: що це значить? Невже йому відомо, що говорилося тоді в домі Пандо? Невже Пандо — зрадник?! Але за мить Гейс зрозумів, у чому справа, і навіть зашарівся...

— Не думав я, що мені доведеться мати справу з таким міністром, — промовив він, аби щось сказати.

Гладка постать і хитрі очиці Радан-Бого улесливо забігали, коли він вітався з голландцями. Гейс не мав ніякого бажання розмовляти з ним і полегшено зітхнув, коли після кількох пустопорожніх фраз Радан-Бого побіг, як він сказав, у господарських справах.

Свято продовжувалось у залі. Головним номером були яванські танці — "сримпі" і "бедойо". Гамелянг заграв тягучу, сумну одноманітну

мелодію, і насередину вийшли танцюристки, переважно принцеси імператорського роду.

Весь танець складався з повільних рухів, ніби прогулянка вперед і назад з присіданнями, вигинаннями, схожими на зміїні рухи. Принаймні тулуб і руки рухалися більше, ніж ноги. Особливо викручувалися руки, суглоби, пальці, викручувалися незвичайно, неприродно.

Незвичайні обставини, публіка, танцюристки, їх зміїний танець, однозвучна тиха музика — все це почало ніби зачаровувати Гейса, навівати сон. Тим більше що минуло півгодини, година, півтори, а танцям не було видно кінця-краю.

Сусухунан сидів біля столу, потягував холодний напій, курив і, очевидно, з приємністю стежив за танцями. Ось він кашлянув, і зараз же збоку підповзла навкарачки дівчина з золотою царською плювальницею. Одержавши порцію царської слини, вона так само навкарачки, але вже задом, посунулась назад, тримаючи плювальницю над головою.

Але резидент страждав. Багато разів бачив він ці одноманітні танці. Якщо спочатку вони дуже цікавлять європейця, то потім уже стають нудними. Особливо коли це триває мало не протягом двох годин. Резидент весь час позіхав, і сяк і так повертався, щоб тільки не заснути, ї був надзвичайно радий, коли танці скінчилися.

Надходив вечір. Гості вийшли на веранду, в сад.

— А що буде далі? — спитав Гейс у Гааза.

— Мабуть, європейські танці, а о дванадцятій годині — вечеря.

— Шкода, що не навпаки, — сказав Гейс. — Страшенно хочеться повечеряти за імператорським столом.

Але доля позбавила його цього щастя. Підійшов Радан-Бого і сказав, що біля входу в палац добивається побачити свого туана в якійсь справі слуга пана ван-Декера.

— Очевидно, справа важлива, якщо він наважився турбувати мене, — сказав Гейс і пішов.

Його чекав Салул.

— Через тебе мені не вдалося повечеряти з його величністю, — сказав Гейс, коли вони відійшли.

— Нічого, повечеряємо колись разом у цьому самому палаці і за цим самісіньким столом, — відповів йому в тон Салул.

Коли на світанку гості сусухунана роз'їжджалися, вони могли помітити, що в одному з вікон готелю все ще горить світло…

А наступного дня вранці прийшов посланець від Пандо. Учасники наради повинні були зібратись кілометрів за п'ятнадцять звідси, в лісі, в руїнах стародавнього храму, і посланець мав провести туди Гейса та Салула.

Найняли підводу без кучера (за кучера сів посланець) і після полудня рушили в дорогу. Містечко жило своїм щоденним життям. Метушилися жителі. Часом проходив чи проїжджав європеєць, плив у повітрі паййонг якого-небудь сановника. Спека ще не зменшилась, і вулиці були сонливі, мляві. Ніхто, здавалося, не звернув на подорожніх уваги.

І зовсім не можна було подумати, що за ними стежить цілий хвіст зацікавлених людей…

V. ПРИЯТЕЛІ МИМОВОЛІ

Несподіваний приятель. — Вовк і вівця. — Китайський похорон. — Трагікомедія на кладовищі. — По одному сліду. — Смерть зрадника.

Нонг вперше був у великому місті. Опинившись на вулицях Батавії, він здивовано позирав навколо: на величезні будинки, вікна магазинів, на незнайомі коштовні речі в них, на трамвай, на міську публіку. Він був немов у сні. Все, що сталося з ним, було таке несподіване, незвичайне. Як і чому він опинився тут? Наче якась сила підхопила його і перенесла в інший світ. І в цьому новому світі він став багачем. Мав аж сто гульденів! Незвичайне багатство! Він не міг собі повірити, що все це правда. Знову й знову роздивлявся гроші — виходило, що правда.

Бантам, ліси, таємні товариші — все це лишилося, як тьмяні, невиразні спогади, його бажання і обіцянка зв'язати свою долю з ними відійшли на задній план, здавалися вже непотрібними.

Навіщо все це, коли він тепер багатий? Він тепер може налагодити своє життя зовсім по-іншому. Сто гульденів — це ж не жарти! Вони, здавалося, пекли йому руки, йому ввижалося, що всі навколо бачать його багатство і заздрять йому. Може, навіть хочуть відібрати — і він сховав свої гроші далі.

— Що, братіку, радий, що вирвався? — почув він над вухом голос, і чиясь рука по-приятельськи лягла на його плече.

Нонг здригнувся. Перед ним стояв той самий чоловік, який там, у суді, посвідчив, що "це не він".

— Це я пожалів тебе, — вів далі чоловік. — Бачу, хлопець хороший, незіпсований. Дарма, — думаю, — він страждає, треба допомогти! Ну, і сказав їм, що треба тебе випустити. А то довелося б тобі довго ще мучитись. В таких справах нелегко звільнитися без допомоги збоку, навіть хоч ти й тисячу разів будеш невинний.

Нонг слухав цю приятельську балаканину і відчував себе якось незручно. Гостре обличчя людини, улесливий голос, меткі очі справляли на Нонга огидне враження.

"Чому він такий лагідний? Чого йому треба від мене? Чи не хоче він видурити у мене гроші?" думав він.

Але новий приятель не тільки не зазіхав на його гроші, а навпаки — сам запропонував почастувати його.

— Ходім, братіку, почастую. Ти тут людина нова, і я можу бути корисним для тебе. А то може ще статися так, що, визволившись з одного лиха, потрапиш у друге, і тоді я буду винен, що визволив тебе.

І він весело засміявся.

Усміхнувся і Нонг. Цей дивак почав навіть цікавити його.

"Ну що ж? — подумав Нонг. — Коли твоя ласка, добре. Але мене, брате, не обдуриш. Бачу, яка ти цяця".

Крім того, Нонг був упевнений, що цей чоловік не знає про його, Нонгове, багатство. Навіть коли б і побачив, як туан давав йому гроші, то все одно не міг знати скільки.

Сіли в трамвай і поїхали у гавань Прийорк. Всю дорогу новий товариш розважав його, жартував.

— Тебе як звати? Я забув.

— Нонг.

— А мене — Като. Мушу тебе попередити, що у пас в місті шахрай на шахраї їде і шахраєм поганяє. Сам побачиш. Ось чому мені приємно познайомитися з чесною людиною. Поки ти ще не зіпсувався в місті, — підморгнув він з хитрою усмішкою.

Але саме це здорове, незіпсоване почуття якраз і говорило Нонгу, що він має справу в одним з таких шахраїв. Почуття було інстинктивне, але стійке, виразне. Може, цьому Като навіть і вдалося б зламати недовір'я, коли б не його таємнича роль там, на слідстві.

Нонг добре пам'ятав це. Чим більше він пригадував усі подробиці, тим більше переконувався, що цей тип веде якусь підступну політику. А "приятельство" його напевне має якусь лиху мету.

Нонг добре бачив і розумів, що Като там був свідком і знає "тих", тому й не признав Нонга та його туана. Ясно було, що "тих" шукають і, очевидно, натрапили на якийсь слід. Ясно було також, що головним винюхувачем був цей самий Като. І, нарешті, Нонгу легко було зрозуміти, куди веде все це "приятельство".

Після цього в голові Нонга одразу вивітрився той туман, усі ті нові враження, яких зазнав він за останній час. І місто, і гроші, і плани свого власного життя відсунулися вбік. Перше місце посіла інша, важливіша справа.

Виразнішими стали його колишні почуття, виразніше пригадав і "тих" товаришів у лісі, пригадав, з яким бажанням ішов він до них, як обіцяв служити їхній справі. І, нарешті, найголовніше, що надавало сили, — це те, що йому тепер трапляється відповідальний випадок самостійно допомогти "тим", відвести небезпеку.

А як — це вже залежить від нього самого і від обставин. Поки що ясно одне: він повинен стежити за цією людиною.

Коли вони вийшли з трамвая, Нонг уже почував себе вільніше, впевненіше, він знав, як триматися.

У гавані стояло багато кораблів з різних кінців світу. Вивантажувались європейські товари, навантажувались місцеві: кава, хіна, цукор, кориця, мускат, перець. Під палючим промінням сонця бігали по сходнях жовті, бурі, чорні напівголі вантажники з великими пакунками і ящиками на спині.

Здавалося дивним, як ці маленькі, худі стомлені люди могли носити такі тягарі. Зігнувшись мало не до землі, з викоченими на лоб очима, з гиком мчить такий вантажник, і видно, що цей гик є його останнім засобом підтримати сили.

А ввечері більша частина заробітку гине в незліченних тавернах, які, ніби пастки, розкидані навколо. Лише китайські вантажники — або, як їх звичайно називають, кулі — більш стримані і бережуть кожний гріш. Повечерявши пригорщею рису та бананом, вони так і лишаються ночувати на узбережжі до наступного дня. До того ж робітників дуже багато, і вони вже з вечора повинні ставати в чергу, щоб одержати роботу на завтра.

Като і Нонг зайшли в одну з таверн. У брудній низенькій кімнатці біля запаскуджених столиків сиділи голландські, англійські, японські, китайські, французькі матроси.

Галас, гамір і міцні слова з різних мов свідчили, що присутні вже добряче випили. Від диму і різних запахів повітря було таке густе, що здавалося, крізь нього треба було проштовхуватись. Нонг навіть трохи злякався, вперше опинившись у такому місці.

— Китайоза, віскі! — скомандував Като хазяїну-китайцю.

З жадобою налив Като дві склянки, цокнувся з Нонгом і миттю випорожнив свою., Нонг доторкнувся вустами до своєї, але не випив: міцним і неприємним здався йому цей напій.

— Що ж це ти, братіку, здрейфив? — засміявся Като. — Звикай!

— Не можу, — сказав Нонг.

— Ну ні, братіку, так не можна! Так з тебе ніколи не буде людини. А я бажаю тобі добра і хочу з тебе зробити людину. Ну, бери. Коли хочеш, я собі другу наллю. Ну, разом! Сміливіше, не бійся! Ось ця!

І він зі смаком, поволі почав тягнути з своєї склянки. Нонг трохи відпив, а решту, скориставшись з моменту, непомітно вилив під стіл.

— От і добре! — похвалив Като, не помітивши цього. — Коли хочеш мати успіх у житті, треба вміти пить. Хто вміє пити, той уміє жити. Скільки у мене було товаришів, які не вміли ні того, ні цього. Вони тепер десь марно страждають, а я, як бачиш, живу і тобі бажаю так жити. Признавайся: ти, мабуть, зацікавився, чого це я виявляю до тебе прихильність, і, мабуть, не віриш мені, га?

— Правду кажучи, я нічого ще не думав. Бачу, добра людина — і все, — відповів Нонг з простакуватим виглядом.

— Звісно, добра. І зараз ти в цьому переконаєшся.

Като нахилився ближче і тихо запитав:

— Скажи, який вигляд у того другого туана, якого ти бачив у Бантамі?

"Починається!" подумав Нонг і весь напружився.

— Та я ж казав уже, — відповів він голосно. — Досить високий, років під тридцять п'ять чи більше, з чорним волоссям і бородою.

Здається, Като не помітив, що Нонг накинув тепер років з п'ять.

— Чорний? — знову спитав Като.

— Так. Що ж тут дивного?

— А які з ним були люди?

— Знову ж я казав: кілька провідників, слуг.

— А що він там робив?

— Не знаю. Я бачив його мимохідь. Здається, полював; крім того, я одним вухом чув, що він шукає якісь плантації.

— А ти б пізнав його, якби побачив знову?

Цього разу Нонг задумався, як краще відповісти.

— Не знаю. Я його зовсім мало бачив, — невпевнено промовив він.

— Ну то я тобі відкрию секрет, чому я так цікавлюся цим паном. Ти кажеш, що він хоче знайти землю під оренду. Сам знаєш, справа це нелегка. Ну, а я саме знаю відповідну ділянку. Коли ми знайдемо цього пана і запропонуємо йому землю, то можна буде добре заробити і від нього і від того, хто здає, бо пан цей, видно, багатий і грошей не пошкодує. Заробіток поділимо на двох — от і вся справа. Тепер розумієш?

Нонг зрозумів: Като хоче використати його, щоб знайти "тих". І придумав непоганий план. Ну що ж? Буде краще, коли Нонг весь час буде поруч з цим шпигом, щоб попередити "тих". За таких умов знайдеться випадок і назавжди позбутися його.

— Це було б дуже добре! — ніби радісно відповів Нонг.

— І це в значній мірі залежить від тебе. Ми б поїхали разом. Якби ти міг пізнати його, особливо, якби ти хоч приблизно міг знати, де його шукати, тоді ми швидко зробили б свою справу.

Нонг якось чув тоді в лісі, що хтось там збирається їхати в Суракарту. Але сказати про це шпигу він побоявся, бо той може кинути Нонга і поїхати сам. Тоді Нонг стане злочинцем, зрадником.

— Цього не знаю, — відповів він, подумавши.

— А ти краще подумай: може, щось чув? Хоч приблизно. Тобі ж краще буде.

Крики і суперечка серед матросів визволила Нонга од відповіді. Всі підхопилися: у кутку заблищали ножі, револьвери. Але зараз же з'явилась поліція і припинила сварку. Видно, поліція тут була завжди напоготові.

Після того Като зацікавився іншим. У вікно він побачив, що на набережній, проти таверни, виносили з корабля труну. Група китайців зустрічала її, всі плакали, голосили. За труною з сумним виглядом сходив з корабля китаєць, який, очевидно, привіз небіжчика.

— Цянь-Фу?! — пізнав його Като і дуже здивувався.

Китайці надзвичайно шанують свою батьківщину. Де б китаєць не був, він ніколи не втрачає з нею зв'язок. Завжди він прагне повернутись

додому. І коли помирає, то просить, щоб труп його перевезли і поховали на батьківщині. Зрозуміло, таке бажання можуть виконати лише багаті китайці, але загалом на всьому світі таких набирається чимало, тому подорож китайських мерців є досить звичайною справою.

З часом цей звичай почали застосовувати навіть до тих покійників-китайців, які народилися не в Китаї, а на чужині. Тому привезення померлого китайця на Яву було нерідким явищем.

Але Като, очевидно, зацікавився не цим.

— Ходімо! — торкнув він за руку Нонга і вибіг з таверни.

Підійшовши до процесії, Като звернувся до однієї жінки, яка надто вже старанно виявляла розпач.

— Кого везете?

— Ой-ой-ой! Батько, батько повертається в такому вигляді! — відповіла вона крізь сльози.

Потім підійшов до Цянь-Фу.

— Добрий день, Цянь-Фу! Кого везеш?

— Батька довелося привезти. Велике нещастя. І коштує скільки!

Като відійшов і посміхнувся. По-перше, Цянь-Фу, як знав Като, був не настільки багатий, щоб дозволити собі таку розкіш. По-друге, та жінка не була ні сестрою, ні дружиною Цянь-Фу. І, по-третє, батько Цянь-Фу народився і жив у Китаї.

— Ходімо проводжати цього небіжчика, гроші заробимо, — підійшов Като до Нонга.

Той здивовано глянув на Като.

— Чого дивуєшся? Сам побачиш. Я ж казав, що навчу тебе жити на світі.

І вони приєдналась до процесії.

Вже вечоріло, коли вони підійшли до китайського кладовища. Китайці швидко, абияк засипали труну і розійшлися. Але Като навіть і не чекав кінця. Він повів Нонга назад у місто і купив два заступи.

Нонг догадався, що задумав цей шахрай.

— Ну ні! На таке діло я не піду! — запротестував він.

— Дурний! Кажу ж тобі, що заробити можна.

— Таких заробітків я не хочу, йди собі сам.

— І піду! — вперто сказав Като. — А ти пожалкуєш. Ти навіть ще не знаєш, у чому тут справа, а вже відмовляєшся.

— У чому ж?

— Ходім, тоді побачиш.

Що тут було робити? Покинути його — значить, покинути "тих", відмовитись від допомоги їм, знати, що їм загрожує небезпека, і нічого не зробити. Доля так зв'язала Нонга з цим негідником, що треба або

погубити "тих" або "приятелювати" з ним до кінця. Погубити "тих" Нонг не міг і пішов за Като.

Було вже зовсім темно, коли вони повернулись на кладовище. Підійшли зовсім з іншого боку і, натикаючись в темряві на могильні камені, почали тихенько підкрадатися до свіжої могили.

Серце Нонга стискалося від жаху. Чого було варте вже саме блукання вночі по якихось китайських могилках! А тут ще невідома, підозріла і, мабуть, небезпечна мета. Але мета Нонга була серйознішою і, зціпивши зуби, він ішов за Като.

Нарешті, підійшли до свіжої могили.

— Тепер давай копати, тільки швидше! — наказав Като і взявся за роботу.

Але Нонг не поворухнувся з місця.

— Мені це не треба, — відповів він рішуче.

— Та тут же багатство!

— Яке багатство?

— Контрабанда.

Лише тепер Нонг зрозумів, у чому справа. Цієї миті поряд підвелася якась темна постать і хутко побігла геть.

— Держи його! — крикнув Като і кинувся навздогін.

Нонг лишився на місці, не знаючи, як поводитись в цих незвичайних обставинах.

Через кілька хвилин повернувся, захекавшись, Като.

— Утік, холера йому на голову! Це був, мабуть, їхній вартовий. Тепер він їх попередить і приведе сюди.

— Значить, нам треба тікати, поки не пізно, — сказав Нонг.

— І не думаю! — рішуче відповів Като. — Ми ще з ними потягаємося.

— Ну, а я то зовсім не маю бажання ні тягатися, ні зустрічатися з ними, — сказав Нонг і попрямував геть.

— Стривай! — зупинив його Като. — Гаразд, я згоден, іди собі, але не виходь зовсім, почекай, сховавшись, там далі. Коли тут щось трапиться, пролунають постріли, чи що, тоді біжи і приведи поліцію. А якщо все буде тихо, я сам прийду до тебе, ми спокійненько вийдемо, а ти одержиш свою частку. Як бачиш, ти нічим не рискуєш. Згоден?

Нонг охоче погодився. Ця пропозиція цілком відповідала його бажанням. По-перше, він не розлучався з Като назавжди, по-друге, не рискував, а по-третє, мав надію, що китайці уб'ють Като. Це був би найкращий вихід. А поліцію Нонг покликав би лише тоді, коли б переконався, що його "приятель" убитий; навіть сам добив би його, якби треба було.

Като також був задоволений…

Через півгодини він помітив, що попереду щось ворушиться. Обережно, від каменя до каменя, сунули тіні. Треба було або бути сміливим до божевілля, або дуже хитрим, задирливим і впевненим, щоб триматися так спокійно, як тримався Като.

— Гей! Заждіть! — крикнув він до тіней. — Я тут сам. Давайте поговоримо.

Звідти ніякої відповіді,

— Гей! Цянь-Фу! Не ховайся. Не варто. Ваш вартовий, певно, сказав вам, що нас двоє. Ну то ось один з нас перебуває за кладовищем і чекає наслідків. Якби вам вдалося вбити мене, то через кілька хвилин він приведе поліцію, і тоді не тільки вас покарають, але й загине весь ваш товар. Крім того, у мене є револьвер, я зчиню галас, може і з вас кількох уб'ю. Отже, самі бачите, бій не принесе вам ніякої користі. Якщо навіть ви й переможете, то втратите товар і одного або двох чоловік, а решта піде під суд. Давайте краще поговоримо по-дружньому. Хай підійде один з вас ближче. Не ворушіться, не ворушіться! Зараз стрілятиму. Хай підходить один! — усе це Като сказав досить тихим голосом, щоб не чути було здалеку. Але китайці почули всі його слова. Нонг же був значно далі і нічого не чув, тільки напружено чекав пострілів.

Кілька хвилин було тихо. Като з револьвером у руці стежив навколо, щоб ніхто не підкрався.

— Ну, Цянь-Фу, швидше! Хіба ти дурний, хіба ти не можеш підрахувати усі вигоди від моєї пропозиції?

Нарешті, підвелася одна тінь і підійшла на кілька кроків.

— Які ж твої умови? — промовив китаєць, і в голосі його було стільки стриманої люті, що навіть Като стало трохи страшно.

— Дружні, по знайомству тільки, — відповів він. — Ти ж знаєш, що замість того, щоб рискувати і нажити собі ворогів, я міг би тихенько сказати на вухо кому треба і без будь-якого клопоту одержати третю частку всього товару. Ти потрапив би під суд і навіть не знав би, звідки

тобі прийшло таке щастя, а на мене зовсім не мав би люті, може навіть ще більше полюбив би. Згоден ти, що я міг би так зробити?

— Такий, як ти, звісно, міг би, — прохрипів Цянь-Фу.

— Згоден ти, що в такій труні може вміститися опіуму та інших речей тисячі на три гульденів?

— Куди там на три тисячі! — жваво відказав китаєць. — Та в мене і всього капіталу не буде три тисячі.

— В усякому разі порожню труну ніхто не везтиме з-за моря, — діловито зауважив Като. — Ну, то ось моя пропозиція: я одержую замість законної тисячі лише п'ятсот і твою щиру подяку, а ти спокійно робиш те, що хочеш. Згоден?

— Ні, ти забагато вже нарахував: там і на тисячу не буде.

— Хоч би й так, але ж інакше ти й цього не одержиш, та й у тюрму потрапиш. Подумай сам, що краще.

— Поступися трохи, — попросив Цянь-Фу. — Триста візьми.

— Ну гаразд, згоден, але з однією умовою.

— Якою?

— Що ти щиро не сердитимешся на мене.

Китаєць навіть засміявся.

— Хай буде так. Ну й шахрай же ти! — підійшов і почав виймати гроші.

— Зате чесний, — з гонором відповів Като і запалив світло, щоб можна було полічити гроші.

Тимчасом Нонг аж млів від нетерпіння. Чому так довго нічого не чути? Адже коли справа скінчиться миром, то час уже повертатись. А може, цей шахрай узяв та й утік від нього, щоб не ділитися грішми? Даремно Нонг не попередив його, що такими грішми не цікавиться. Даремно він побоявся цієї брудної справи і втратив з очей свого "товариша". Тепер справа значно ускладниться. Як знайти його? Тільки одна надія лишилася: може, китайці вбили його?

І Нонг поповз до могили.

А коли наблизився, то побачив тільки двох китайців, що закопували могилу. А може, вони заодно з труною закопують убитого Като? Як про це дізнатись? Показатися їм рисковано, бо вони можуть знищити і другого свідка.

Поки Нонг сушив голову, китайці закінчили свою справу і пішли. Нонг лишився сам на свіжій могилі. Була, мабуть, друга година ночі. Сидіти в такий час одному на кладовищі незнайомого міста було не дуже приємно. Але не це турбувало Нонга. Найбільш турбувало питання: чи похований Като у цій мотилі, чи так пішов? Хоч руками розгрібай землю, щоб довідатись про це! А знати неодмінно треба.

До світанку лишалося годин чотири. Встигнути ще можна. Та до того ж Нонг пригадав, що кинув тоді вбік свій заступ. Напевно, ніхто про нього не думав і не шукав. Заступ знайшовся. Нонг заходився працювати.

Земля на цій нещасній могилі сьогодні стільки разів перекидалася, що копати було зовсім легко. Незабаром заступ ударився об труну. Тремтячими руками Нонг почав відкривати її…

Мабуть, Като не так сильно бажав знайти у цій труні скарб, як Нонг — знайти труп Като. Але труна була порожня…

Нонг мало не заплакав. Що тепер робити? Де його шукати? Може, він уже вирушив по слідах? Як попередити "тих", коли Нонг сам не знає, де вони? І винен у цьому сам Нонг. Через нього може бути неприємність "тим"…

Через деякий час Нонг один їхав у Суракарту.

* * *

Знову він опинився в незнайомому місті, та ще в такій справі, до якої навіть не знав, як приступити. Добре, що місто було не таке велике, як Батавія.

Нонг знайшов притулок у нічліжці і два дні блукав вулицями, площею та біля готелю. Розпитувати в готелі про людей, яких він і назвати не міг, Нонг не наважувався. І ось одного разу він побачив біля готелю… Като, того самого "приятеля", якого він загубив! Като був у величезному брилі, з якого спускалася хустка. Видно, він не хотів, щоб його впізнали. Проходив він біля готелю дуже повільно, зупинився, ніби міркуючи, зайти чи ні, пройшов далі, а тоді повернувся назад.

Коли в першу мить Нонг думав підійти до шпига, то тепер, навпаки, відійшов убік, щоб Като не побачив його, і почав стежити, що буде далі. За хвилину до готелю під'їхав візок, до якого вийшли два чоловіки. Нонг одразу впізнав у них тих, кого шукав… Не встиг Нонг подумати, що йому тепер робити, як вони сіли на візок і поїхали. За ними бігцем рушив Като, а за Като — Нонг…

Звернули раз, другий і вимчали на пряму довгу вулицю, яка, видно, безпосередньо переходила в шлях.

Тут Като несподівано зупинився і звернув убік.

Збентежений Нонг не знав, чи стежити за ним, чи бігти за тими. Трохи поміркувавши, він вирішив іти вперед.

Пара маленьких яванських коней швидко везла візок курною дорогою, і незабаром курява зовсім закрила його від очей Нонга. Як було наздогнати його? А тимчасом ззаду щохвилини можна було чекати небезпеки. Тоді Нонг кинувся бігти…

Рівними, розміреними кроками, зберігаючи сили, біг Нонг, ніби на спортивних змаганнях. Через кілька хвилин він навіть помітив, що віддаль зменшується. Здивовано поглядали пішоходи на дивака, який біжить у таку спеку.

— Куди тебе несе? — питали його.

— Сапі втік. Чи не бачили часом? — відповідав Нонг.

І завжди знаходилися люди, які бачили і запевняли, що це саме його сапі.

Через деякий час Нонг був змушений зупинитись для відпочинку. Щоб не витрачати марно час, він попросив одного діда підвезти його. Дід поволі тягнувся на двох колесах, запряжених парою буйволів.

В цю мить Нонг почув ззаду тупіт копит, і за хвилину мимо промчав Като, верхи на коні. Нонг тільки зціпив зуби в безсилій люті…

Але ось попереду великий пагорок. Візок подорожніх поїхав поволі. Като опинився вже зовсім близько біля нього, але зупинився і став чекати, поки він від'їде далі.

Нонг зітхнув вільніше: значить, Като лише стежить за візком, а в такому разі Нонг встигне і пізніше наздогнати його.

Візок тимчасом переїхав пагорок і знову помчав швидше. За ним зник з очей і Като. Тоді Нонг зліз з воза, і, на диво дідові, знову кинувся бігти.

За пагорком починався перелісок, який поступово переходив у досить густий ліс. Бігти стало легше. З-за поворотів мелькав вершник, за ним часом показувався візок. Але Като весь час тримався на певній віддалі од нього.

Коли Нонг уже значно заглибився в ліс, він почув ззаду сильний тупіт копит. Озирнувся і з жахом побачив, що за ним їде чоловік двадцять жандармів. Але вони зовсім не поспішали; їхали, тихо, так що Нонг весь час був попереду.

Так подолали ще кілометрів п'ять. Раптом Нонг почув, що хтось їде назустріч. Ледве встиг він сховатися в кущах, як повз нього проїхав Като. Шпиг наблизився до жандармів і почав щось говорити їм. Ті зупинилися, злізли з коней і відвели їх далі в ліс. Зліз з коня і Като і залишив його там же.

Через хвилину жандарми зникли, все затихло, а назад уже пішов пішки лише Като.

Нонг зрозумів, у чому справа: Като повинен був спочатку вистежити, а потім уже покликати жандармів.

Нонг відчув себе спокійніше, навіть задоволено усміхнувся.

"В такому разі встигнемо", подумав він і пішов слідом за Като.

Через деякий час почулися голоси: близько було житло. Показалася галявинка, а на ній кілька хатинок. Біля однієї з них стояв візок подорожніх. Самих їх не було видно, а крутився там Като.

Згодом шпиг вирушив у ліс. За ним пішов і Нонг.

У гущавині було вже досить темно. Тріск і шурхіт попереду вказували Нонгу дорогу, якою йде Като. Як тигр, скрадався позаду Нонг, тримаючи в руці свій крис.

Іти довелося недовго. Ліс трохи порідшав, і серед заростей показалися величезні руїни стародавнього будинку. Навколо було тихо й безлюдно: лише кілька темних постатей промайнуло біля стін.

Вийшовши на узлісся, Като зупинився. В цю мить за його спиною тріснула гілка. Він миттю вихопив револьвер, повернувся і побачив перед собою Нонга.

— Ти? — здивувався Като.

Така несподівана зустріч на мить приголомшила його. Це і використав Нонг. Він уже заздалегідь обміркував, що найголовнішою справою тепер буде не допустити пострілу, бо він може викликати сюди жандармів.

Не встиг Като опам'ятатись, як Нонг різонув його крисом по руці з револьвером. Револьвер впав.

— А! Ти ось як? — виснув Като і закрутився, наче вуж на вогні. Він вихопив лівою рукою криє, а правою, пораненою, намагався підняти револьвер. Тоді Нонгу вдалося ударити його ще і в ліве плече.

— Сюди! На допомогу! — закричав Като на все горло і кинувся тікати.

Нонг зрозумів, яку небезпеку може накликати цей крик, і кинувся на Като, як колись тигр на Нонга. Він думав не про те, щоб знову ударити Като крисом — не завжди цим одразу припиниш крик, — а щоб швидше заткнути йому горлянку. Миттю обоє вони покотилися по землі. Поранений Като довго опиратися не міг. Нонг дуже швидко стиснув йому горло, але раптом ззаду кілька рук вхопили за горло його самого і відтягли од Като.

"Спізнився!" з жалем подумав бідолаха, дивуючись, як це він не почув, що підоспіли жандарми. Оглянувся — і побачив не жандармів, а купку людей, серед яких були і ті, кого він шукав.

— Туан! — крикнув зраділий Нонг, забувши, що Гейс заборонив називати його так.

Але Гейс і Салул не чули його і не бачили. Вони обоє разом кинулись до шпига з криком:

— Гоно? В чому справа?..

Але зрадник нічого не міг відповісти. Сидячи на землі, він опустив голову і мовчав.

Тоді вони глянули на Нонга і так само здивувалися:

— Нонг?! Ти?!

— Рятуйтеся! — відказав Нонг. — Недалеко звідси стоїть у засаді загін жандармів, яких привів цей шпиг.

— Гадюка! Зрадник! — крикнув Салул і всадив свій крис між плечі Гоно.

VI. ВТІКАЧІ

Рибальський човен. — Риби в повітрі. — Втікачі. — Бій на морі. — Шквал. — Коли сонце засяяло знову… — А все ж таки поїхали! — Концерт риб. — Знову в біді. — Печера з музикою. — У пляшці. —А вода все прибуває…

Індійський океан іскрився під полуденним сонцем. То сліпив очі, відбиваючи вогняне проміння, то тішив погляд темною синявою. Південно-східний пасат дув якось нерівно, часом зовсім стихав.

Уздовж берега на захід плив рибальський човен під косим парусом. Вітер взагалі був попутний, але час від часу вщухав: тоді парус безпорадно гойдався і човен не рухався.

Це, очевидно, дуже нервувало двох рибалок, що сиділи в човні, бо вони поспішали і разом з тим пильно стежили за берегом. На бортах човна лежав підготовлений невід, але рибалки більше цікавились берегом, ніж своїм неводом.

— Не подобається мені це, — сказав один з них, придивляючись до неба. — Може бути або штиль, або шквал.

— Мабуть, спочатку штиль, а потім шквал, — відповів другий.

І справді, незабаром вітер зовсім стих.

— Нічого не зробиш, доведеться братись за весла, — зітхнули рибалки і нахилилися, щоб узяти їх.

Раптом у повітрі почувся шум, і над головою пролетіла зграя риб. З роззявленими ротами, опущеними хвостами, вони старанно, але незграбно ворушили своїми широкими плавниками, з яких стирчали довгі кістки-голки. Вирячені очі надавали їм смішного, наляканого

вигляду, їм справді було чого боятися: рибалки навіть встигли помітити, як ззаду виринула величезна зубата голова хижої риби. Кілька риб не змогли перелетіти і впали в човен.

— От і не треба буде турбуватися, самі налетять у човен, — засміялися рибалки. — Он їх ще скільки!

Навколо човна заблищали в повітрі риби. Деякі опускалися, торкалися поверхні моря і знову підскакували, ніби камінь, пущений по воді. Деякі пролітали значну відстань, метрів п'ятдесят, на висоті двох-трьох метрів[21]. Видно, човен натрапив на ціле стадо таких риб під час нападу хижака.

Раптом звідкілясь налетіли пташки і почали ловити рибу в повітрі. Тихе море ожило, вчинився шум, гамір.

— Вас ще невистачало! — крикнув один рибалка і замахнувся на пташок веслом. — І нашу частку заберете. А нам так потрібна хоч яка рибина, щоб показати, що ми тут недарма знаходимось.

За кілька хвилин знову стало тихо. Вітер часом починав дути навіть назустріч, з заходу. Тубільці взялися за весла.

— Глянь, чи не вони? — сказав один.

На високому березі з'явилися двоє чоловіків і почали махати бананови м листком.

— Вони!

І човен на веслах попрямував до берега. Але підійти до самої землі не міг.

— Не треба! — крикнули з берега. — Ми самі підпливемо.

За хвилину в човен влізли мокрі Гейс і Салул.

— Є зброя? — одразу спитав Салул. — У нас нічого нема.

— Є, є, — заспокоїли рибалки і показали під снастями п'ять гвинтівок і два револьвери.

— Ну, їдьмо далі від берега!

— За вами хтось женеться? — спитав один з рибалок.

— За останні два дні нам нібито вдалося замести слід, але сподіватися на це не можна. Може, й тепер хтось бачив наш човен, а Чилачап недалеко. Можуть поцікавитись, що це за човен.

Четверо людей могли вже пливти швидше. Поїхали навскоси: на захід і разом з тим далі від берега. Дружно налягали на весла. З тривогою озиралися назад, чи не женеться хто. На щастя, все було спокійно. Показалося на горизонті невеличке судно, але скоро з'ясувалося, що це мирний рибальський човен.

Товариші пливли мовчки. Берег поступово зникав. Іноді допомагав вітерець, але він був непевний, ненадійний, а через деякий час і зовсім стих.

Однак у цьому спокої відчувалася напруженість.

— Буде буря! — загомоніли в човні. — Чи варто від'їжджати від берега? Невідомо ще, яке лихо гірше.

З цим усі були згодні і вже попрямували були до берега, як серед тиші почулися далекі звуки — та-та-та-та… Це торохтів мотор. А через деякий час на блискучій поверхні води помітили маленьку цяточку.

— Берися за невід, хай думають, що рибалки! — крикнув один з товаришів.

— Не допоможе, — сказав Рейс. — Моторний човен марно в море не вийде: вони їдуть до нас з певною метою. Треба готуватися до бою.

— Скільки їх там може бути? — старався розглядіти Салул.

— У всякому разі не більше як вісім чоловік, — відповів Гейс.

Катер наближався. Незабаром помітили військових з гвинтівками. Справа була ясна.

— Поставимо човен носом до них, щоб ціль була менша, — наказав Гейс.

— І покладемо спереду жмутом наш невід, — додав Салул.

Катер під'їхав ближче і зупинився. Тепер з'ясувалося, що в ньому було навіть десять чоловік. Становище ставало серйознішим, ніж думали раніше.

— Іменем закону ви арештовані! — крикнув звідти молоденький голландський прикордонник. — Руки вгору!

— Нічого не зробиш, — відповіли з човна, — вгору, то вгору.

Руки справді піднялися вгору — і дали залп. Почалася перестрілка. Один чоловік на катері впав убитий, двоє легко поранені. А на човні

поки що втрат не було: кулі або застрявали в снастях, або вилітали звідти зовсім послаблені.

На катері, помітили незручність свого становища, від'їхали назад і почали заходити збоку.

— Завертайте! — крикнув Гейс, але незграбний рибальський човен на веслах не міг рівнятися з катером.

Тоді жмут снастей перетягли до краю і заховалися за ним.

— Зірвати парус! — крикнув Салул і кинувся до нього з ножем. За мить другий жмут приєднали до першого.

Знову почалася стрілянина. Через деякий час боки човна засвітилися, наче решето, але люди одержали лише кілька подряпин. Були дірки і в бортах катера, проте значно менші, бо сам він був менший і проти нього було всього чотири гвинтівки, а там дев'ять. Правда, скоро ще одна гвинтівка вийшла з ладу, але все ж таки їх лишалося вісім проти чотирьох.

На катері, видно, зрозуміли, що ворог обороняє себе жмутами паруса та снасті, і обійшли човен з другого боку. Тоді і повстанці перетягли свою заслону на другий бік.

Безпосереднього лиха ще не було, але становище наших героїв було неприємне. Катер маневрував як хотів: то віддалявся, то наближався, заходив то з одного, то з другого боку, а незграбний човен не мав ніякої ініціативи і міг лише оборонятися залежно від рухів ворога.

— Це може тривати без кінця! — злився Гейс. — Так вони можуть взяти нас з мором. Давайте цілитися нижче ватерлінії: у нашому становищі дірка внизу катера буде не менш корисна, ніж у голові ворога.

І з цієї хвилини вся увага товаришів скерувалася на те, щоб пробити дірку під водою. Але зробити це було нелегко. Чимало куль відскакувало і стрибало далі по воді. Однак через деякий час були помітні і наслідки. На катері почалася метушня. Потім стало видно, як звідти почали виливати воду. Через те що в катері була підлога, не можна було помітити дірок під нею одразу. Побачили тільки тоді, коли вода почала пробиватися наверх. А тоді і знайти їх важко, щоб заткнути. Щоб полагодити аварію, катер від'їхав далі і спокійно почав свій ремонт.

— Є перепочинок, — сказав Салул, — а використати його не можна: не маємо можливості ні напасти на них, ні втекти. Давайте хоч просунемося на всяк випадок ближче до берега. Тепер уже берег для нас більш жаданий, — ніж море.

Одні почали затикати дірки, інші взялися за весла. Так минуло з півгодини.

А потім знову загуркотів мотор, і стрілянина почалася знову...

Захоплені своєю справою, обидві сторони зовсім забули про третю силу, яка пильнувала час, щоб втрутитися в боротьбу. Помітили лише тоді, коли загримів грім і почалася гроза. Явище було настільки цікаве і страшне, що люди мимохіть припинили стрілянину.

Половина небокраю була охоплена чорними хмарами, які клубочилися, наче дим. У цьому чорному хаосі безупинно спалахувала блискавка. Від хмар, ніби запона, спускалась на море сіра дощова стіна, а під нею пінилося і біліло море, ніби сніжне поле.

А в цей же час з другого боку море спокійно ніжилося під сонцем, не думаючи про те, що його чекає.

Стіна швидко наближалася. Попереду, ніби розвідники, мчала отара "баранчиків"[22].

Ще хвилина — і велетенська хвиля поглинула обидва човни...

Через півгодини вже виглянуло сонце, і все навколо прибрало колишнього вигляду. Лише океан важко дихав, наче стомлений борець.

Човнів не було вже видно: природа помирила їх. Але ось в одному місці виринає з води голова і знову пірнає під воду. Бульбашки свідчать, що справа цієї людини скінчена. Там далі борсаються двоє, чіпляються один за одного, заважають один одному, борються, щоб розчепитися. Це найсильніші з команди катера. Але вся сила їх уже втрачена за ці півгодини. Тепер вони майже непритомні. Зараз буде кінець і їм.

Чудовий катер з мотором та іншими залізними речами затонув. А от простий дерев'яний човен, здається, чорніє. Так, це він, тільки перевернутий. Горбате днище спокійно гойдається на воді, ніби кит.

Поруч з ним голови. Одна... дві... чотири.... всі!

Плавці ледве ворушаться. Але рухи спокійні, впевнені. Здається, люди не борються за своє життя, як ті, а мовби відпочивають. Так воно й було. Вони передбачали таку пригоду і прив'язали до бортів човна мотузки. Коли човен перевернувся, вони прикріпилися до нього цими мотузками.

Шквал охопив незначну частину моря і швидко минув. Тому й хвилювання заспокоїлось досить скоро.

— А де ж вони? — промовив, нарешті, Салул і, зачепившись за човен, трохи піднявся, щоб глянути навколо,

— Нема, нічого не видно.

— Туди їм і дорога.

Але треба було подумати про себе, бо і їхнє становище було не дуже добре.

— Давайте спробуємо перевернути човен, — сказав Гейс.

— Я думаю, з допомогою мотузків ми зможемо це зробити. Киньте сюди через верх ваші кінці і візьміть знизу наші. Ми не тільки зможемо тягнути, але ще й упиратися ногами у протилежний бік. Сюди хай тягнуть троє, а під дном вистачить і одного.

Приладнались. Почалася тяганина, ніби гра. Кілька разів човен ставав руба, ось-ось перевернеться, але невистачало сили — і він плюхався назад. В один з таких моментів з-під човна виринуло весло, що якимсь дивом задержалось під лавами. Його зустріли такими радісними вигуками, ніби це "Саардам" прийшов на допомогу.

Товариші і так були дуже стомлені, а ця праця забрала в них останні сили. Хотілося пити, а тому що плавали в холодній чистій воді, спрага мучила ще дужче.

Ще і ще напружилися — і, нарешті, човен перевернувся.

— Ух! — вихопилося з грудей, і приятелі, тримаючись за свої мотузки, трохи відпочили.

Води в човні було дуже багато. Небезпечно було нахиляти його, щоб не набралося ще більше. Чи витримає він одну людину? Навряд.

Тоді, розташувавшись по боках, почали виливати воду руками. Марудна була це праця. Здавалося, ніколи ніякого результату не буде. Але за годину Салул міг уже влізти всередину. Робота пішла швидше. Через деякий час вліз уже другий, а там третій і, зрештою, останній.

— Добре ще, що дірки встигли позатикати, — зазначив Салул, коли всю воду вилили.

До заходу сонця лишалося годин зо дві. Стомлені товариші попадали на дно човна і під ласкавим промінням сонця зігрілися, висохли і поспали. Через годину прокинулись бадьорі, докучали тільки голод і спрага. Надвечір подув вітерець зі сходу.

— Ех, якби був парус! — пошкодували колишні рибалки. — Можна було б поїхати далі як слід. А так, мабуть, доведеться шукати притулку на березі.

— Це буде дуже неприємно, — сказав Салул. — І висадитись важко, і блукати на березі довго доведеться, і небезпечно, особливо без зброї. Залишимо це на випадок, коли нічого іншого не буде. А тепер треба якось використати попутний вітер. Шматок щогли у нас лишився, прив'яжемо до нього весло.

— А парус?

— А парус зробимо з нашого одягу. Мотузки допоможуть налагодити цю справу.

Сонце вже сідало в море, коли човен вирушив у дорогу. Дивовижний парус, зв'язаний з різнобарвних сорочок, штанів, виправдав себе: човен посувався з швидкістю близько чотирьох кілометрів за годину. Коли стемніло, під'їхали ближче до берега і просувалися вздовж нього.

— Якщо так будемо йти всю ніч, то завтра вранці доїдемо, — розмовляли моряки.

Що там тепер робиться? Де "Саардам"? Чи заховали зброю? Чи переправили в Бантам? Чи підготували виступ? А зволікати не можна, бо стривожені власті тепер поведуть рішучий наступ. І багато чого було

обмірковано, поки човен тихо посувався вздовж високих темних берегів. Ось блиснув на березі вогник. Хто там: ворог чи свій? Але все одно — треба йти мимо.

Праворуч тихо гудуть буруни, під човном хлюпає вода. Позаду виглянув з моря місяць, величезний-величезний, червоний. І так близько, що здається, влучив би в нього каменем. Заблищали смуги води, виразніше проступили скелі, а, значить, і човен на воді. А тут ще вітерець зовсім стих, і човен зупинився.

— Це вже зовсім не до речі! — сказав Гейс.

— Тихо! Слухайте! — прошепотів Салул.

Друзі прислухалися. І ось звідкілясь до них долинув гомін натовпу. Гомін глухий, далекий, але досить виразний. Можна було розібрати, що гуде схвильований народ. Правда, жодного слова, навіть окремого голосу не вдавалося почути, але загальний тривожний гомін був виразний.

— Звідки це? — здивувалися товариші і звернули свої вуха та очі на берег. Однак там нічого особливого не можна було помітити. Звичайні скелі, міжгір'я, ліс, але гул ішов не звідти, а десь нижче, ніби від підніжжя скель.

— Невже десь у фіорді зібрався народ?

Але й біля фіорду нікого не було видно.

Ось серед гомону почувся далекий дзвін, а потім наче спів.

— Що за диво таке? — знизав плечима Гейс. — Чи молебен який?

— Якщо молебен, — зазначив Салул, — то принаймні європейський, бо у нас дзвону і співу нема.

— Значить, ще більше дивно.

Придивляючись до берега, вони схилилися нижче і приклали вухо до краю човна. Звуки посилились.

— Чи не у воді все це відбувається?

— Цього лише невистачало! — сказав Гейс.

— Стривайте, я послухаю, — сказав один з рибалок, перехилився і опустив у воду голову. Потім, висунувшись, сказав:

— Там!

Тоді й інші опустили голови у воду.

Звуки стали сильніші, виразніші і різноманітніші. Чути було, як вони складалися з різних окремих звуків. Ось ніби курка квокче, ось голуб туркотить, там паче струни мелодійно гудуть, а потім знову гомін.

— То, значить, це правда! — раптом крикнув інший рибалка.

— Що правда?

— Та батько мені казав, що є такі риби — барабанщики, які роблять ці звуки. Але я сам досі не чув їх.

— Як же вони це роблять?

— А дідько їх знає!

Тоді вже й Салул згадав, що десь-колись так само чув про риб'ячі співи, але вважав це за байки[23].

— А щоб їм! — засміявся Гейс. — Чого тільки на світі нема! Ну, їдьмо шукати вітру.

На щастя, шукати довго не довелося. Вже через кілька кроків вони випливли з затишшя, і човен поплив далі. Подорож була такою спокійною, що, розрахувавши час варти, три чоловіки могли спати. Оскільки вони були голі, треба було щільно тулитися один до одного, щоб зігрітись.

О годині четвертій, коли на варті був один з рибалок, човен підійшов до Скель Ластівчиних Гнізд. Було відомо, що інсургентів треба шукати далі, тому товариш проїхав мимо. На березі було так само тихо й безлюдно, як і в інших місцях, і ніщо не свідчило про колишні події.

Минула ще година. Вітер почав слабшати, піднявся легкий туман. Треба було будити Салула і Гейса, які мали в останню мить взяти керівництво до своїх рук.

— Чи проїхали Скелі Ластівчиних Гнізд? — спитали вони, прокинувшись.

— Минули.

— Чому не розбудив нас?

— Ви ж казали, що нам треба їхати далі.

— Воно то так, але, може, там були товариші?

— Як я не придивлявся, нічого не можна було помітити. Якби був хто, то сам здогадався б і погукав нас.

— Ну, то будемо стежити тепер. Найголовніше — знайти місце, де можна було б пристати.

Проїхали ще з годину, але зручного місця не було видно. Все ті ж самі стрімкі скелі та рифи перед ними. Позаду вже запалювалось небо, однак навколо почав збільшуватись туман і разом з тим зовсім ущух вітер. Скоро стало так темно, що за кілька кроків нічого не можна було розглядіти.

— Це вже зовсім кепсько, — незадоволено пробурмотів Гейс.

— Нічого. Зараз повіє ранковий вітерець і розжене туман, — втішив Салул.

— Але ж дуже холодно. Знімімо наш парус і одягнімося. Все одно нам пливти далі не треба, а тільки шукати, де пристати.

Ця пропозиція сподобалась усім, і вони дружно заходилися ділити парус. У цю мить з лівого боку, від моря, почулося тихе, розмірене хлюпання води. Товариші причаїлись, завмерли.

Хлюпання наближалось. Сумніву не могло бути: це був човен. Але чий? Свій чи ворожий? І що робити з голими руками, коли ворожий?

Ці думки миттю промайнули в головах товаришів. Хоч вони вже звикли до всіляких несподіванок, але серце стислося від жаху… Беззбройні, нерухомі, безпомічні, вони могли загинути в ту мить, коли вже прибули на місце.

А може, це свої товариші або якісь тубільці?.. Проте знаку не подаси, треба чекати.

І ось подув перший легкий ранковий вітерець. Заклубочився туман, розсунулись у ньому щілини, знову зсунулись. Але цієї короткої миті досить було, щоб помітити ворожий човен, на деякій віддалі від нього голландський військовий корабель, а з другого боку, на березі, якусь чорну дірку.

— За мною! — крикнув Салул і кинувся у воду.

— Стій! — почули вони вслід, і разом з тим пролунали постріли. Але туман знову зсунувся, постріли припинились, і знову стало тихо.

Салул поплив через помічений ним прохід між двома рифами, за ним прямували його товариші. Незабаром еони побачили в стрімкій скелі печеру, в яку просто запливли.

Через двадцять-тридцять метрів намацали дно. Точніше сказати, це було не дно, а різної вишини стовпи, які то виглядали з-під води, то лишалися внизу, ніби палі під мостом. Такі самісінькі стовпи були і по боках печери. Спочатку нічого не можна було розглядіти, однак згодом очі звикли, і виявилося, що вся печера складена з таких стовпів, які звисали навіть вверху. Вони були рівні, переважно шестигранні, кінці їх були так само рівно зламані, і здавалося, все це зроблено руками людини. Насправді ж це були природні, так звані базальтові стовпи з застиглої лави, розмитої водою.

Стовпи були мокрі, слизькі, і триматися на них було дуже важко. Втікачі якось вилізли на них і почали чекати.

Лише тепер почули вони в печері гармонійні чудові звуки. Здавалося, тисячі малесеньких срібних дзвіночків дзвеніли в усіх кутках. Звучало все: і повітря, і стіни, і вода, і стеля. Але окремих звуків не можна було розрізнити: всі вони зливалися в прегарну мелодію. Мимоволі хотілося сидіти нерухомо і слухати цю таємничу чарівну музику.

— Знов музика? — вигукнув Гейс. — Невже ж знову риби дають нам концерт?

— Ні, — засміявся Салул, незважаючи на серйозність становища, — це краплі падають зверху, і розноситься луна.

Але їм було не до музики. Треба було чекати серйозних подій. Надворі щохвилини ставало світліше й світліше. Видно, зійшло сонце. Попереду виднілася половина входу в печеру, через який можна було бачити лише близький відрізок моря. Відбите від води блакитносіре світло створювало в печері таємничий морок.

— А що ми робитимемо, коли вони полізуть сюди? — промовив один з рибалок. — Зброї у нас нема. Чи знайдеться вихід звідси?

При цьому всі оглянулись назад, де чорнів хід в глиб печери.

— Тут ми ще поборемось! — строго сказав Салул.

— За таких умов лізти сюди і прямо нападати їм немає сенсу, — додав Гейс. — Вони можуть лише зачинити нас тут і вартувати.

— Принаймні ми матимемо перепочинок, а там побачимо.

Надворі панувала тиша, наче нікого не було і нічого не трапилось. Через півгодини втікачі помітили, що вода досягла того місця, де вони сиділи.

— Починається приплив, — сказали вони і піднялися трохи вище.

Та через деякий час вода добралася й туди.

— Доки ж вона буде підійматись? — вже з тривогою загомоніли вони. — І невідомо, в якому стані зараз приплив: починається чи кінчається?

Вилізли ще вище. Далі — більше. Ось уже вода заповнила весь вхід. Товариші забилися в найглухіший куток печери. Тут уже не було стовпів, але замість цього випирались гострі роги застиглої лави.

Вода біля входу булькала. Через деякий час люди відчули, що їм стало погано: важче було дихати, загуло у вухах.

— Тиск повітря збільшується, — сказав Гейс. — Доведеться витримати ще одну неприємність.

Раптом почувся страшенний гуркіт, ніби вибух. Земля здригнулась, вода завирувала, кинулась на них і мало не змила.

Зате на кілька хвилин стало легше дихати.

— З гармати стріляють, хочуть розбити печеру, — промовив Салул.

— Не розумію я їх, — задумливо сказав Гейс. — Невже води заради кількох чоловік думають зруйнувати скелі? На це у них невистачить ні гармат, ні снарядів. Та тепер, коли вхід закрито, вони повинні стріляти просто по суцільній горі. Не розумію.

А тиск повітря знову почав збільшуватись. У найважчу мить почувся вибух, і після цього на деякий час стало легше дихати. Але від кожного вибуху в печері робилося щось незвичайне. Вода кидалася вгору, ніби під нею вибухнула міна, а в повітрі здіймався такий вихор, що не можна було утриматись на місці.

— Невже вони пускають на нас міни? — здивувались товариші.

Але не було помітно руйнування, яке повинно бути від міни. Знову стало важко дихати, навіть важче, ніж раніше. І знову вибух освіжив повітря. Так повторилося кілька разів. Перерви між вибухами ставали дедалі довшими, але разом з тим і все важче було переносити посилений тиск повітря. Найголовніше ж — після кожного вибуху вода підіймалася все вище й вище. Втікачі лізли все далі й далі, а вода все наздоганяла їх.

— Розумію тепер, в чому справа! — крикнув раптом Рейс. — Ми знаходимось наче в порожній пляшці, яка повернута боком і наповнюється водою. Вибухи — це булькання у великому масштабі. — Щоразу виходить повітря (тому нам тоді і дихати легше), але ж зате на його місце входить вода.

— Отже?.. — виразно сказав Салул.

— Отже, все залежить від того, чи підвищиться приплив настільки, щоб наповнити нашу пляшку. Є ще надія, що повітря в тому кутку, де ми знаходимось, не матиме такої сили, щоб вирватись геть.

Нарешті, вони доповзли до кінця печери. Вибухи припинились.

— Може, вже приплив скінчився? — зраділи бідолахи.

Один з них спустився до води, постояв деякий час і з прикрістю переконався, що вона ще піднімається.

— Але добре, що вибухів більше нема, — втішив Рейс. — Можливо, решта повітря збережеться і затримає воду.

Тут вони почули чи то свист, чи то сичання.

— Змія!

У цій темряві таке сусідство було не дуже приємне. Почали прислухатися, звідки йде сичання, йшло воно звідкілясь вверху і при цьому було одноманітне, рівне, безупинне. Значить, це була не змія.

— Це ж повітря виходить через якусь щілину! — вигукнув Салул. — Може, вихід є?

Але Гейс лише похитав головою.

— Якби був вихід, — сказав він, — то не було б ні вибухів, ні цього самого сичання. Тут, мабуть, лише малесенька дірочка. Можливо, що її можна поширити і зробити собі прохід. А якщо ні, то ця дірочка погубить нас: тепер вода не може заповнити наш куток, бо повітря не пускає її. А коли повітря все вийде, то його місце займе вода.

— В такому разі давайте зараз же пробивати собі прохід!

Заходилися працювати. З перших же кроків намацали, що з боків стіни суцільні, але спереду навалено каміння та земля. Видно, тут колись завалилась печера.

Енергійно почали вивертати каміння, відгрібати землю. Покалічили руки, пообббивали ноги. Підбадьорювало те, що все ж таки каміння і земля піддавалися.

А вода все прибувала…

— Товариші! — сказав, нарешті, Гейс. — Хоч земля піддається, хоч колись ми кудись докопаємось, проте зараз ми повинні шукати порятунку там, вгорі, де щілина.

— Але як туди дістатися? Це було завдання!

А вода. все прибувала…

І ось вгорі почувся постріл! Один, другий… а потім почалася стрілянина, як на війні. Бухнула гармата з моря…

— Наші! Наші там б'ються! А ми тут, як у пастці. Гей! Товариші! Сюди!

Але де там було почути голос з-під землі під час стрілянини.

А вода поволі, але невпинно підіймалась…

VII. БОРОТЬБА ЗА ЗБРОЮ

Перша перемога. — Нові воєнні операції. — Один одного обійшли! — Критична мить. — Несподівана допомога. — Нерет. — Машину знов пущено. — Хоч бачить око, та зуб не бере.

Коли "Саардам" зник за горизонтом, повстанці повернулися до першого тимчасового складу зброї, щоб переправити її в головну печеру. Почали були вже готувати свою машину, як почули голоси:

— Військовий корабель!

З заходу наближався чорний міноносець. Ішов повільно, придивляючись до берегів. Він міг підійти не раніше, як через годину. Можна було підготуватися.

— Закидати ящики зеленими гілками! — крикнув Сурат. — Озброїтись і заховатися за скелями!

Закипіла гаряча робота. За півгодини і речі і люди сховалися в зелені. Через деякий час наблизився міноносець. На палубі видно

озброєну команду. Відомий нам мічман, а тепер капітан ван-Хорк розглядає берег у бінокль. Але нічого, крім скель і дерев, він не бачить.

Повільним, спокійним ходом міноносець пішов далі.

— До Ластівчиних Гнізд попрямував, — казали товариші. — Спізнився, братіку.

Сурат призначив десять найспритніших товаришів, пояснив їм завдання, і, ховаючись за скелями, вони поповзли вслід за міноносцем. Решті наказано, щоб вони не рухались і мовчали, коли б навіть почули постріли.

Міноносець під'їхав до Скель Ластівчиних Гнізд і зупинився. З рухів командирів та команди було видно, що вони не розуміють, де тут міг бути притулок для досить великого корабля.

Сурат з товаришами тимчасом пішов на свій попередній спостережний пункт.

Міноносець нерішуче постояв на місці, потім під'їхав трохи вперед, посунувся назад, досліджуючи берег. Зрештою, став проти фіорду і спустив шлюпку. Туди сіло дванадцять чоловік в гвинтівками напоготові. На палубі вишикувалась у бойовій готовності вся команда. На берег були скеровані кулемети і гармати. Видно, не довіряли цій тиші і спокою.

Човен проскочив через прохід і ввійшов у затоку.

— Добре було б їх постріляти тепер! — сказали товариші вгорі, звідки вони все добре бачили, сховані за скелями і деревами.

— Ні в якому разі. не можна! — прошепотів Сурат. — Хай вони краще думають, що нікого тут не тільки нема, а навіть і не було.

Проте остання надія була марною. З човна одразу помітили в тихій затоці сліди людини: поламані гілки, шматки дерева, дощечки, папір та інше сміття, яке повинне, було лишитися після такої великої стоянки.

Матроси весь час позирали вгору, шукаючи місця, де б можна було висадитись. Але, крім тієї щілини, через яку по вірьовці вперше піднімалися повстанці, нічого іншого не могли знайти. І, видно, дивувалися: як тут можна було пристати кораблю, та ще й через рифи?

Про це й доповіли ван-Хорку, коли повернулися на міноносець. Що "Саардам" тут зупинявся і втік, було цілком ясно. Але чи вивантажив він зброю? За всіма ознаками цього зробити не можна було.

— А тимчасом цей Гоно казав, що вони вивантажувались, — сушив голову ван-Хорк. — Шкода, що не пустили його зі мною, а послали на якусь іншу роботу.

Але так лишати справу не можна було. Треба було неодмінно висадитись і обстежити берег.

Тоді міноносець почав шукати підхожого місця. Довго плавав він уперед і назад, поки знайшов місце, де сяк-так можна було зачепитись. Це було якраз між малою і великою печерами.

Сурат і його десять товаришів так стомилися, стежачи і повзаючи слідом за міноносцем, що ледве могли пересуватись. Коли остаточно з'ясувалося, що ворог має намір висаджуватись тут, Сурат дав наказ, щоб усі товариші, що були поблизу, розташувались навколо цього пункту й щоб ніхто не стріляв, поки він не подасть сигналу.

Важко було так розміститися непомітно для ворога. Але спритні інсургенти, ховаючись за скелями та деревами, виконали завдання. Тиша і безлюддя протягом кількох годин заспокоїли ворогів. Вони діяли значно сміливіше і з меншою обережністю.

Нарешті, повстанці помітили, що над берегом пролетів кінець вірьовки з гачком, раз, удруге. Потім він закріпився. Тоді показалась голова солдата. Озирнувшись на всі боки, солдат виліз, ліг і націлив гвинтівку вперед. За ним виліз другий, третій. Бачачи, що все спокійно, інші трималися зовсім вільно; стояли на повний зріст, допомагали своїм товаришам вилазити. Зменшилось напруження і на міноносці.

У повстанців аж руки свербіли від нетерпіння. Сурат боявся, що хтось не витримає. Боявся він і того, що товариші забудуть про скеровані з міноносця гвинтівки та кулемети і висунуться під час бою із своїх схованок. Тому він передав по лінії новий наказ про обережність.

Коли всі дванадцять чоловік висадилися, Сурат уже хотів дати сигнал, як раптом помітив, що від міноносця відходить ще один човен, теж з дванадцятьма чоловіками.

— Еге! — пробурмотів Сурат. — І вони не дурні. Не довіряють тиші. Тим гірше для них. Нас вистачить і на двадцять чотири чоловіки.

І він чекав, поки ті висадяться.

Але ось один із солдатів здригнувся, штовхнув під бік свого сусіда, щось крикнув і вистрілив. Видно, помітив якогось необережного повстанця.

У відповідь пролунали постріли з сотні гвинтівок, і за кілька хвилин одинадцять чоловік сіпались на березі, пробиті кулями, а дванадцятий корчився у воді.

Дощ куль посипався з міноносця, забухали гармати. Почався бій, справжнісінький бій. Але де там було дістати за скелями повстанців, А міноносець був доброю мішенню. На ньому було вже кілька вбитих і поранених.

Ван-Хорк скоро побачив, що за таких умов. битися неможливо, і відійшов далі. Тим більше що повстанців, як про це свідчили постріли, було дуже багато. Бій припинився. З міноносця полетіла радіограма про подію.

Тоді повстанці згадали, що у них є гармата. Її не могли перенести, як іншу легку зброю, і змушені були тягти довкола по улоговинах. В одній такій улоговині вона і стояла тепер.

— Воювати так воювати, — жартували повстанці, беручись за гармату.

Зараз же виділили найкращих артилеристів, які й почали готувати гармату. Та одразу ж з'ясувалося, що в них невистачає знань для такої справи. Просто стріляти вони вміли, але тут треба було стріляти по невидимій цілі, за допомогою математичних розрахунків. Була тільки одна сприятлива деталь: міноносець стояв на місці і не думав про таку несподіванку.

Насамперед треба було визначити відстань до цілі.

Прилад для цього був, але користуватися ним наші вояки не вміли. Почали колективно міркувати, як його застосувати. Один бачив, як з ним працював офіцер, другий бачив ближче, третій навіть сам трохи користувався ним. Коли склали докупи всі знання та попрактикувалися, то сяк-так обчислили відстань.

Та ось дійшло до того, під яким кутом стріляти, бо гармата стояла в улоговині, і тут уже зовсім невистачало знань.

А корабель стояв на місці, не рухався…

Мудрували довго, пригадали всю свою практику, навели майже наугад, десятки разів придивлялися, націлювались і… бабахнули!

Невідомо, хто більше здивувався: інсургенти чи голландці, коли снаряд несподівано скосив половину труби і радіощоглу. "Артилеристи" навіть очам своїм не вірили…

— Бувають же такі випадки! — дивувався Сурат.

— Значить, щастя на нашому боці! — радісно говорили несподівані герої.

Та зате ж і розсердився міноносець! Так почав довбати з гармат скелі, за якими сховалася "артилерія", що навіть тікати звідти довелося. А потім повернувся і посунув собі геть.

Повстанці зовсім забули про обережність, повискакували з-за скель, почали кричати, стріляти, і за це двоє були поранені.

Перший бій виграно! І виходить, зовсім не страшно, навіть легко. Як же після цього не сподіватися на остаточний успіх?

— Ну, ну! Не дуже радійте, — заспокоював Сурат. — Побачимо ще, що буде через кілька днів.

— Не боїмось! Хай тільки полізуть, — бадьорилися хлопці.

— А тепер відпочинемо трохи — і до роботи. Невідомо, чи встигнемо до того часу знести всю зброю в одне місце.

— Машину, машину налагоджувати! — весело загули товариші.

Видно, вона їм дуже сподобалась, хоч і вимагала надзвичайної праці та напруженості. Поки її налагодили, минуло години зо три.

Тимчасом група повстанців підійшла до вбитих ворогів. З одинадцяти чоловік тільки двоє були голландці. А решта — свої, брати-індонезійці з різних місць — з Борнео, Целебесу, Балі, Мадури.

— Яка прикрість! Як це не розуміти, що краще загинути в бою з ворогом, ніж із своїм братом? — промовив один з тих двох, які нещодавно приєдналися до загону.

— А чого ж ти не йшов, поки тебе не скривдили і не вигнали? — посміхнувся Сурат.

— Дурний був, несвідомий.

— От і вони такі ж. Проти таких нам краще було б виступати з словом, ніж із зброєю. Я дуже шкодую, що ми не спробували зробити це.

Бідолах спустили в море.

Того дня довелось працювати лише дві години. Зате весь наступний день робота йшла тільки з одним невеликим перепочинком.

А через два дні розвідники помітили ворога, який наближався уже з півночі, з середини острова. Спочатку помітили чоловік десять. Їх обстріляли і затримали, але за певний час до цих десяти приєдналося ще чоловік сорок, навіть з кулеметом. Це була вже спеціальна військова експедиція.

Та наші товариші зовсім не злякались її. Всі переваги були на боці повстанців: і чисельність, і зброя, і місцевість.

За кілька годин за кілометрів три від табору повстанців виник фронт. Вісімдесят чоловік, сховавшись за скелями, в ущелинах, з кулеметами, легко затримали дальший наступ ворожого загону. Тільки двадцять чоловік лишилося на березі біля зброї.

Два дні тривала стрілянина. Повстанці були впевнені, що так вони можуть триматися довго, хоча б кількість ворогів збільшилася навіть у кілька разів.

Але чекати, поки ворогові прийде підмога, було небезпечно. Треба було зараз же, користуючись теперішньою перевагою, прогнати його. На нараді активу повстанців, під керівництвом Сурата, вирішили перейти в наступ. Для цього виділили сорок чоловік і вирядили їх на схід, щоб охопити ворога з лівого флангу. В цій справі дуже багато могли допомогти ті два нові товариші-тубільці, які жили в цій місцевості.

— Вони обіцяли за ніч провести загін не тільки на фланг, але й у тил ворога.

Для рішучого наступу Сурат узяв з берега ще п'ятнадцять чоловік, вважаючи, що з моря не може бути загрози.

Тієї ночі ніхто не спав. Усі готувались до рішучих подій, пересувалися ближче до ворога.

Ранок був імлистий, тихий. Ніхто не стріляв. Навіть ворог мовчав. Одного разу ніби пролунало кілька пострілів ззаду, але більше вони не повторилися. Повстанці з нетерпінням прислухалися, чи не чути пострілів з правого боку, куди пішли в обхід товариші.

Але… замість правого флангу постріли почулися з лівого, з заходу! І чим далі, тим більше. Нарешті, несподівано бахнула гармата з моря… Зараз же активізувався ворог попереду, готуючись перейти в атаку.

Тривога охопила повстанців на головній позиції. Що це таке? Звідки воно? Чому мовчать ті, що пішли в обхід?

Стрілянина на лівому фланзі дедалі посилювалась, попереду так само; ось уже солдати по одному перебігають поза скелями, щоб підійти ближче.

В цю мить почулися постріли з правого боку. Ворог попереду зупинився і заметушився.

— Наші, наші почали їм давати збоку! — радісно закричали повстанці.

Проте це мало тішило Сурата і його помічників. Гарматні постріли з моря не дуже непокоїли. Висадку з моря могли затримати навіть ті п'ять товаришів, що лишилися на березі. Але оця стрілянина на лівому фланзі?.. Прибіг, захекавшись, товариш.

— З лівого боку наступає новий загін, великий, куди більший від нашого! Наші відступають сюди.

— Значить, ми одночасно обійшли один одного, — сказав Сурат. — Але звідки ж нові сили, та ще й такі, великі, якщо це правда?

Стрілянина зліва швидко наближалася. На щастя, товариші справа стримували передніх.

Сурат побіг на. ліве крило і побачив, що спереду від скелі до скелі перебігає справді багато людей, мабуть не менше як сто чоловік. Двадцять чоловік повстанців поступово, крок за кроком, відходили назад.

Фронт дедалі відхилявся і, нарешті, став поперек. З лівого боку було море, а з правого — загін, посланий в обхід. Але він знаходився на деякій відстані, і безпосереднього зв'язку з ним не було.

Ворог тимчасом з'єднався. Корабель, не знаючи і не бачачи, куди стріляти, припинив обстріл. Але у ворога й без цього було досить зброї, кулеметів, у тому числі три, відібрані у повстанців.

— Товариші! — кричав Сурат. — Розташовуйтесь отам! Нічого вони нам не зроблять. Коли їх не вдалося поки що прогнати, то утриматись ми завжди зможемо.

Але він бачив, що більшість його війська зовсім збентежена. Наскільки швидко, може навіть надмірно, піднімалася в них бадьорість від успіху, настільки швидко падав настрій від невдачі.

Треба сказати, що і в самого Сурата стискалося серце від такого повороту справи. Тимчасовий склад зброї був уже в районі ворога. Коли він ще на кілометр просунеться до берега, то натрапить на печеру. Правда, вона завалена, замаскована і, не знаючи, знайти її нелегко, проте сподіватися на це не можна. Крім того, і корабель тепер уже може спокійно висаджувати десант.

Саме з того боку почулися часті постріли, ніби одразу затарахкотіло безліч кулеметів. Ворог припинив наступ.

— От бачите! — вигукнув Сурат. — Це наші п'ять товаришів так воюють! Невже ж ми всі не справимось?

Сурат скористався з цього перепочинку, щоб добре розташувати бійців і посилити фронт. Відчувалася нестача кулеметів. Тепер, коли ворог переважав чисельністю, лише кількість кулеметів могла зрівноважити сили. І Сурат почав скорочувати фронт, перекидаючи його ближче до моря і завертаючи, щоб з'єднатися з товаришами, які лишилися біля печери.

Шалена стрілянина звідти на деякий час скувала ініціативу ворога і дала можливість Сурату виконати свій план. Сам Сурат побіг у той бік.

Підійшовши до одного кулеметного гнізда, надзвичайно вдало розташованого серед скель, він побачив там… Гейса! Той був один біля кулемета і тримав під безперервним обстрілом підхід на півкілометра. А трохи далі було друге таке ж гніздо. Далі ще три.

— Гейс?! Яким чином? — вигукнув Сурат з радісним здивуванням.

— Потім будемо з'ясовувати, — відказав той, — а поки що надішли чоловіка на моє місце, а ми ще робитимемо такі ж гнізда. Там сидить Салул, далі ще три товариші, а двоє обслуговують нас. Поки ворог не знає наших сил, він утримується від атаки, але довго так тривати не може.

Корабель, цього разу вже крейсер, ходив по морю туди й сюди, спостерігав, проте брати участі в бою не міг, бо звідти нічого не було видно серед скель і дерев. Особливо в останні хвилини, коли, як про це свідчили звуки, і фронт переміщався.

Тимчасом ворог помітив, що між групою кулеметів і фронтом на сході лишається досить тихе місце. Сюди він і підготував удар за час перепочинку.

В результаті цього Сурат, Рейс, Салул і ще з десяток повстанців були відрізані од решти загону.

Через кілька хвилин прибіг сюди Салул, доручивши свій кулемет іншому товаришеві.

— Я вже вжив заходів, щоб в останню мить висадити в повітря весь наш склад, — похмуро сказав він.

— Ну що ж, — знизав плечима Гейс. — Якщо більш нічого не можна зробити…

Раптом далеко зліва почулися нові постріли. Частіше, ближче. Потім стало видно, як дехто з ворогів повернув у той бік.

— Невже там допомога? — невпевнено пробурмотів Сурат.

Салул і Гейс якийсь час мовчали, пильно приглядаючись до того боку. Нарешті, вигукнули обоє разом:

— Це ж Пуан! Наш загін з Бантама! Але навряд чи п'ятдесят-чоловік з них має гвинтівки. Швидше!..

І вони побігли вперед.

* * *

Дуже здивувався голландський загін, коли ззаду почулися постріли. Спочатку думали, що це якась жменька інсургентів проникла в тил. Та коли незабаром з'явилося ще двісті чоловік і всі сили інсургентів перейшли в атаку, то залишалося тільки рятувати свою шкуру. А зробити це було вже нелегко, бо вільним лишався тільки невеликий прохід на півночі.

Скоро і він закрився, як нерет. А в нереті лишилося до сорока "риб" на чолі з "щупаком" — голландським офіцером.

Марно кидались вони то в один, то в другий бік: всюди їх зустрічали постріли невидимого і численного ворога. Кільце поступово звужувалось...

— Здавайтеся! — крикнув Салул.

Солдати ніби цього тільки й чекали. Охоче кинули гвинтівки і підняли руки.

— Підходьте сюди по одному.

Підійшло тридцять два чоловіки, чотири лежали поранені. Лишився тільки голландський офіцер. Він тримав у тремтячій руці револьвер і час від часу піднімав його, наче збираючись стріляти чи то по ворогу, чи то собі самому в лоб.

— Не варто губити себе! — крикнув йому Салул. — Ми вас тільки візьмемо в полон, щоб потім виміняти на своїх. Краще здавайтесь.

Нарешті й офіцер кинув револьвер.

Крім офіцера, всі полонені були яванці. Вони були раді, що справа закінчилася саме так, і дивились на своїх переможців без жаху, але з якимсь винуватим виглядом.

— Товариші! — звернувся до них Салул. — Ви знаєте, хто ми такі і за що боремось. Так само ви знаєте, хто ви і за кого ви боретесь. — Ці слова Салул сказав з притиском. — Все-таки ви наші брати, і шкоди ми вам не робитимемо. Хай кожен з вас прислухається до свого сумління і вирішить: чи йти додому — зрозуміло, без зброї, — чи лишитись у нас. Ми зачекаємо кілька хвилин.

Можна легко уявити собі, що пережив кожен з тих людей у ці хвилини. Всі вони в глибині серця співчували своїм відважним братам і бажали їм успіху, але піти на зраду, проти закону, рискувати життям — на все це одразу наважитись було важко. Мало хто з них подумав у цю мить про те, що вони й без цього рискували і рискуватимуть своїм життям.

Вирішив справу дуже простий аргумент: якщо вони повернуться переможені, обеззброєні, лишивши в полоні свого офіцера, то все одно вважатимуться зрадниками, і їх чекатиме та сама доля, якої зазнали віддані люди, з команди "Саардама", — про цю справу вони всі чули.

Цією думкою вони почали ділитися один з одним і, нарешті, всі як один заявили, що лишаються.

Радісно загули повстанці, обступили полонених, почали вітати, обіймати. Радість охопила і новобранців; вони одразу відчули себе легко, ніби скинули з плечей тягар, ніби після довгих блукань по чужині раптом опинились на батьківщині, серед близьких людей.

А на кораблі чули, що бій припинився, і не знали, хто кого переміг. Проте ніхто там звичайно не думав, що "купка бунтарів" переможе урядове військо.

Повстанці почали підбирати вбитих, поранених, зброю. А керівники тимчасом зібрались на нараду.

Хоч як хотів кожен із них довідатись, що за цей час відбулося з іншими товаришами, проте спочатку треба було обміркувати своє становище.

В цю мить почувся гарматний постріл. Це корабель, не дочекавшись від своїх радісної звістки про перемогу, догадався, що перемогли інсургенти, і викликав їх на бій.

— Будемо мовчати, сховавшись, — сказав Гейс. — Не варто і небезпечно з ним зв'язуватись, бо він може випадково влучити в наш склад.

З десяток разів вистрілив крейсер навздогад, а потім побачив, що це безглуздо, і рушив назад.

— Поки вони знову з'являться, мине не менше як три-чотири дні. Цей час ми повинні використати, щоб перенести нашу зброю коли не в Бантам, то якомога далі, — сказав Пуан.

— О-о! Тепер якщо пустимо машину, то миттю перекинемо всю зброю! — промовив Сурат.

— Яку машину? — здивувались товариші, які ще не знали про винахід Сагура.

Сурат розказав про раціоналізацію, яку застосували вони в цих лісах.

— Бач, які вони? — сказав Гейс, вислухавши його. — Це, мабуть, перше застосування такого способу за таких умов і на такій відстані. Давайте полічимо, що ми тепер можемо зробити. Ви кажете, що переносили за добу тисячу гвинтівок?

— Навіть тисячу п'ятсот і дві тисячі, — поправив Сурат.

— Ну гаразд. Візьмемо півтори тисячі. На скільки кілометрів?

— На п'ятнадцять.

— А якщо нас тепер близько чотирьохсот чоловік, то ми можемо перенести на п'ятдесят-шістдесят кілометрів. Скільки, ви вважаєте, звідси до нашого "палацу" в Бантамі? — звернувся Гейс до Пуана.

— Близько двохсот кілометрів. Значить, за чотири дні можна перекинути туди тисячу гвинтівок?

— Ну ні, братіку, — засміявся Гейс, — не забувай, що для налагодження машини щоразу треба буде один, а то й два дні. Прикиньмо спочатку, за скільки днів можна переправити всю нашу зброю на п'ятдесят кілометрів. Тридцять тисяч гвинтівок ми перенесемо за...

— Двадцять днів, — підхопив Салул.

— Ясно. Патрони, мабуть, теж займуть двадцять.

— Якщо не більше, — додав Пуан, — бо на кожну гвинтівку припадає патронів більше, ніж вона сама важить.

— Та ще кулемети, інші речі, гармата і, нарешті, харчі.

— На щастя чи на жаль, харчів уже малувато, — сказав Сурат.

— Таким чином, — вів далі Гейс, — усе наше багатство ми перекинемо на п'ятдесят кілометрів...

— За два місяці! — вигукнув Салул.

— А на нашу базу за вісім місяців! — підхопив Пуан.

— Ні, за рік або за півтора, — спокійно вираховував Гейс, — бо й машину перестроювати треба буде, і відпочинок потрібен, і їжу слід добувати.

— От тобі й маєш! — розвів руками Сурат. — За що ж ми боролися? Га?

— За те, щоб узяти собі стільки, скільки вдасться, а решту знищити.

— Ех, яка шкода! — почухав потилицю Пуан.

— Нічого не зробиш. Краще взяти мінімум і гнати його аж до самісінького Бантама, ніж рискувати всім. Решту захищатимемо, доки можна буде, а там побачимо. Я пропоную за день перекидати тисячу гвинтівок і потрібну кількість припасів до них. Через чотири дні гнати їх далі, а тимчасом затримувати ворога тут.

— Коли б не цей зрадник Гоно, може вся зброя лежала б тут спокійно, — з прикрістю сказав Салул.

— Тепер уже нічого говорити про це. Добре буде, коли ми матимемо і чотири тисячі гвинтівок з патронам та десяток-другий кулеметів.

Зараз же почали готувати "машину".

Тимчасом з'ясувалося, що чотирнадцять повстанців убито в бою, а двадцять три поранено. Ворогів поки що знайшли двадцять два убитих і сімнадцять поранених.

Взагалі ж коли приступили до справи, то з'ясувалося, що ланцюг не можна зробити довшим, ніж на сорок кілометрів.

Зате посилили кулеметами всі околиці. П'ятнадцять повстанців, у тому числі Гейс і Салул, повинні були затримувати ворога цими кулеметами. В останню хвилину, зіпсувавши їх, вони мали відбігти назад, де була друга і третя лінії кулеметів, а потім висадити в повітря зброю і зникнути.

Працюючи, Салул і Гейс розповіли, як вони тут опинились.

— Найжахливішими були останні хвилини в печері, — сказали вони, змалювавши всі відомі нам попередні події. — Вода весь час прибувала, а майже поруч чулися голоси наших товаришів. І коли, здавалось, не було жодної надії, вода перестала підійматись, а тоді почала спадати. В цей час ми стали один одному на плечі і заходилися довбати вгорі дірку. Земля була крихка, і ми вилізли на світ.

— Так ось вони, ті таємничі постріли, які ми чули кілька разів! — промовив Сурат, згадавши недавні "гарматні" вибухи.

Додамо від себе, що печера ця була безпосереднім продовженням "змііної" печери, де лежала зброя. Колись вони обидві являли собою одну печеру, яка утворилася з вулканічної лави. Ця лава застигла зверху, затверділа, покрилася корою, а тимчасом усередині була ще рідка і витікала, ніби по трубі. Так і виникло дивовижне "скляне" підземелля. А згодом ця труба провалилась посередині, засипалась, і утворилося дві печери.

Через день знову з'явився міноносець, але тепер він уже не збирався воювати, а тільки плавав уздовж берега.

— Пильнувати берег приїхав, — казали повстанці і ще швидше пустили свою машину.

— Значить, незабаром буде і військо, — промовив Гейс.

Минуло чотири дні, було перекинуто вже чотири тисячі гвинтівок, двадцять кулеметів і необхідна кількість патронів, а військо все не з'являлось.

— Чи не використати цей час і взяти ще більше зброї? — сказав Пуан, якого розбирала спокуса захопити якомога більше.

Але Салул і Гейс почали рішуче заперечувати.

— Не забувайте, скільки мине часу, поки ви і цю зброю перетягнете на місце. Краще ми використаємо час для того, щоб відірватись од них. Бо коли вороги почнуть насідати і йти весь час за нами, то дійдуть по наших слідах аж до самісінького нашого притулку. А якщо ми знищимо зброю і зникнемо самі, то вони можуть подумати, що справа закінчена, і, можливо, заспокояться.

Через деякий час цеп вгорнувся. Пуан з товаришами пішов далі, захопивши з собою полоненого офіцера, а на місці лишилося п'ятнадцять оборонців.

Надвечір з'явився посланець з центра і приніс звістки, які значно ускладнювали і заплутували всю справу.

VIII. МІСІЯ ІЮНГА

Провал в Суракарті і Сурабайї. — Кошик Нонга. — На рідному стовпчику. — Знову в Батавії. — Незвичайна жертва святій дулі. — Нічна черга. — Новий знайомий.

Після того як було спіймано Гоно, збори, звісно, не могли відбутися. Летуча нарада активу протягом кількох хвилин мала обміркувати найближчі, невідкладні завдання і зараз же розійтись.

Головна небезпека загрожувала Гейсу і Салулу, бо на них тепер напевно організують облаву. Тому вони вирушили до Скель Ластівчиних Гнізд, щоб взяти участь в найважливішій справі і разом з тим втекти далі. Не будемо описувати, як вони ховались і тікали протягом кількох днів. Усе це легко собі уявити. Нарешті, як ми бачили, вони дістались до Ластівчиних Скель.

Пандо не міг уже повернутись додому, бо за ним стежили. Але його присутність у Суракарті була необхідна. Він був головним вузлом революційного руху в районі.

Пандо об'єднав чоловік двадцять учителів — основних діячів у цій темній країні, де свідомих і загартованих робітників майже не було. Серед товаришів Пандо були члени Сарекат-Райяту, і мусульманської партії, і безпартійні — революціонери за своїм почуттям, — і кілька членів комуністичної партії. Всіх їх об'єднувала ненависть до

чужоземних володарів. Треба було підтримувати ці іскри гніву, щоб у вирішальний момент з допомогою їх запалити загальну пожежу.

На цей час із Сурабайї прибула значна партія листівок. За кілька днів місто і села були закидані цими листівками. Цікаво відзначити, що в даному випадку значну користь принесла... неписьменність населення!

Завдяки цьому листівки читалися колективно. Навколо читача збирались неписьменні, слухали, обговорювали, і загальне обурення було більш ефективне, ніж у кожного окремо.

"Старший брат" енергійно взявся за роботу. Наказав і "молодшому братові" пустити в рух весь свій апарат. Навіть "революційний" Радан-Бого приєднався до цієї роботи.

Йому неприємно було, що простий люд сам почав ворушитись. Шановний Радан-Бого уявляв собі справу зовсім інакше, так, як вона змальовується в історії. Якийсь князь чи відомий сановник піднімає народ, скидає ненависну владу і сам стає на чолі її. А тут справа починається зовсім не по-людському. Так вони можуть замість користі наробити шкоди. І Радан-Бого не за страх, а за совість почав допомагати урядові.

Через деякий час тісна тюрма в Соло була заповнена арештованими. Але найтяжчим ударом був арешт дев'яти найактивніших учителів, у тому числі й Пандо.

І, нарешті, приблизно в цей самий час у Сурабайї внаслідок провокації був заарештований комітет комуністичної партії.

Таким чином, напередодні рішучих подій рух на Центральній Яві був позбавлений керівництва.

Ці звістки і приніс Салулу та Рейсу посланець.

* * *

Коли після тих невдалих зборів у храмі наспіх обмірковували, кому що робити, Нонг дуже хотів приєднатись до Рейса і Салула. Але виявилося, що є більш підхоже для нього завдання. Потрібна була людина, яка перевезла б листівки від Соло до Батавії і поширила їх там. Відповідальні товариші, вв'язані організаційними справами, не могли займатися цим, а інші ніколи в своєму житті нікуди не виїжджали. А Нонг і їздив і виявив уже свої здібності.

Отже, Нонг несподівано для самого себе став бувалою, спритною і відповідальною людиною.

Взяли звичайний плетений кошик, поклали на дно літературу, потім городину. Навчили Нонга, що і як робити. Оскільки Нонг був неписьменний, а також з метою конспірації, адрес і листівки йому не давали. Нонг повинен був вивчити напам'ять адреси, куди він мав звертатись дорогою. Лише в Батавію Салул надсилав через Нонга шифрований лист тому товаришеві, до якого він заходив, коли був "Тугаєм". Але й на цьому листі адреси не було написано.

— Коли йтимеш до цього товариша, — навчав Салул, — то особливо бережись, щоб ніхто за тобою не стежив. Краще тоді зовсім не з'являйся до нього, а листа порви.

Через деякий час простий тубілець Нонг їхав собі в поїзді з кошиком городини. У Джок'якарті, Маосі, Бандунгу та інших місцях він спинявся, і щоразу після зупинки кошик ставав легшим. Життя навколо йшло так, як і раніше. Так само метушилися торговці на станціях, так само копошилися напівголі "спокійні, щасливі" люди, так само на плантаціях працювали кулі, так само поважно пересувалися білі володарі та місцеві сановники. "Найтихіший у світі народ" був тихий, як завжди.

І лише від тих товаришів, з якими Нонг мав стосунки, він довідався, що під цією тихістю криється багато напружених чуток, чекання і подій.

Ось і Нонгова батьківщина, Бандью. Як і колись, шумить завод пана Більбо; як і колись, працюють на нього селяни з своїми сапі. Треба було дочекатись вечора, щоб побачити тих робітників, до яких прибув Нонг.

Він пішов у свій кампонг. Ось дорога, якою біг його батько, охоплений амоком, ось місце, де його вбили…

Зустрілось кілька знайомих.

— Нонг! Звідки? Де ти був?

— Справедливість ходив шукати.

— Куди? В Батавію?

— І в Батавію, і в інші місця.

— Ну що ж тобі сказали?

— Сказали, що сподіватись нема на кого. Самі повинні дбати про себе.

— Як?

— Як хочете. Коли доведеться, то й за горло схопити ворога.

— О, якби це можна було!

— Заждіть трохи — і можна буде.

Хоч йому й казали, щоб дорогою він не займався агітацією і був дуже обережний, але своїм він вважав за можливе сказати трохи більше.

— Ти у нас залишишся? — питали його. — Поки що ні, а далі — не знаю.

Пішов до своєї халупи, однак ледве знайшов її: буйна рослинність утворила вже такі хащі, що в них зовсім сховалися руїни будинку.

Нонг сів на один із стовпчиків, що колись правили за підпору для його хати. І двох місяців не минуло, як він покинув свій рідний куток, але які зміни відбулись у житті Нонга!

Все його колишнє життя відсунулось ніби на десяток років, і від того життя лишилися тільки ось ці кілька стовпчиків. За цей час Нонг опинився у зовсім новому світі, і рідний кампонг, який ще недавно здавався головним місцем на землі, тепер уже був такий нікчемний, забутий, чужий.

У кампонгу почули, що повернувся Нонг, і зацікавились, де він був, що бачив і що чув. Біля нього зібрався гурт людей, і Нонг почав розповідати, що був і в Батавії, і в Суракарті, і в Бантамі, багато чого бачив, найголовніше ж — людей, які не хочуть терпіти утиску і йдуть боротись за кращу долю свого народу.

— Багато є таких людей. Навіть один голландець пристав до нас. Є і зброя. Незабаром настане час, коли виженуть білих володарів. Навіть на нашого регента можна буде тоді управу знайти. І Більбо виженемо, і всю землю повернемо собі. Треба тільки, щоб усі разом піднялись, коли прийде вирішальний момент.

Люди слухали його слова з жахом. Як це наважитись піти проти влади, проти Більбо? Йому ж прийдуть на допомогу військо, жандарми.

Але впевнений тон Нонга, його ґрунтовні докази робили свою справу, і поступово людям почало здаватися, що діло не таке вже безнадійне, що. справді можна це зробити..

Виконавши доручення, Нонг увечері виїхав у Батавію. Важко йому було знайти те місце і будинок, куди він мав звернутись. Хлопцеві здавалося, що всі люди звертають особливу уві у на його кошик, а коли випадало, проходити повз поліцейського, то він аж не дихав. Якби він потрапив на очі досвідченому шпигу, той одразу запідозрив би його. Але Нонг усе ще мав вигляд простого селянського хлопця, який вперше у місті, і це допомагало йому більше, ніж усі його хитрощі.

Нарешті, він дістався до місця. Підійшов до хати з одного, з другого боку — нікого не видно. Стукнув у двері — ніхто не відповідає.

З сусідньої хати вийшла жінка.

— Чи тут живе Сукравата? — несміливо спитав Нонг.

Та зиркнула на нього якось підозріло, і Нонгу знов здалося, ніби вона оглядає його кошик.

— Нема його, — коротко відповіла жінка.

— Але живе він тут?

— Ні, — якось криво усміхнулась вона, — тепер він живе зовсім в іншому місці.

— Може, часом знаєте де?

Жінка спинилась, оглянула його з ніг до голови.

— В тюрмі, — кинула вона і пішла далі.

Ця відповідь, ніби обухом, ударила його по голові.

Більше він нікого не знав у цілому місті. Куди тепер звернутися? Куди подіти те, що було в кошику? Та й взагалі що далі робити?

Такої ситуації, мабуть, не передбачали і Гейс з Салулом. Хоч вони і довіряли Нонгу, але не хотіли йому, як новаку, давати більше адрес та імен. Це було б рисковано.

Нонг обернувся і тихенько пішов назад.

— "Куди подіти кошик? — сушив він голову. — Чи не викинути його зовсім? Але шкода праці. Треба ж ці папірці поширити. Значить, лишається тільки самому взятися за справу".

Мабуть, не часто траплялося, щоб поширювати листівки у великому місті випадало людині, яка не знає не тільки цього, а й взагалі ніякого міста.

Обдумуючи своє завдання, Нонг відхилився вбік і вийшов на пустир. За пустирем виднілося місто, йдучи цією пусткою, він натрапив на відому нам гармату з дулею. Як колись Тугай-Салул, Нонг помітив жінок, які приносили жертви, приходили, відходили або урочисто сиділи.

Зупинився і Нонг. Прислухаючись до розмови, він зрозумів, у чому тут справа, тим паче що легенда про дві гармати була відома і в його селі.

Тоді Нонг вийняв з свого кошика пачку листівок і урочисто поклав її перед дулею. Другу пачку, щоб не змокла від дощу, засунув усередину гармати.

— Що це таке? — здивувались богомольці, побачивши незвичайну жертву.

— Це найбільша жертва, яка тільки може бути, — з натхненням промовив Нонг. — Це звістка від аллаха, що наблизився час, коли обидві гармати з'єднаються, і тоді весь народ буде вільний і щасливий. Обов'язок кожного рознести ці папірці по всіх кутках, щоб усі знали волю аллаха.

Не чекаючи інших запитань, Нонг квапливо пішов далі і зник, щоб його не помітили ті, кому не треба.

І свята дуля почала виконувати доручені їй обов'язки...

Початок справи здавався Нонгу вдалим, і він уже впевненіше і бадьоріше дивився на своє завдання. Він пригадав порт, де був з Гоно, пригадав, що там багато робітників, і попрямував у Прийорк.

Але вдень, під час роботи, сунутися з листівками було рисковано. Треба чекати темряви, щоб порозкидати ці листівки у таких місцях, де б їх можна було знайти. Нонг з великою пошаною, ставився до своїх папірців і дуже шкодував би, якби хоч один з них загинув даремно.

Увечері, блукаючи по Прийорку, Нонг вийшов до великих морських майстерень, біля яких чути було стриманий гомін юрби. Наблизившись, він помітив чергу, яка починалася від брами і завертала аж у сусідній провулок. Черга складалась переважно з робітників. Ніхто з них не стояв. Одні сиділи на землі, інші спали, але всі, видно, розташувались тут надовго. До них підходили жінки і приносили їм їжу.

— Куди лізеш? Ставай у чергу! — напали на Нонга, коли він підійшов ближче.

— А що тут таке діється? — спитав Нонг.

— А от тобі чого тут треба, коли навіть не знаєш? — зі злістю відповіли йому.

Нонг одразу зрозумів, що для його діла тут якраз найкращі умови. Він рушив у хвіст черги, щоб зайняти місце в ній.

— Цей молодчик новий. Я його ніколи не бачив, — зауважив один робітник, коли Нонг проходив мимо.

— Своїх повно, а тут ще нові лізуть, — незадоволено озвався інший.

Нонг зупинився.

— Я нікому не думаю заважати, — сказав він. — Скажіть, чого ви чекаєте?

— Ранку, — відповіли йому, і кілька чоловік зареготали.

Нонг дістався до кінця і став ззаду. Перед ним сидів літній уже чоловік, який мав хворобливий вигляд. Сидів він навпочіпки, спершись спиною об стіну і охопивши руками коліна. Нонг відчув, що цей чоловік повинен бути лагіднішим, і звернувся до нього з тим же питанням.

— А ти не знаєш? — здивувався той.

— Я не тутешній, уперше тут.

— Ми працюємо на цьому заводі і чекаємо ранку, щоб стати на роботу.

— Чого це так? — здивувався в свою чергу Нонг.

— Та нас щодня звільняють, а назавтра наймають як нових. А коли бажаючих працювати більше ніж треба, то от і доводиться ставати в чергу.

— Навіщо хазяї так роблять?

— А що їм? — зітхнув робітник. — Мабуть, це робиться для того, щоб робітники не могли утворити постійного колективу, щоб роз'єднати їх, знесилити остаточно, щоб день і ніч тримати їх у своїх руках. Стривайте ж, кляті, прийде і на вашу голову кара! — скінчив він, блиснувши очима.

Нонг побачив, що такої людини стерегтися нема чого, і одразу відкрив йому свою справу.

— У мене листівки. Треба їх поширити, а я нікого тут не знаю. Допоможіть мені.

Робітник глянув на нього так, ніби сам жандарм з'явився перед ним.

— Ну, братіку, з такими пропозиціями під'їжджай до когось іншого, — сказав він, усміхнувшись.

— Їй-богу, правду кажу! — сказав Нонг. — Ось поглянь, вони тут.

Але робітник і дивитись не хотів.

— Ти не віриш? — з запалом шепотів Нонг, — Ти, може, думаєш, що я навмисне підісланий поліцією? Кажу ж тобі, мене прислали з Суракарти в Батавію, до товариша Сукравати...

Робітник, почувши це ім'я, здригнувся і втупився в Нонга.

— Ну й що ж?

— Сукравати нема дома. Сусідка сказала, що він заарештований. А більше я нікого тут не знаю.

— А хто тебе послав?

— Салул і Гейс. Ти, мабуть, їх знаєш. Вони захопили зброю…

Але робітник знав усе. Навіть більше, ніж сам Нонг. Вислухавши Нонга, він переконався, що той говорить правду. Поклав свою руку Нонгу на плече і сказав:

— Добре, що ти натрапив на мене, а то міг би й сам провалитись і всім лиха наробити. Стережися називати імена, бо коли довідаються, що ти знаєш такі імена, то гарячим залізом випитають у тебе все, що ти знаєш, про цих людей. У нас тут дуже тривожно. Кілька сот товаришів заарештовані, в тому числі всі старші керівники, як Сукравата. Особливо нашкодив вибух у палаці генерал-губернатора. Почалися такі переслідування, репресії, що всім дісталося, винним і невинним. А до того ще чутки, що на півдні щось робиться. В зв'язку з арештами щодня можна чекати серйозних подій. Уже неможливо стримати гнів робітників. Молодь вимагає, щоб зараз же виступити і в першу чергу звільнити заарештованих. Але справа дуже ускладнюється тим, що всі наші відомі керівники заарештовані. А вони мали зв'язок з усією країною.

Нонг слухав ці слова, і йому було дивно, що навколо все спокійно, звичайно. Цілий день він блукав по місту і ніде нічого не помітив. Ходить собі люд у своїх справах, стоять на своїх місцях поліцейські, їздять в автомобілях білі пани, торгують крамарі, бігають рознощики, працюють робітники.

А тимчасом десь щось робиться…

Десь в глибині збирається гнів і розпач сотень років. Збирається тихо, стримано, як от у Нонгового батька, і, мабуть, теж виллється в

один великий "амок". Нонга охопило нервове збудження, йому так захотілося стати ближче до цих таємничих справ!

— А чи не можна було б потрапити на якісь збори? — висловив він свою думку.

— Тепер великих зборів не можна скликати. Збираються на нараду лише невеликі групи представників. Навіть не всі з нас знають, коли, де, а часом і хто збирається. Загальний настрій, звісно, всім добре відомий, і відповідно до цього вживаються заходи. Я сам про це знаю лише з розмов з товаришами. Я перебуваю в такому становищі, що брати участь у цій справі не можу. Можу тільки співчувати і чекати, коли потрібні будуть останні дні мого життя.

І він важко закашлявся.

Потім підвівся, пройшов. уздовж черги і повернувся з чотирма товаришами. Вони розібрали листівки з кошика Нонга і зникли в темряві.

— За ніч листівки опиняться в усіх кутках Прийорка і Батавії, — сказав робітник і, ніби стомлений від праці, сів на своє місце.

— Скільки ти заробиш завтра? — спитав Нонг.

— Якщо дістану роботу, то з півгульдена зароблю.

Нонг і сам стояв би в черзі, щоб одержати роботу, але в такий напружений час він не міг про це думати, тим паче що був "багатий". Разом з тим йому хотілося допомогти цьому хворому чоловікові.

— Слухай, — сказав він, — дай мені в себе притулок, і я заплачу тобі півгульдена за день. І мені добре буде, і ти відпочинеш.

Робітник здивовано глянув на такого несподіваного добродія.

— Ось ти який пан! — промовив він, пильно оглядаючи Нонга. — Але ж я не можу дати тобі доброго притулку та й не розумію такої благонадійності. Невже ж у тебе багато грошей?

Тоді Нонг докладно розповів про себе, про батька, про те, як випадково заробив чимало грошей, пояснив, чому тепер не хоче ставати на роботу і що він буде дуже радий, коли його випадкові легкі гроші трохи допоможуть хворому товаришеві.

Щира розповідь Нонга розчулила хворого.

— Ти добрий хлопець, — сказав він. — Ходімо!

Дан, так звали цього робітника, жив на відшибі, приблизно посередині між Прийорком і Батавією. Довго йшли вони темними провулками. Подекуди блимав вогонь і з відчинених дверей долинали п'яні крики, співи, дика музика, жіночий сміх. Там гуляли ті, що вже втратили людське обличчя.

В нездоровому болотистому місці, де, не можна було споруджувати міських будинків, тулилися бідняцькі халупи сільського типу. Болото, сморід і буйна рослинність ховали їх від людського ока..

У халупі Дана жили його дружина і троє дітей від двох до восьми років.

— Коли нема дощу, я сплю тут, під стріхою, — сказав Дан, показуючи куток, над яким стриміла невелика повітка.

— От і добре! — весело сказав Нонг. — Я такий самісінький пан, як і ти.

— Але ж ти платиш за це великі гроші.

— Я плачу Не за це, а за те, щоб нам разом прожити якийсь час і мати можливість цікавитись важливішими для нас усіх справами. Мені ж краще пожити серед своїх, ніж блукати одному в незнайомому місті.

IX. ПОВСТАННЯ У БАТАВІЇ

В приміщенні пошти. — Біля тюрми. — Марні зусилля. — За містом. — Пригоди партизанського загону. — В ущелині.

Ніч на 13 листопада 1926 року.

Чудова південна ніч, коли дихається так легко і вільно, коли можна відпочити від денної спеки.

І ті, хто може, користуються нею в садах, кафе, ресторанах. Світло, ніби заграва, палає над центром міста. Мелодійна музика лине звідти в темні, брудні квартали, де спить підневільний народ.

Нарешті, минають і ці години. Роз'їжджається весела публіка, гаснуть вогні, зачиняються нічні установи.

Батавія спить. Лише подекуди бовваніють постаті поліцейських.

Але ось на одній з темних вулиць мелькнула тінь. Ось виринула постать із сусідньої вулиці. А там ще і ще…

Мелькнуть — і вникнуть, щоб з'явитися в іншому місці.

Коли б простежити уважніше, то можна було б помітити, що прямують вони в двох напрямках: до центра міста і до брами з головою Пітера Ельбервельда.

Ось на розі двох вулиць причепився до трьох чоловіків поліцейський. Але суперечка була недовгою: через хвилину труп поліцейського лежав за сусідньою брамою, а навколо було так само тихо, як і раніше.

Поліцейський біля пошти помітив, що в сусідній сад крадучись проскочило кілька чоловік. Він хотів поцікавитись ними, але у вухах задзвеніло, і він втратив свідомість. Опам'ятатися йому вже ніколи не довелося.

* * *

У приміщенні пошти, телеграфу і телефону тиша. Цокають апарати. Ледве ворушаться сонні чергові. Задзвонив телефон.

— Центральна, — відповідає телефоністка-метиска і чує схвильований голос:

— З'єднайте швидше з генерал-губернатором. Говорять з тюрми.

Але з'єднати вона не встигла. Раптом почувся шум, гуркіт, розчинилися двері.

— Не рухатись! — загримів гучний голос.

Приміщення зараз же наповнилося озброєними людьми.

— Не лякайтесь, товариші! — м'яко сказав той же голос. — Народ сам прийшов хазяйнувати в своїй установі.

І службовці-яванці не злякались. Лише глибоке, незнайоме хвилювання охопило їх.

* * *

А тимчасом біля тюрми йшла перестрілка. Захопити тюрму одразу не вдалося. Довелось обстрілювати з усіх боків. Тут були і Нонг з Даном.

Постріли тюремної варти змішувалися з шумом і криками в'язнів. Начальник мов шалений носився з кінця в кінець, підбадьорюючи револьвером свою ненадійну оборону.

— Браму, браму ламайте! — чулося знадвору.

Дан перший схопив величезний камінь і кинувся до брами. Нонг бачив це і тільки дивувався, звідки у цієї хворої людини з'явилась така сила. З страшенним гуркотом камінь ударився об браму; задзвеніла, застогнала залізна брама, а Дан упав на землю. Підбіг Нонг до нього, підняв за плечі, але тому вже непотрібна була ніяка допомога: куля влучила в голову.

Підхопив Нонг його камінь та кинути не встиг: несподівано залунали постріли ззаду.

Це загін кінних жандармів примчав на допомогу тюремній варті. Здригнулися повстанці, заметушились.

— Товариші! Вперед! Їх лише тридцять чоловік! — почувся бадьорий голос.

Але ці тридцять чоловік розташувались між будинками і садами. Щоб оточити і вибити їх, потрібен був час, а він був такий дорогий. Все ж таки перевага в кількості була на боці повстанців.

Поділились на дві половини. Одні пішли проти жандармів, інші кинулись на тюрму.

І коли успіх, здавалося, був уже зовсім близько, почулося татакання кулемета.

Підійшов великий загін війська, навіть з бронемашиною.

* * *

Місто вже не спало. Вершники, автомобілі мчали в усі кінці. На вулиці розстрілювали кожного яванця. Втративши телеграфний і телефонний зв'язок, влада метушилася і давала суперечливі накази.

— З Вельтевреденом зв'язку нема!

— Повстанці напали на будинок генерал-губернатора!

— В передмісті Мейстер Корнеліус повстанці руйнують урядові установи!

Спалахнула пожежа в одному місці, в другому. Ось і з Прийорка видно заграву. Вже в різних місцях збираються групи, які навіть вступають в бійку з солдатами. З кожною хвилиною сили повстанців зростають. Незабаром повстануть усі, і тоді невистачить солдатів, хоч їх і багато. Владі потрібен швидкий і рішучий успіх в головних пунктах. Вона вже не ввертає уваги на постріли з різних вулиць і кутків.

І в цю мить поширюються чутки, що біля тюрми повстанців розбито…

Але пошта ще тримається. З усіх вікон відстрілюються герої. На підлозі вже валяються вбиті і поранені. Двоє з службовців пошти підхопили зброю і взяли участь в обороні.

В усіх надія, що зараз прийдуть на допомогу товариші з тюрми, що повсталий народ заллє все місто.

Та замість товаришів вони бачать усе нових і нових солдатів. Кільце дедалі звужується. Приміщення пошти вже щільно оточене. З сусідніх дахів, вікон стріляють солдати. А внизу вже грюкають у двері.

Минає година, друга… Змін ніяких, крім того, що солдати підходять дедалі ближче.

Холодний розпач стискає серце. Невже ж усе це марно? Невже ж повстання придушене одразу? Не може цього бути! Треба лише протриматись якомога довше…

* * *

Відкинуті од тюрми повстанці розсипались по місту окремими групами. Вони хотіли зібратись біля пошти, але зустріли величезну кількість солдатів.

Тоді кожна група почала діяти окремо, на свій розсуд.

Нонг потрапив у групу з двадцяти чоловік під керівництвом Данового товариша, Гурана. Вони хотіли захопити вокзал, але й тут були вже солдати.

— Ходімо тоді далі, за місто, — запропонував Гуран. — Треба зіпсувати залізницю, щоб не могла надійти підмога з Бейтензорга.

Вони відійшли на кілька кілометрів од міста, захопили залізничну будку і з допомогою різних залізних, предметів, які тут знайшлися, почали вивертати рейки, валити телеграфні стовпи.

Усі сусідні села були на ногах І гули, ніби стривожені вулики. З темряви, з банановых хащів, виринали одна за одною темні постаті і приєднувались до роботи загону. Незабаром зібралося більше сотні чоловік, і з їх допомогою було зіпсовано з півкілометра залізниці.

Кожен селянин хотів чимось допомогти спільній справі, але всі вони були беззбройні. Не всі мали навіть криси. Більшість озброїлась яким-небудь господарським знаряддям, але в примітивному господарстві і знаряддя було примітивне.

Поява двадцяти добре озброєних товаришів справила сильне враження, надала більше сміливості і бадьорості.

— Ходім у Батавію! — кричали вони.

Повстанці згадали, який бій їм довелося витримати в солдатами в місті, і не наважились вести людей туди.

— Не можна вам з такою зброєю виступати проти війська. Вистачить вам праці і навколо міста. Підіймайте весь народ, займайте установи, припиніть усі зв'язки між ними, затримуйте і обеззброюйте голландців, жандармів, поліцію, нападайте з засади на окремі групи солдатів.

Сам же загін почав радитись, що робити далі: чи повертатись у Батавію, чи йти по країні і піднімати народ. Гуран хотів повернутись назад у Батавію, щоб взяти участь у рішучому бою. Інші заперечували, кажучи, що двадцять чоловік не вирішать долю Батавії, а там, глибше, як озброєне ядро, вони можуть підняти маси і зробити більше користі.

В числі останніх був і Нонг. Він запалився справою, втратив свою сором'язливість, у нього навіть з'явилося невідоме доти красномовство.

— Там, на півдні, у Бантамі, — сказав він, — є багато зброї, є навіть наше добре військо. Я сам бачив. Воно вирішить нашу долю. Ходімо назустріч, підготуємо по дорозі йому допомогу.

І він розказав про, все те, що бачив, про події, в яких брав участь. Товариші, почувши, що цей тихий хлопець мав відношення до таких подій і осіб, пройнялись пошаною до нього. Тимчасом почало

розвиднюватись. Проступили на горизонті гори. Потім блиснули їх вершини.

В цей час прибігли з Батавії два товариші і повідомили, що пошту захопили солдати; сорок дев'ять повстанців, які були там, потрапили в полон… Роз'єднані групи відстрілюються в різних кінцях міста. Не можна сподіватися, щоб їм тепер вдалося досягти будь-якого значного успіху без сторонньої допомоги. А чи можна сподіватись на цю допомогу?

— У районі Батавії збройної сили у нас більше нема, — сказав Гуран.

— Значить, треба залишити Батавію, — підхопив Нонг, — і просуватися на південь, де збереться велика збройна сила.

З цим усі були змушені погодитись. Перед походом вирішили відійти вбік і години зо дві відпочити.

Через годину в загін привели голландську сім'ю, яка тікала в Батавію з свого маєтку.

Поважний мінгер, товста мефрау[24] і двоє дітей восьми-десяти років тремтіли, чекаючи смерті.

— Беріть усе, тільки не вбивайте, — просив голландець.

— Своє добро ми й самі візьмемо, — відповіли йому. — А вбивати вас немає рації. Ідіть собі по рейках у Батавію.

Сім'я посунула, боязко озираючись на всі боки, а повстанцям, крім різних речей, лишилося двоє коней і револьвер.

Незабаром помітили, що з Батавії йде поїзд. Він зупинився біля зруйнованої ділянки, і з вагонів висипали солдати. Загін вирішив відійти

далі. Повстанців зустрічали всюди як братів, а солдати ззаду ні від кого не могли довідатись, що попереду них є загін. Але підійшла голландська сім'я і сказала, що їх пограбували озброєні люди.

Частина солдатів лишилася лагодити дорогу і телеграф, а чоловік тридцять вирушили вперед.

Дорогою голландський офіцер відшмагав нагаєм кількох яванців, у тому числі і жінок, але ніхто "не бачив" ніякого загону.

Зате загін одержував звістки про кожний крок ворога. Опівдні Гуран вирішив "зустріти" ворога. В загоні налічувалось уже тридцять чоловік, та й населення, хоч і беззбройне, могло допомогти.

Розташувалися серед хащів і почали чекати. Солдати йшли не остерігаючись. Вони не думали, що беззбройні селяни відважаться напасти на них.

Перший залп скосив чоловік десять, а решта — в тому числі й офіцер — одразу кинулись тікати. Відбігши трохи, вони почали відстрілюватись. Під час перестрілки втратили ще трьох чоловік. Гнатися далі повстанці не хотіли, бо солдати відступали туди, де їхні товариші лагодили залізницю.

За одного свого пораненого повстанці взяли п'ятнадцять гвинтівок. Але важливішими, ніж гвинтівки, були чутки про "велику перемогу", які полетіли від кампонга до кампонга, підносячи дух народу.

Години за три ззаду почулося тупотіння, і серед куряви несподівано виникло чоловік сорок вершників. Ховатися було вже пізно. Доводилось починати бій. Кавалеристи злізли з коней. Повстанці розсипались, і почалася перестрілка.

Обидві сторони, сховавшись за деревами, не дуже дошкуляли одна одній. Час минав, а наслідків не було ніяких. Потім повстанці помітили, що двоє солдатів сіли на коней і галопом поїхали назад.

— Помчали по допомогу, — сказав Гуран. — Це нам не з руки. Треба було б відірватись од них.

— Але як тут відірвешся, коли вони на конях і мають можливість весь час висіти над головою, — зазначив другий товариш.

— Хай тоді чоловік десять з наших спробує зайти їм у тил і напасти на коней, — запропонував Нонг.

Пропозиція була слушною. Зараз же десять чоловік на чолі з Нонгом пішли назад, а решта посилила стрілянину.

За півкілометра від місця бою був кампонг. Нонг попрямував туди. Село здавалося безлюдним, жодного чоловіка не знайшли в ньому. Порожні халупи тулилися між дерев, як халупа Нонга в його кампонгу.

Але через деякий час із хащів один по одному почали з'являтися люди. Незабаром їх зібралося чоловік п'ятдесят.

Недовго довелося вмовляти їх, щоб вони допомогли.

Зараз же шістдесят чоловік звернули вбік і зникли в заростях. Нічого й казати, що місцеві жителі по добре відомих їм стежках швидко вийшли в тил кавалеристам. Недалеко від дороги стояло сорок коней, а біля них вісім чоловік. Попереду чулася стрілянина.

Вартові навіть вистрілити не встигли, як були оточені повстанцями. Коней погнали вбік, солдатів зв'язали; затріскотіло вісімнадцять гвинтівок, і повстанці з тилу кинулися в атаку. Радісними вигуками зустріли товариші підмогу, а солдати побігли хто куди.

Через півгодини загін повстанців, уже на конях, рушив далі на південь.

Чотири дні пробивався загін Гурана, то нападаючи, то тікаючи від ворога. Всюди він знаходив сліди народного гніву: багаття з запасів тютюну, цукрової тростини, кави, перцю; зруйновані дрібні підприємства, контори, трупи найзапекліших ворогів свого народу. Але великі підприємства трималися. Владі вистачило солдатів, жандармів та інших прихильників, щоб оборонити їх. Тим паче що такі підприємства завжди знаходились біля головних шляхів.

І всюди партизанів зустрічали з радістю; люди пишалися тим, що у них є такі чудові загони. Поява "свого" добре озброєного кавалерійського загону викликала велике піднесення ентузіазму та відваги в цього "найтихішого і найспокійнішого народу в світі". І відвідини партизанами того чи іншого району завжди відзначалися посиленням діяльності в цій місцевості.

Але... після цього приходило урядове військо, і кров лилася рікою.

Війська за цей час зібралося багато. Воно просувалося і ззаду, від Батавії, і спереду, від Бейтензорга — резиденції генерал-губернатора, де були зібрані головні сили. А партизанському загонові якраз треба було обминати Бейтензорг, щоб пробитися на південь.

Кільце дедалі звужувалось.

Уже не про напад доводилось думати, а лише про те, щоб самим врятуватись. Поки що загін мав ту перевагу, що кожний житель служив йому розвідником. Партизани завжди знали про кожен рух ворога, а солдати добували відомості з великими труднощами, і багато разів населення навмисно обдурювало урядове військо. Але чим далі, тим важчим було становище партизанського загону. Загони солдатів нишпорили по всій окрузі і заливали пожежу кров'ю.

Одночасно з "утихомиренням" псувався і настрій населення. Почали вже траплятися випадки, коли жителі зустрічали партизанів з жахом і ввічливо просили, щоб вони їхали далі.

— У дезі Роне багато людей розстріляли, — виправдуючись, говорили селяни.

Потім партизани почали відчувати, що ворог має вже докладні відомості про рух їх загону.

Залишилася одна-єдина дорога, щоб вирватись із кільця: ущелина біля вулкана Салака. Кінні розвідники показуються ззаду, стежать за просуванням партизанського загону. Значить, треба чекати небезпеки ззаду. Але поки що там, мабуть, лише піхота, бо наздогнати не можуть.

Цілу ніч загін ішов ущелиною. З боків стрімкі скелі, то голі, то вкриті густими заростями. Дзюрчить струмок. Коні щохвилини спотикаються, ковзають, падають на коліна. Гілки чіпляються за голову, дряпають до крові обличчя.

Попереду їдуть Гуран і Нонг.

— Нам тільки б переїхати залізницю, — каже Нонг, — а далі почнеться безлюдна місцевість. Там легше буде. Та й взагалі там тепер, мабуть, зовсім інша справа. Стільки зброї і свого власного війська! Там уже ми поборемось і з солдатами. Побачимо ще, хто переможе!

Такі розмови Нонга, який сам там був і все бачив, були найкращою підтримкою для загону. Партизани не знали, що робиться на світі, і, коли б не Нонгові оповідання, давно втратили б надію.

Раптом збоку затріщали гілки.

— Стій! — скомандував Гуран і звів гвинтівку.

— Не стріляйте! Свій! — почулося з кущів, і звідти вискочив, захекавшись, яванець. — Не їдьте далі: там солдати.

— Де? Далеко?

— Біля виходу з ущелини. Я поспішав, біг цілу ніч по гірських стежках, щоб попередити вас.

— Звідки ти знав, що ми тут?

— Як же ж нам не знати своїх оборонців? Я навіть знаю того зрадника, який повів солдатів. Через день він уже буде мертвий.

За кілька хвилин партизани один по одному зникли в хащах.

Коли в ущелину заглянуло перше проміння сонця, коні мирно скубли траву, а на деякій віддалі з великою обережністю до них просувалися солдати з кулеметом.

X. БАНТАМ У ВОГНІ

Святі загони. — Бій під Тенангом. — Зброю замуровано. — Похід самого генерал-губернатора. — "Утихомирення" краю. — Знову у бадувісів. — Останні хвилини. — Допомога зміїного війська. — Полювання на повстанців.

Гуде Бантам... Ніби хвилі перекочуються по ньому від враю до краю. Лунають палкі промови в усіх мечетях: мулли в білих чалмах і в білому вбранні закликають правовірних до "святої війни". І правовірні одягають білі сорочки, озброюються дідівськими кремневими рушницями, крисами, списами і організовують "святі загони". Носиться смуглявий Селім, теж у білій чалмі та білому халаті, на вороному коні, з шаблею на поясі, і кличе народ від імені аллаха на рішучий бій з чужинцями, за святу віру, за незалежність Яви, за відродження колишньої Яванської

держави. Слухають люди натхненні палкі слова, і запалюються серця, сяють очі, стискаються кулаки.

Свідомі робітники усміхаються, слухаючи "святі" промови і завдання, але таких робітників дуже мало, вони тонуть у морі темного народу, і не час тепер сперечатись про мету. Поки що мета для всіх єдина: скинути владу чужинців.

Урядові вагони знаходяться в Бантамі в такому самому становищі, в якому був загін Гурана в районі Батавії. Вони ховаються, тікають і думають лише про те, щоб врятуватися самим. Не одна сотня солдатів перейшла на бік народу. А поліція переходила ще охочіше.

Тільки три острови збереглися серед цього грізного моря: місто Бантам, Тенанг та Лабуан. Жителі повтікали з них, а солдати закріпились і відбили кілька атак повстанців. Усе це почалося тоді, коли Пуан із своїм загоном доставив на місце лише частину зброї.

Коли до нього долинула звістка про повстання спочатку в Батавії, а потім у Бантамі, він почав бігати вперед і назад, мов поранений звір.

— Яка прикрість! Хоч би тиждень-два почекали! А тепер що ж робити?

Він вирядив посланців до Салула і Гейса, а сам, захопивши скільки міг зброї, кинувся на Тенанг.

На все це витрачено кілька днів. У той час, коли він наблизився до Тенанга, з другого боку сюди ж підійшов загін урядового війська, що складався з п'ятисот чоловік.

Треба було не підпустити їх до Тенанга. Загін Пуана мав близько чотирьохсот чоловік, але половину в них треба було лишити біля міста, щоб затримати гарнізон.

Довелося виступити проти вагону тільки з половиною бійців. Але Пуан мав з собою ще тисячу запасних гвинтівок і сподівався озброїти ними населення. Сотня чоловік зібралася швидко, а для решти потрібен був час.

Загони зустрілися за десять кілометрів від Тенанга. Залягли. Почалася стрілянина. Голландський командир хотів вести своє військо в атаку, але солдати-яванці не дуже прагнули до цього і знову охоче залягли, коли з боку інсургентів зататакав кулемет.

Через години дві з'явився на допомогу "білий" загін з сотні чоловік. Урядовому загонові довелося відстрілюватись на два фронти. Пуан зараз же вирішив використати таке становище і перейти в атаку. Поки він готувався, виникла стрілянина і в тилу противника. Значить, ще підійшла допомога, тепер уже не варто було роздумувати.

Інсургенти дружно кинулись уперед. Збоку з криками "алла" вискочили повстанці у білих сорочках. Ззаду теж почувся крик. Підневільні урядові солдати швидко покидали свої гвинтівки. Втекло лише чоловік п'ятдесят.

Коли всі зійшлися докупи, то побачили, що третім загоном був загін Гурана і Нонга. Пуан не одразу пізнав Нонга, який тепер був уже зовсім не таким простим сільським парубком, як колись.

— Звідки? Яким чином? — почав він розпитувати Нонга.

І той розповів про всі свої пригоди. А Гуран докладно проінформував про повстання в Батавії, про їх мандри, засаду в ущелині.

— Після цього ми просувалися лише вночі. Дорогою натрапили на цей загін і йшли слідом за ним, поки довелося і нам взяти участь у боротьбі.

Селім у цей час намагався захопити місто Бантам, але успіху не мав, бо його військо було погано озброєне. Тоді він припинив атаки і рушив до Пуана, щоб одержати зброю. А тимчасом Тенанг було взято.

* * *

— Чи варто нам пильнувати цю зброю в такий гарячий час? — сказав Салул Гейсу після того, як прийшов посланець з Суракарти. — Боюся, щоб, погнавшись за цим, ми не втратили важливішого.

— Я думаю, зброя і є важливішою справою. Наше завдання зберегти її.

— Все одно доведеться знищити, коли знову прийдуть.

— Для нас вигідніше знищити її на очах ворога. Хай думають, що ми зовсім не змогли її використати. Минуло три дні, а ворог не з'являвся.

— Якщо так, може, Пуан встигне прийти і вдруге, — почав сподіватися Салул.

Та замість загону Пуана прийшли посланці і повідомили про повстання.

Можна собі уявити, яке враження справило це повідомлення на товаришів!

— А тепер будемо знищувати зброю? — спитав Салул.

— Не знаю, — задумливо сказав Гейс. — Коли вже справа пішла так — рискнемо. Замуруємо печеру так, щоб зовсім непомітно було, і залишимо її.

— І я так думаю, — погодився Салул. — Коли ми тепер не можемо її використати, то й вони зараз нездатні зробити це. А там побачимо.

Двадцять чоловік могли успішно виконати це завдання. Через деякий час від входу в печеру не лишилося й сліду. Посадили на цьому місці навіть рослини.

… Якою довгою здавалася дорога! Вони йшли, ніби по гарячому камінню.

Що там тепер робиться? Кожна хвилина має величезне значення. А вони змушені плентатись день, другий, третій.

* * *

Жителі Бантама ніколи не бачили такого війська, яке тепер сунуло в їхню країну. По всіх вузеньких доріжках на кілька кілометрів в'юнилися, наче змії, колони піхоти. Між ними проносились загони кавалерії. Гуркотіли гармати. Гули незнайомі страховиська — бронемашини. І, нарешті, у повітрі літали залізні птахи.

А вів це військо сам генерал-губернатор. Він урочисто оголосив, що сам стає на чолі свого вірного війська, яке на дев'яносто процентів складалося з таких же тубільців, як і повстанці, тільки набраних з різних місць.

Одного вигляду цього війська було досить, щоб переконатися в непереможності і могутності білих володарів. Жителі не знали тільки одного — того, що на сорок мільйонів населення голландці мали всього тридцять тисяч війська. А з цих тридцяти тисяч у Бантам було виряджено тисяч десять.

По дорозі відбувалися суд і розправи. Шукали, головним чином, комуністів, а комуністами вважали всіх повстанців, А коли й таких було мало, то розстрілювали і тих, хто ні в якому бою участі не брав.

Усе залежало від свідків. А серед наляканого населення знайшлося вже чимало таких, які досить легко пішли на зраду.

Більшість жителів розбіглася і поховалась хто куди. І чим далі в глиб Бантама, тим менше зустрічалося людей, тим пустішими були дези.

Тоді генерал-губернатор оголосив наказ:

"Всі жителі мусять повернутися на свої місця. Кого буде спіймано поза його селом, той вважатиметься озброєним повстанцем і розстрілюватиметься на місці".

Керівники повстання добре знали "могутність" голландців. Знали, що варто тільки повстанню охопити більший простір, як могутнє військо розпорошиться і проти тисячі чоловік залишиться один солдат та й той — свій брат.

Треба тільки протриматись якомога довше, поки пожежа перекинеться на всю країну. А підстав для пожежі було досить.

На цей час у Бантам прибули Гейс і Салул. Почалась напружена підготовка організованіших, краще озброєних загонів. Почалися перші сутички з ворожими загонами. У більш-менш однакових умовах повстанці мали перевагу.

Але за цими загонами невпинно посувалася головна маса війська, і партизани поступово змушені були відступати. Ось уже вони залишили околиці міста Бантама, Лабухана, ось і Тенанг відбито у них. Нарешті, всі заселені райони захоплені військом генерал-губернатора. Лишається один надійний притулок — Бантамські ліси.

Але військо інсургентів надто швидко зменшується. І не від втрат у боях, а від лихих чуток: "Повстання придушено... Лишився тільки Бантам. Сам генерал-губернатор тут з мільйонами солдатів... Навіть з Європи прибуло військо, проти білих виступати не можна..."

Селім не встиг пробитися до лісу і потрапив у полон.

* * *

Бадувіси в тривозі. Сотні людей хазяйнують на їхній горі, ніби в себе дома. Розставляють якісь речі на колесах. Копають ями і нори. Не поважають і не бояться табу. Навіть не звертають уваги на хазяїв гори. "Безсмертні мужі" кивали головами і казали: — Буде лихо. Багара-Тунгаль гнівається за те, що дехто, як цей нечестивий Того, увійшли в зносини з поганими.

А коли почалася стрілянина, вони всі повтікали в ліс. На горі лишилося двісті чоловік партизанів. Повстанці не втратили бадьорості.

— Побачимо, чи довго вони висидять у болоті, — говорили вони, — а ми можемо сидіти тут хоч рік.

— Особливо під охороною шановного Багара-Тушаля, — додали інші.

Коли проти єдиної греблі, по якій колись проходив Піп, поставили кулемет, то доступ було зовсім закрито.

Загули Бантамські ліси. Незнайомі, незвичайні звуки долинули до найглухіших, нерозбурханих кутків. Тисячоголосий гомін, крики, стук сокири, брязкіт заліза і стрілянина, стрілянина...

Матьян — тигр — глибше заліз у своє лігво і в безсилій люті вишкірює гострі зуби. Бадак — носорог — заховався в бамбукових заростях, час од часу, схиливши голову набік, виставляє свій ріг і

сердито поглядає на непроханих гостей. Пітон змушений покинути своє місце на сойці і заховатись у вологому гіллі. Навіть мавпи притихли, не сміються, не дражняться, а тільки боязко виглядають з вершин дерев. Неспокійно в тихих, таємничих Бантамських лісах.

Перша спроба солдатів поткнутися через греблю одразу показала, що в цьому місці пройти неможливо, поки на тому боці стоїть кулемет. А збити кулемет не так легко, бо він дуже добре схований у заростях за скелями.

Потрібні були гармати. А як притягти їх, коли й одній людині важко пройти через ці ліси та болота?

Але генерал-губернатор наказав обов'язково знищити не розбійницьке гніздо. Сам він зі славою переможця повернувся в Батавію, а все військо лишилося для очищення Бантамських лісів. Тисячі солдатів, сотні кулеметів і гармат, броньовиків, літаки, гази — всі ці могутні засоби були кинуті проти двохсот чоловік.

Минув тиждень, а голландці, здавалось, не посунулись ні на крок.

— Може, вони навіть махнуть на нас рукою і залишать тут, — говорив дехто з партизанів, — Чи варто їм мучитись у болоті через кілька десятків чоловік? Все одно вони можуть вистежити нас на узліссі.

— Ні, ні, — похитав головою Гейс. — Не ми важливі для них, а честь і авторитет влади.

На восьмий день разом загуркотіло безліч гармат. Луна покотилася лісами, низинами, міжгір'ями і злилася в один гул.

Не минуло і двох годин, як знизу прибігли товариші і сказали, що дерева, скелі і кулемети біля греблі знищені дощенту. Тоді партизани розсипалися по схилах гори і почали затримувати ворога з-за кожного

дерева, з-за кожного каменя. Неможливо було вже вибивати гарматою кожного окремо, навіть кулемети не могли принести голландцям потрібної користі.

Зате у них була незрівнянна перевага в кількості. Потроху, по одному, але безупинно проскакували вони через греблю і розбігалися по схилах гори. Ось один за одним вони з'являються поруч, з боків, навіть ззаду. Лінія партизанів відходить усе вище й вище. Ось вона вже біля селища.

Затріщали двері древнього храму, і по кам'яній підлозі загуркотіли колеса кулемета. Гейс намагався пригадати хід, яким він колись спускався вниз до Піпа, але в цій плутанині важко було розібратись.

А в своєму кутку, як і раніше, стояв факір, спокійно позирав на цей гармидер, і очі його, здається, говорили: "І чого ці люди метушаться, хвилюються, коли кожен має можливість знайти спокій і щастя, як я?.."

Шукаючи виходу вгору, Нонг, як колись Піп, натрапив на яму з зміями. Запаливши сірник, Нонг простояв якусь хвилину мов скам'янілий перед цією жахливою ямою.

Нарешті, повстанці приладнали вгорі кулемет, і він почав поливати околиці свинцевим дощем. Тоді у відповідь почали рватися снаряди. Все ближче, ближче. Ось уже один снаряд скосив маленьку вежу на церкві... Другий пробив стіну.

А навколо, ніби мурашки, повзуть солдати. Жах охопив Гейса, коли він побачив зверху, як їх багато.

Сонце хилилося на захід, коли з'ясувалося, що триматись далі немає рації і потреби. Салул дав наказ відступати. Вирядив чоловіка до Гейса, щоб передати йому про це. Але дорогою посланця підкосила куля.

Не встиг Гейс розібратися в обстановці, як побачив, що все селище в руках ворога. Одна церква стояла, наче острів серед ворожого моря. З Гейсом, крім Нонга, лишилося ще два партизани.

— Попрощаємось, товариші, — сказав блідий Гейс і якось криво посміхнувся.

— Заждіть трохи! Стріляйте далі! — крикнув Нонг і побіг униз.

Він виламав по дорозі кілька дощок, побіг до ями з зміями, опустив туди дошки одним кінцем і повернувся назад.

— Тепер стежте і підготуйтесь до спуску, — сказав він. Гуркіт стрілянини, вибухи снарядів, здригання стін так розбурхали змій, що вони мов шалені кинулись надвір і покотилися клубками. А побачивши тих істот, які все це наробили, змії кинулись на них.

Солдати не тільки не мали часу оборонятись, а покидали навіть зброю від жаху і з нелюдськими криками побігли хто куди. Одразу вщухла стрілянина, ніхто нічого, крім змій, не бачив. І Пойс з товаришами мали досить часу, щоб почекати, поки фронт відсунеться, знайти зручне місце, спуститись і втекти.

Але не тільки цей штурм підготовило голландське командування. Багато війська було направлено різними шляхами в гори, в тил повстанцям. Протягом місяця тривало полювання на інсургентів, які втекли в гори. Важко було спіймати їх тут, але все ж таки чимало з них потрапило в руки влади.

XI. НИЗКИ ЖЕРТВ

Океан був спокійний. Команда корабля "Дандельс", який прямував до острова Нова Гвінея вздовж південного берега Яви, раділа з хорошої погоди і почувала себе дуже добре.

— Але деякі з моряків усе ж таки були сумні, ніби щось мучило їх. Часом два матроси-яванці, боязко озираючись, перемовлялися сумними словами. Часом той чи інший, озирнувшись, спускався вниз.

А там, внизу, лежали низки повстанців. Справжні низки, бо вони були скуті ланцюгами по десять чоловік.

А всього їх було п'ятсот чоловік, і розмістили їх на такій площі, де за звичайних умов і сто чоловік не могли поміститись. Усього ж на каторгу на Нову Гвінею було відправлено таким чином дві тисячі чоловік тих, яких випадково не розстріляли на місці.

В одній такій низці були Пуан, Гуран і дехто з команди "Саардама". У другій — Селім та кілька батавських товаришів. У третій — Пандо, кілька членів комітету з Сурабайї, Батавії.

Високо вгорі блищить маленьке око ілюмінатора. Лише на кілька сантиметрів піднімається він над водою. Часом хвиля заливає його, і тоді в трюмі темніє. Але і крізь нього в'язні пізнають місцевість.

— Здається, тут ми зустріли англійський дредноут, — говорить матрос із "Саардама". — Салютували один одному як рівні.

— Але нашого обшарпаного капітана мусили сховати, щоб не осоромив шановну публіку, — посміхнувся другий.

— Де тепер він, наш власний корабель? — замріяно сказав третій.

— Мандрує десь і, мабуть, завдасть ще клопоту голландцям.

— Чи то не Ластівчині Гнізда там? — сказав Пуан, показуючи на ледь помітну цяточку на березі Яви.

— Так, вони! — впевнено відповіли матроси. — Пригадуєте машину Сагура? Добре працювала. Чи вціліла наша зброя?

— Очевидно, вціліла, — промовив Пуан. — Принаймні досі не було чути, щоб її знайшли. І в палаці Гіранг-Ту-Уна збереглась.

— Значить, використаємо ще! Не ми, то наші товариші.

— Добре, що Салул і Гейс врятувалися, — сказав Пандо. — Вони щось зроблять ще.

— Це завдяки Нонгу, — сказав один з пуанівців. — Коли солдати несподівано натрапили на них, то Нонг один зчинив таку стрілянину, ніби то був цілий загін. Солдати кинулися в його бік і загубили слід Гейса та Салула. А Нонга убили…

— Як прикро відчувати, що справу програно через кілька недоречностей! — почав міркувати Пандо. — Провал у Сурабайї і Суракарті напередодні повстання, арешт керівників у Батавії, неодночасність повстання…

— Головне, несвоєчасність у Батавії, де гарячі голови трохи поквапились, — додав Пуан. — А найголовнішою помилкою було те, що ми мало агітували в армії. Схилити своїх братів на наш бік було б не дуже важко.

— Ну що ж, — сказав Гуран. — Для першого почину і це добре, а в майбутньому буде наукою. Хай знають, що і найтихіший і найпокірніший народ може втратити терпеливість і його може охопити загальний амок…

Через рік "Саардам" бачили біля Філіппінських островів. Спроби голландців захопити його не мали успіху. Він знову зник, і більше про нього поки що нічого не чути.

1928.

Коли цю книжку здавали в друк другим виданням, надійшли звістки, що в тій самій Зондській протоці відбулися події, дуже подібні до описаних вище.

Цього разу повстав голландський броненосець "Де Цевен Провінсійон". Офіцери і віддана їм частина команди були ізольовані. Серед повсталих були вже п'ятдесят чоловік білих матросів. Командиром броненосця було обрано малайського матроса Тугумена.

Проти героїчного броненосця було вислано з Сурабайї ескадру в складі крейсера "Ява", двох міноносців та підводних човнів. Але на них так само вибухнуло повстання. На жаль, його зараз же придушили.

А "Де Цевен Провінсійон" тимчасом панував на морі. Тоді проти нього вислали літаки. Від бомб з повітря броненосець не міг захищатись: частина корабля була зруйнована, сорок три чоловіки були убиті і поранені, спалахнула пожежа, і героїчний броненосець повинен був здатись.

Лютий 1933.

Минуло ще тринадцять років. Знову готуємо ми цю книжку для перевидання. І знову на Яві відбувається визвольна боротьба. Тепер вона має зовсім інший характер. Перемога над Японією визволила від японців усю Індонезію, в тому числі і Яву. Яванці зараз же утворили свій уряд і почали організовувати своє життя. Але англо-американські союзники сказали їм, що визволення від японців зовсім не означає визволення від голландців і, хоч голландців не було тут три роки, треба почекати, поки вони повернуться.

Яванці не погодились чекати, і почалась нова війна, війна з Англією. Англійці виставили проти Яви переважно індійські війська, а озброєння

було американське. Яванський уряд звернувся до президента Трумена з протестом проти використання американської зброї в пригноблювальній війні. Тоді Трумен наказав зняти з американського озброєння всі американські написи та знаки. Таким чином зброя стала вже не американською. В деяких випадках проти яванців використовують японські війська, що капітулювали. Починають уже прибувати і голландські частини. Майже беззбройним яванцям доводиться воювати з важкими гарматами, мінометами, танками, літаками. В газетах повідомлялося, що одна англійська військова частина "з успіхом" відбила атаку, в яку пішли яванці з крисами в руках. Може, серед них був Салул, Пуан чи ще хтось із наших знайомих? Може, у бадувіській горі збереглися ще рештки зброї?..

Цього ми не знаємо. Знаємо тільки, що боротьба триває...

1946.

Минуло ще чотири роки. Індонезійське питання виросло у велику міжнародну проблему і розглядалося в Організації Об'єднаних Націй близько сотні разів. Адже йшлося про величезні (2 мільйони квадратних кілометрів) і надзвичайно багаті острови з 70-мільйонним населенням.

Що ж відбулося на Яві за ці чотири роки?

Англійські війська, зробивши свою ганебну оправу і давши можливість голландським військам прибути в Індонезію, залишили Яву. Яванському народові знову довелося мати справу з своїми колишніми господарями, яких тепер підтримували і англійці і, звісно, американці. Боротьба тривала.

Визвольні війська яванського народу зайняли територію 605 тисяч квадратних кілометрів з 57 мільйонами населення і далі просунутись не могли. Невистачало сили і в голландців. Тоді вони запропонували свій план замирення. Голландці погоджувались визнати Індонезійську

республіку тільки при умові, що вона увійде до складу майбутніх незалежних Сполучених Штатів Індонезії. А проект цих Сполучених Штатів був такий: вся Індонезія поділяється на безліч окремих "республік", на чолі яких голландці ставлять тих самих сусухунанів, султанів і регентів, яких ми бачили в цій книжці. Всі ці "республіки" об'єднуються в "Незалежні Сполучені Штати Індонезії" і... підкоряються тій самій Голландії!

Індонезійський уряд змушений був прийняти ці умови і підписати в 1947 році так звану Лінгоджатську угоду.

А через два місяці після цього Голландія пред'явила ультиматум з вимогою ліквідувати щойно створену Індонезійську республіку. Ультиматум енергійно підтримували Сполучені Штати Америки та Англія. Але народ Індонезії не бажав коритися. Почалися масові протести, індонезійський парламент відхилив ультиматум, скинув кабінет Шарира і поставив прем'єр-міністром одного з лідерів руху опору комуніста Аміра Шарифуддіна.

Тимчасом Голландія довела кількість свого війська в Індонезії до 120 тисяч чоловік; озброєння було американське і англійське. 20 липня 1947 року голландська армія почала наступ і за півтора місяця захопила дві третини Яви, острів Мадуру, значну частину Суматри. Одночасно голландці почали створювати дрібні "незалежні республіки" для майбутніх Сполучених Штатів Індонезії.

Вся ця агресія відбувалась на очах Організації Об'єднаних Націй, членом якої є Голландія. Протести Шарифуддіна, підтримані Радянським Союзом і країнами народної демократії, розглядалися в Раді Безпеки десятки разів, але наслідків не дали. Голландію підтримували США, Англія та послушна їм більшість. Замість того щоб стримати агресора, США нав'язали Індонезії так звану "комісію добрих послуг" на чолі з американським представником. Комісія всілякими способами почала подавати добрі послуги Голландії.

Однією з цих послуг була так звана Ренвільська угода, підписана 17 січня 1948 року на американському військовому кораблі "Ренвіль". Згідно з цією угодою голландці лишилися на підступно захоплених ними територіях; крім того, до них відійшли й такі райони, де голландських військ раніше не було. Через два тижні Шарифуддін змушений був піти у відставку, а замість нього став прем'єр-міністром Хатта.

Нова хвиля опору охопила яванський народ, посилився Народно-демократичний фронт, до якого входили комуністичні, соціалістичні та робітничі партії, спілка соціалістичної молоді, центральна організація профспілок та багато інших демократичних організацій. А в травні 1948 року з ініціативи Народно-демократичного фронту було створено Національний фронт.

Під впливом американських імперіалістів у країні почалося жорстоке переслідування яванських патріотів.

Наприкінці 1948 року голландські війська знову виступили проти республіки. Вони почали наступ на територію Яви, яка ще залишалась вільною, одержавши наказ безжально знищувати всіх, хто спробує чинити опір. Армія голландців у цей час налічувала вже 150 тисяч чоловік. На озброєнні її були американські бомбардувальники, винищувачі, танки, англійські кулемети і т. д.

Громадськість усього світу була обурена. Радянський Союз викривав махінації імперіалістів у Раді Безпеки, вимагав припинити війну і відвести голландські війська на ту лінію, яку вони займали до початку воєнних дій., Проте цю пропозицію відхилила англо-американська більшість. Американці і англійці продовжували висловлювати "співчуття" Індонезійській республіці, по-батьківському ганили голландців за те, що вони роблять негоже, радили відпустити заарештований уряд, доручали "комісії добрих послуг" як-небудь уладнати справу, а в Раді Безпеки провели навіть глузливу резолюцію, яка закликала "обидві сторони (!) припинити війну"...

Поки в Організації Об'єднаних Націй відбувалася ця ганебна комедія, яванський народ мужньо боровся. Не маючи можливості чинити опір досконало озброєній армії загарбників у відкритому бою, 300 тисяч яванських борців розійшлися по лісах та горах і створили партизанські загони. Народ звільнив з в'язниць 35 тисяч патріотів, яких кинув туди уряд Хатта. Повстали навіть такі райони, які досі вважалися "надійними".

Тоді голландці почали переговори з індонезійським урядом. За американо-голландським планом були створені так звані Сполучені Штати Індонезії.

Влітку 1949 року в столиці Голландії Гаазі зібралася конференція круглого столу, де ухвалено конституцію Сполучених Штатів Індонезії, за якою "республіка Індонезія Серикат" (офіційна її назва) проголошувалась незалежною і суверенною. Нарешті, 30 грудня 1949 року голландська королева Юліана урочисто оформила передачу суверенітету Індонезії[25].

Імперіалісти на весь світ почали трубити, що завдяки їм індонезійське питання вирішено "щасливо і справедливо", незважаючи на "опір" Радянського Союзу, що тепер Індонезія "незалежна, суверенна" республіка, що так повинні вирішуватись і всі інші питання і т. д.

Чому ж імперіалісти були такі задоволені?

Відповідь на це питання дає інший документ, вироблений і прийнятий одночасно з конституцією, — статут "Голландсько-індонезійського союзу". Згідно з цим статутом, на чолі "незалежної республіки" Індонезії повинна стояти... голландська королева! Міжнародні стосунки Індонезії залежатимуть від згоди Голландії. Зовнішню торгівлю Індонезія може вести лише з деякими країнами Азії, а з іншими частинами світу — через посередництво Голландії.

Голландські війська лишаються в Індонезії "тимчасово, як гості" (але заздалегідь можна сказати, що вони "гостюватимуть" тут доти, доки їх не виженуть). Щодо індонезійських військ, то їх організацію і підготовку офіцерського складу бере на себе Голландія. Таким чином, голландці думають скерувати проти народу, крім голландських, ще й індонезійські війська. Весь голландський адміністративний апарат (20 тисяч чоловік) лишається на своїх місцях. Нарешті, Індонезія повинна виплатити Голландії 4,5 мільярда гульденів боргу за витрати, яких зазнала Голландія в боротьбі проти індонезійського народу…

Не дивно, що всі імперіалісти задоволені таким розв'язанням індонезійського питання.

На закінчення треба сказати кілька слів про головного маклера в цій операції — Сполучені Штати Америки. В той період, про який розповідається в нашій книжці, про американців в Індонезії було чути мало, Америка з'явилася на сцені в останні чотири роки.

Американські нафтові компанії захопили дуже багаті промисли на островах Борнео, Суматра, Банка, Нова Гвінея. На Яві і Суматрі будовано 10 американських нафтоперегінних заводів. Американський сталевий трест одержав монополію на видобуток нікелю на Целебесі. Під контроль американців підпали голландські підприємства по видобутку олова на островах Банка та Біллітон. Американським монополіям належить уже понад мільйон акрів каучукових плантацій в Індонезії. Швидкими темпами відбувається процес скуповування у голландських фірм гірничих підприємств та різних плантацій — цукрових, хінних, кофейних, кокосових.

За короткий час американські капітали досягли половини всіх капіталовкладень в Індонезії. Крім усього цього, американці оволоділи портом Сурабайя і створили там велику базу; особливо цікавляться США голландською Новою Гвінеєю, яку чомусь не включено до складу Індонезійських штатів. Одним словом, заробіток на "священній війні проти комунізму" американські капіталісти мають непоганий.

Минуло вже кілька місяців після створення Сполучених Штатів Індонезії. Індонезійське питання вважається "розв'язаним". Американці задоволені. Голландці задоволені. Але це не значить, що в новоствореній Індонезійській республіці все гаразд. І справді, звідти надходять повідомлення, що країна хвилюється, ніби океан після бурі. Боротьба йде і між політичними партіями, і серед різних національних та релігійних угруповань, і між бідними та багатими.

Проте все це відбувається у зовсім інших умовах, ніж 24 роки тому. Голландські колонізатори тепер не "туани", а дрібні хижаки, з якими вже не важко справитись. Яванці тепер не "тубільці", а господарі своєї країни. Це вже не "перший почин" купки повстанців, а справа всього індонезійського народу, який прагне добитися повної незалежності своєї батьківщини. Може, нам доведеться колись дописати до цієї книжки ще один епілог, останній, а поки що — боротьба триває...

Березень 1950.

1958 рік. Тридцятий рік після написання цієї книжки. Знову готується перевидання її, цього разу українською мовою.

Що ж ми можемо сказати через тридцять років?

Насамперед пригадується той час, про який розповідається у нашому творі. Могутня Британська імперія тоді впевнено володіла Індією, Бірмою, Малайєю, Цейлоном та ін.; Франція — Індокитаєм, Голландія перетравлювала свою "перлину", більшу від неї в сорок разів. Європейська громадськість знала з підручників географії, що Ява, як і весь Малайський архіпелаг, — первісна країна, заселена "дикунами"...

І ось коли "найтихіший і найспокійніший народ у світі" повстав після майже двохсотлітнього мовчання, Європа була вражена і зацікавлена цією подією. Величезний інтерес викликало повстання яванців і в автора цієї книжки. Прочитавши у французькому есперантському журналі

статтю, де розповідалося про те, як яванські повстанці захопили голландський військовий корабель, автор зібрав ще "тепленькі" матеріали з нашої преси, написав на Яву і в Голландію своїм друзям-есперантистам і через деякий час мав вичерпні відомості про все, що його цікавило. Звісно, в розпорядженні були й усі інші книжки про Індонезію. З них особливо цінною була книга російського консула на Яві Бакуніна, який прожив там п'ять років наприкінці минулого століття.

Назву романові автор демонстративно взяв з відомої повісті Стефана Цвейга "Амок", щоб показати справжнє, соціальне значення цього слова, а не ту містику, яку вивів австрійський письменник у своєму творі.

Багато років автор відчував і навіть тепер ще відчуває себе незручно, знаючи, що читачі думають, ніби значна частина незвичайних і звичайних подій, описаних у романі, вигадана ним. Насправді ж це далеко не так. Трапився навіть один випадок, який говорить про зовсім інше: автор вигадав "з голови", написав про збори повстанців напередодні виступу в якомусь забутому стародавньому храмі і сам чи не найбільше здивувався, коли через два-три роки прочитав у журналі "Коминтерн", що такі події мали місце в дійсності...

Так створювалась ця пригодницька книжка про далеку, незнайому, екзотичну країну, "покірну" колонію, господарям якої, як і іншим колонізаторам, і на думку не спадало, що вона колись може стати вільною, незалежною державою.

І ми вже звикли до того, що замість "Голландської Індії" існує незалежна Республіка Індонезія — рівноправний член Організації Об'єднаних Націй, — яка проводить миролюбну політику і відкидає всілякі агресивні пакти, куди втягуються деякі інші держави Азії. Президент Республіки Індонезії Сукарно користується великим довір'ям і підтримкою свого народу, завдяки чому з успіхом долає перешкоди, які чинять Індонезії США та їх поплічники.

Сьогодні Індонезія — борець за справу миру і дружби між народами! Важко навіть уявити собі цю велику, багату країну безправною колонією маленької європейської держави.

Ми, радянські люди, і в той час добре знали, що рано чи пізно Ява, як і всі колонії взагалі, визволиться з-під гніту колонізаторів, але автор цих рядків ніяк не сподівався, що це буде ще за його життя, що він зможе закінчити свою книжку словами:

Слава незалежній миролюбній Республіці Індонезії!

Квітень 1958.

Примітки

1

Батавія — колишня назва Джакарти, сучасної столиці Індонезії. (Тут і далі примітки автора).

2

Катастрофа сталася у 1883 р.

3

З них іноді діють близько 30.

4

По-малайськи — пан.

5

По-голландськи — пан.

6

Змішані, від кольорових і білих батьків.

7

По-малайськи — великий.

8

Гульден — близько 80 коп.

9

Салака — сусідній вулкан.

10

Волость.

11

Село.

12

Національна партія.

13

По-малайськи — голландці (оранг — людина, улянд — голландець).

14

Власне кажучи, яванцями зветься населення східної половини Яви. Жителі ж західної половини, в тому числі й бадувіси, належать до сунданського племені. Відрізняються і мови племен у східній і західній частині. На крайньому сході живе ще третє плем'я — мандурське. Є ще окремі райони, де живуть малайці. Таким чином, ми бачимо, що населення Яви зовсім не є однаковими "малайцями", як звичайно у нас думають. Мови їх відрізняються одна від одної, як у нас російська, білоруська, українська та інші слов'янські. А за якийсь час створилися ще мішані мови: сунданська з яванською, яванська з мадурською і т. д.

15

"Табу" — стародавній, але досить поширений навіть до нашого часу спосіб обдурювати людей. Щоб залякати народ, надати таємничості й значимості жерцям, яке-небудь місце (гора, гай, будинок, навіть окремі речі) оголошується святим. Ніхто з простого люду не має права підійти туди чи доторкнутися до речі. Порушники "табу" караються смертю.

16

"Люди, які зберігають віру дідів". Решта бадувіського народу так само вважається дьєлемами, але не святими.

17

Не можна! Не можна!

18

Матьян — смерть. Цікаво відзначити, що по-малайськи тигр, як ми бачили, має таку самісіньку назву.

19

Пізніше, під час повстання, голландські газети з подивом відмічали, що повстанці виявилися "добре озброєними і навченими".

20

Справжнє прізвище справжнього "імператора".

21

З сорока порід летючих риб є такі, що в деяких випадках можуть пролетіти 150–200 метрів на висоті 6 метрів.

22

Баранчиками на мері називають дрібні хвилі з білими гребенями.

23

Цих барабанщиків чули дослідники-природознавці Прегер і Пехуель Леше (кожний окремо), але "музика" їх ще не вивчена, і думки вчених розбігаються. Ці риби досягають півтора метра довжини, спина у них чорна, боки червоносірі, а плавники червоні. Ніяких спеціальних "музичних приладів" не помічено.

24

Мефрау — пані.

Між іншим, цікаво відзначити, що представником "республіканської" Індонезії, якому було передано в руки акт, виявився… султан Джок'якарти — Гамід II. Ми не знаємо, хто був султаном на той час, коли через Джок'якарту проїжджав наш знайомий Гейс, але можемо собі уявити, як він здивувався б, якби хтось сказав йому, що наслідник цього султана буде "республіканцем".